حکومەتی هەرێمی کوردستان – عێراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتی گشتی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

بابەتە کۆمەڵایەتییەکان

پۆلی شەشەمی بنەڕەتی

دانانی لیژنەیەکی هاوبەشی
وەزارەتی پەروەردەی هەرێمی کوردستان

چاپی دوازدەهەم ٢٠١٦ زایینی ٢٧١٦ کوردی ١٤٣٧ کۆچی

پێداچوونەوەو سەرپەرشتی زانستی چاپ: عمر علي شريف - ويسى صالح حمدأمين
سەرپەرشتی هونەری چاپ: عوسمان پيرداود كواز - خالد سليم محمود
بژاری هونەری: يوسف احمد اسماعيل
نەخشەسازی بەرگ: ئاری محسن احمد

بەندی یەکەم

جوگرافیای عێراق

نەخشەی کۆماری عێراق و هەرێمی کوردستان تێیدا تۆمارکراون

کۆماری عێراق:

بۆ خوێندنی جوگرافیای عێراق بەسەر ئەم بەشانەدا دابەش دەکرێن:

١. بەشی یەکەم ((زانیاری گشتی دەربارەی عێراق))

٢. بەشی دووەم ((رووی زەوی عێراق))

٣. بەشی سێیەم ((ئاوو هەوای عێراق))

٤. بەشی چوارەم ((دەرامەتەکانی ئاو))

٥. بەشی پێنجەم ((چالاکییە مرۆییەکان))

- کشتوکاڵ.
- سامانی ئاژەلی
- سامانی کانزایی
- پیشەسازی
- گواستنەوەو گەیاندن
- گەشتیاری

وێنەیەکی سروشتی

بەشی یەکەم:

سنوری عێراق:

لە باکور وڵاتی تورکیایە، لە خۆرهەڵات ئێرانە، لە باشور کوەیت و سعودیەو لە خۆرئاواش سوریا و ئوردنە.

نەخشەی کارگێری عێراق و وڵاتە دراوسێیەکان

زانیاری:

سنوور/ ئەو هێڵە سوورە پچڕ پچڕەیە کە وڵاتێك لە وڵاتی تر جیادەکاتەوە.

عێراق/

وڵاتێكی كۆماری پەرلەمانی فیدرالییە لە ساڵی ١٩٢١ دوای جەنگی جیهانی یەكەم دامەزراوە.

پێكهاتەی كارگێری عێراق/

عێراق وڵاتیكی سەربەخۆیی فیدراڵییە لە دوو هەرێم پێكهاتوون، هەرێمی یەكەم(ناوەندە) هەموو پارێزگاكانی عێراق دەگرێتەوە جگە لە پارێزگاكانی هەرێمی كوردستان، پایتەختی بەغداش كەوتۆتە ئەم هەرێمە. شاری هەولێر (پایتەختی هەرێمی دووەمە كە هەرێمی كوردستانە).

عێراق بەگشتی لە (١٨) پارێزگا پێكهاتووە.

پارێزگا/ یەكەیەكی كارگێرییە لە چەندین مەڵبەندو یەكەی كارگێری كەمتر لە دانیشتوان پێكهاتووە.

شوێنی عێراق و گرنگی شوێنەكەی:

عێراق دەكەوێتە بەشی باشوری خۆرهەڵاتی كیشوەری (ئاسیا)، لە كۆنەوە شوێنێكی جوگرافی گرنگی هەبووە، چونكە كەوتبوە سەر رێگای بازرگانی خۆرهەڵات و خۆرئاوا بەتایبەتی لەسەردەمی ئیمپراتۆرە كۆنەكاندا.

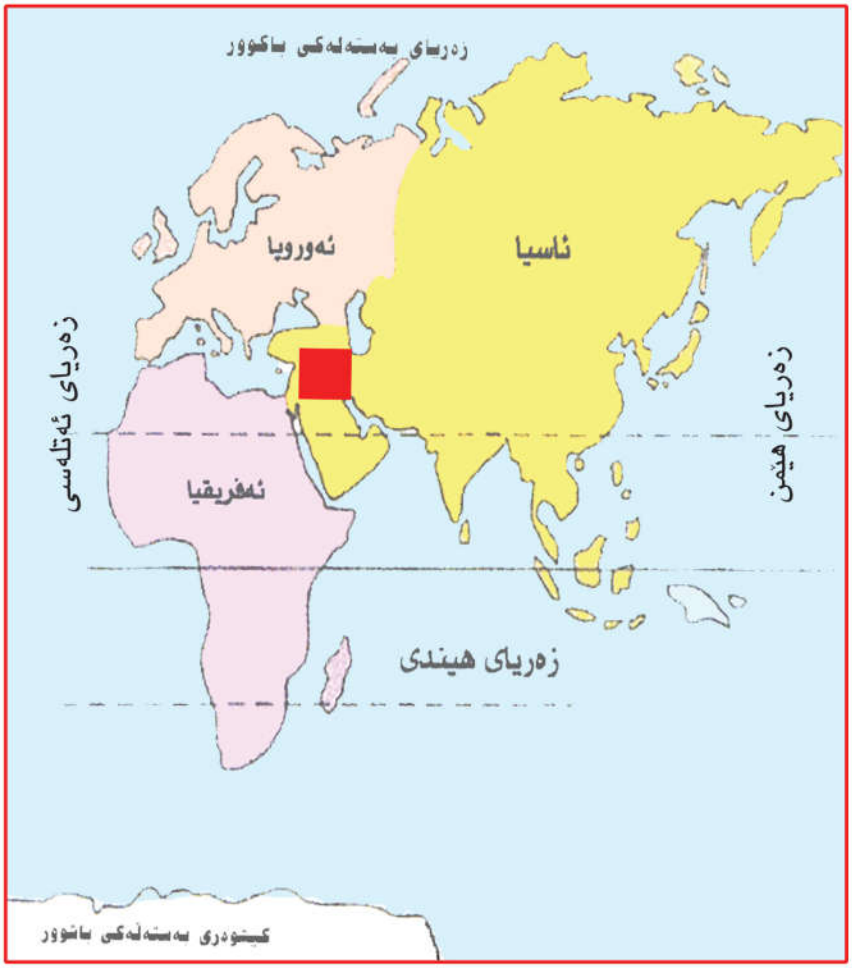

نەخشەی شوێنی عێراق ((وڵاتی میزۆپۆتامیا)) لە جیهانی کۆندا

زانیاری

١. وڵاتی میزۆپۆتانیا واتا ((وڵاتی دوو ڕووبار))، مەبەست لە دوو ڕووبارە ((دیجلەو فوراتە)) لە کۆنەوە عێراق بەم ناوە ناو دەبرا.

٢. جیهانی کۆن: هەر سێ کیشوەری ئاسیا و ئەورووپا و ئەفریقا دەگرێتەوە.

ڕووبەرو دانیشتوانی عێراق

ڕووبەری ڕووی زەوی عێراق ٤٣٨٣١٧کیلۆمەتر چوارگۆشەیە و ژمارەی دانیشتوانی نەتەوەکان نزیکەی(*)(٣٦) ملیۆن کەسە، دانیشتوانی عێراق لە عەرەب و کورد و تورکمان و کلد و ئاشوری و ئەرمەنی و ئاینەکان و ئاینزای جیاواز پێکهاتوون زۆربەی دانیشتوانەکەی موسلمانن و کریستیان و ئێزیدیش لە عێراقدا دەژین.

(*) بە پێی دوا زانیاری لە وەزارەتی پلاندانانی عێراق بۆ ساڵی ٢٠١٤.

بەشی دووەم

ڕووی زەوی عێراق

ڕووی زەوی عێراق بۆ چوار ناوچەی جیاواز دابەش دەکرێت بەم شێوەیە:

١. ناوچەی شاخاوی

٢. ناوچەی زوورگ

٣. ناوچەی دەشتی نیشتەنی

٤. ناوچەی بیابانی ڕۆژئاوا

بۆ زانین: ناوچەی شاخاوی، ناوچەی زوورگ دەکەوێتە هەرێمی کوردستانی عێراق.

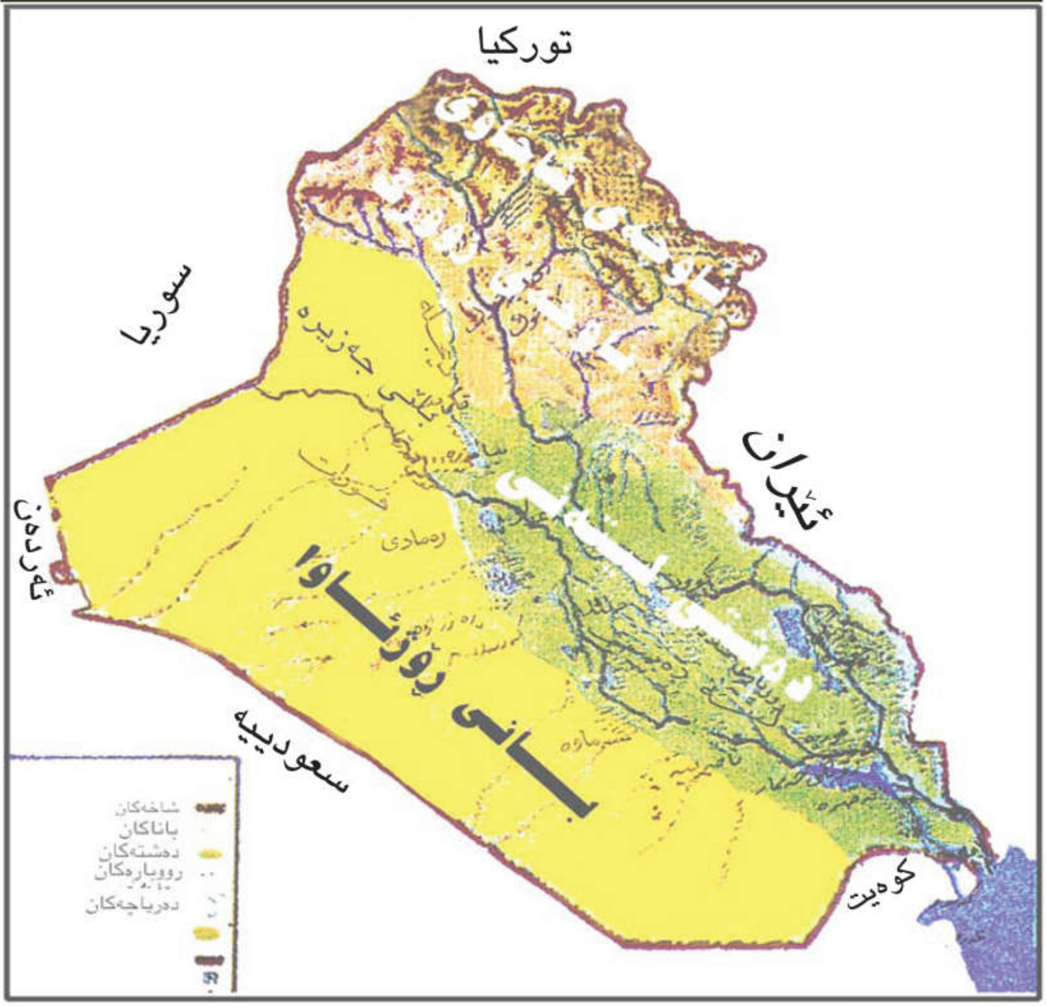

نەخشەی ڕووی زەوی عێراق

یەکەم: ناوچەی شاخاوی:

زنجیرە چیاکان دەکەونە بەشی باکورو باکوری خۆرهەڵاتی هەرێمی کوردستان، لە باکوری خۆرئاواوە بەرەو باشوری خۆرهەڵات دەکشێن، ٦٪ی ڕووبەری عێراق و ٢٥٪ی ڕووبەری هەرێمی کوردستان پێک دەهێنێت.

لە زنجیرە چیای سەرەکی پێک هاتوون:

أ- زنجیرە چیا بەرزو سەختەکان:

ئەو زنجیرە چیایانەی سەر سنوری (عێراق-تورکیا) و (عێراق-ئێران) دەگرێتەوە. هەرچەندە بەرەو باکورو باکوری خۆرهەڵات بڕۆین بەرزترو سەخت تر دەبن، بەرزییان دەگاتە ١٦٠٠-٣٦٠٠ م، لە نێوانیاندا دۆڵی قوڵ لەخۆدەگرن، گرنگترین شاخەکانی ئەم زنجیرەیە ئەمانەن:

- لەسەر سنوری (عێراق-تورکیا): چیای (مەهرنار، ئاشینە، سەرمەیدان).
- لەسەر سنوری (عێراق-ئێران): چیای (شاکێف، قەندیل، هەورەمان، حەساری ڕۆستێ)، (لوتکەی هەڵگورد)یش لە چیای حەساری ڕۆستێ بە بەرزترین لوتکەی چیاکانی هەرێمی کوردستانی عێراق دادەنرێ کە ٣٦٠٧م بەرزە لەسەر ئاستی رووی دەریا.

لوتکەی هەڵگورد

ب- زنجیره چیا پێچاوپیچه سادەکان: (چیا نزمەکان)

ئەم زنجیره چیایانه به سادەیی و کەمی پێچاوپێچی چینه بەردەکانی له زنجیره چیا بەرزو سەختەکان جیا دەکرێتەوە، بەناو بانگترین چیاکانی ئەمانەن ((گاره، هەریر، بەرانان، بێخێر، چیای سپی، ئاکرێ، سەفین، هەیبەت سوڵتان)).

زنجیره چیای سەفین

چالاکی/

- مامۆستا لەگەڵ قوتابیان نەخشەیەکی عێراق لەسەر تەختە بکێشە، ناوچەی شاخاوی بەهەردوو زنجیره چیاکان دیاری بکە.

گرنگی ناوچەی شاخاوی:

١. بەهۆی سروشتی ناوچەکە داباریینی بەفرو باران، شوێنێکی گرنگە بۆ گلدانەوەی ئاو بۆ ئەو لقانەی دەرژێنە روباری دیجلە.

٢. ناوچەیەکی گرنگی گەشتیارییە لە عێراق بە تایبەتی لە وەرزی هاوین بە هۆی فێنکی ئاو و هەواو جوانی سروشتی.

٣. زۆری رووەکی خۆرسک و گژوگیا وای کردووە ببێتە لەوەرگایەکی بەخێوکردنی سامانی ئاژەڵ.

٤. دەوڵەمەندە بە کانزاو کەرەستەی خاوی وەک خەڵوز و ئاسن و هەروەها لە نەوت کە لەم دواییە لە زاخۆ بەرهەم دەهێنرێ.

٥. ناوچەیەکی گرنگە بۆ بەرهەمهێنانی بەرووبومی کشتوکاڵی.

هاوینەهەواری بێخاڵ

سەیرانگەی ئەحمەدئاوا

هاوینەهەواری سەرسەنگ

دووەم: ناوچەی زوورگ:

ئـەم ناوچەیـە نزیکـەی ١٥٪ی ڕووبـەری عێـراق و، ٧٥٪ی ڕووبـەری هەرێمـی کوردسـتان پێکدەهێنێـت، گرنگتریـن بەرزاییەکانـی بریتیـن لـە حەمریـن، مەکحـول، عەتشـان، ئیبراهیـم و شـەنگال.

گرنگی ناوچەی زوورگ:

١. ناوچەیەکی بە پیتە بۆ بەرهەمهێنانی دانەوێلە وەک: گەنم و جۆ.
٢. لەوەڕ گایەکی سروشتی زۆر گرنگە بۆ بەخێوکردنی مەڕو بزن.
٣. سـامانی کانزایـی زۆری تێدایـە بەتایبەتـی پتـرۆڵ (نەوتـی خـاو) لـە پارێزگاکانـی کەرکـوک و هەولێـرو مووسـڵ، هەروەهـا گۆگـرد لـە ناوچـەی میشـراق.

سێیەم: ناوچەی دەشتی نیشتەنی:

تایبەتمەندی دەشتی نیشتەنی چین؟

١- دەشـتی لیتەیـی دەکەوێتـە باشـوری ناوچـەی زوورگ، لـە باکـوری خۆرئـاوای و باشـوری خۆرهـەڵات دەڵکێـن تاوەکـو دەگاتـە رووبـاری شـەتولعەرەب، زنجیـرە چیاکانـی زاگـرۆس دەکەونـە لای خۆرهـەڵات بانـی خۆرئـاوا دەکەوێتـە خۆرئـاوای دەشـتی نیشـتەنی.

٢- ئەم هەرێمە ٢٤٪ رووبەری عێراق پێک دەهێنێت.

٣- دەشـتەکە چەنـد نزمایـی و چاڵـی تێدایـە تـا ئیسـتاش پڕنەبۆتـەوە، کـە پـڕن لـە ئـاوو پێیـان دەووترێـت زۆنگاوزەلـکاو وەک: زۆنگـی (حەوێـزە) لەسـەر رووبـاری دیجلـەو زۆنگـی (حەممـار) لەسـەر رووبـاری فـورات.

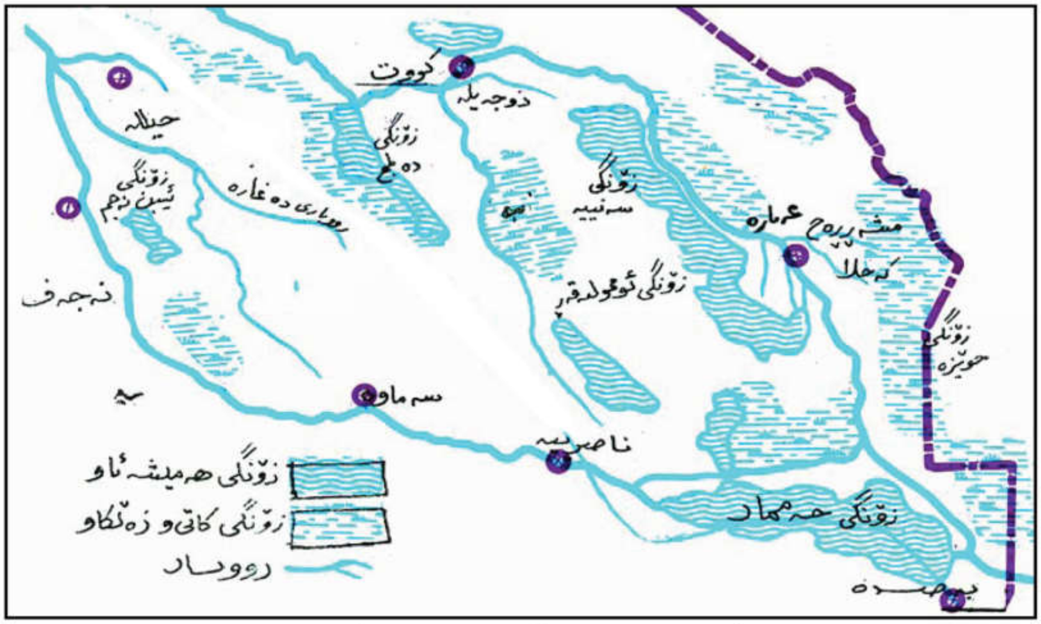

نەخشەی هۆرو زۆنگاوەکانی باشوری عێراق

گرنگی ناوچەی دەشتی نیشتەنی:

١. لەبەرئەوەی زەوییەکەی ڕاستەو فراوانە ئاویشی زۆرە، بۆیە بە ناوچەیەکی گرنگی کشتوکال دادەنرێت، بەتایبەتی بۆ خورما و برنج.

٢. زۆربەی دانیشتوانی عێراق لەم ناوچەیەدا دەژین.

٣. کێلگە نەوتی دەوڵەمەندی تێدایە، بەتایبەتی لە پارێزگاکانی بەسرەو میسان.

چالاکی

دەشتی نیشتەنی عێراق زۆربەی شارەکانی عێراق دەگرێتە خۆ:

قوتابی ئازیز: خاڵە بەتاڵەکان بەناوی شارەکانی ناوەند و باشووری عێراق پڕبکەرەوە/ بەسوود وەرگرتن لە نەخشەی عێراق:

	عەمارە	
بەسرە		

چوارەم: ناوچەی بانی خۆرئاوا:

دەکەوێتە بەشی خۆرئاواو باشوری خۆرئاوای عێراق درێژبوونەوەی سروشتی بانی شام و بانی نیمچە دورگەی عەرەبی نزیکەیی ٥٥٪ ڕووبەری گشتی عێراق پێکدەهێنێت.

ئەم هەرێمە لەبەر فراوانبوونی ناوچەکە دەبێتە چەند بەشێک:

١-	٢-	٣-	٤-	٥-
بانی جەزیرەو نزمایی الثرثار	دەڤەری دۆڵەکان وەکو دۆڵی حۆران	دەڤەری بەردین وەکو نزمایی سەلمان	بانە لێوار براوەکان، چەندین مێرگی تێدایە	دەڤەری دوبدوبە

بەشی سێیەم

ئاوو هەوای عێراق

ئاوهەوا: بریتییە لە تێکرای ڕێژەکانی ڕوالەتەکانی ئاوو هەوا وەک: (باران - پلەی گەرمی - شێ - با - پاڵەپەستۆی هەوا) بۆ ماوەیەکی درێژ لەماوەی ساڵێکدا.

کەش: بریتییە لەتێکرایی ئەو ڕواڵەتانە لەماوەیەکی کورت بۆ چەند ڕۆژێک.

ئاوو هەوای عێراق:

تێکرای ئاوهەوای عێراق لەزستان ساردو باراناویەو لە هاوینیشدا وشک و گەرمە، بەگشتی ئاووهەوای عێراق سەختە بەهۆی:

١. کەمی باران بارین.

٢. نزمی ڕیژەی شێ.

٣. زۆری کەوتنی تیشکی خۆر.

ئەو هۆیانە کار لەسەر ئاووهەوای عێراق دەکەن ئەمانەن:

١. هەڵکەوتەی شوێنی بەگوێرەی بازنەیی پانی.

٢. دوور و نزیکی لەروبەرە ئاوییەکان (دەریاکان).

٣. هەڵکەوتەی شوێن بەگوێرەی دەریاو زەریاکان.

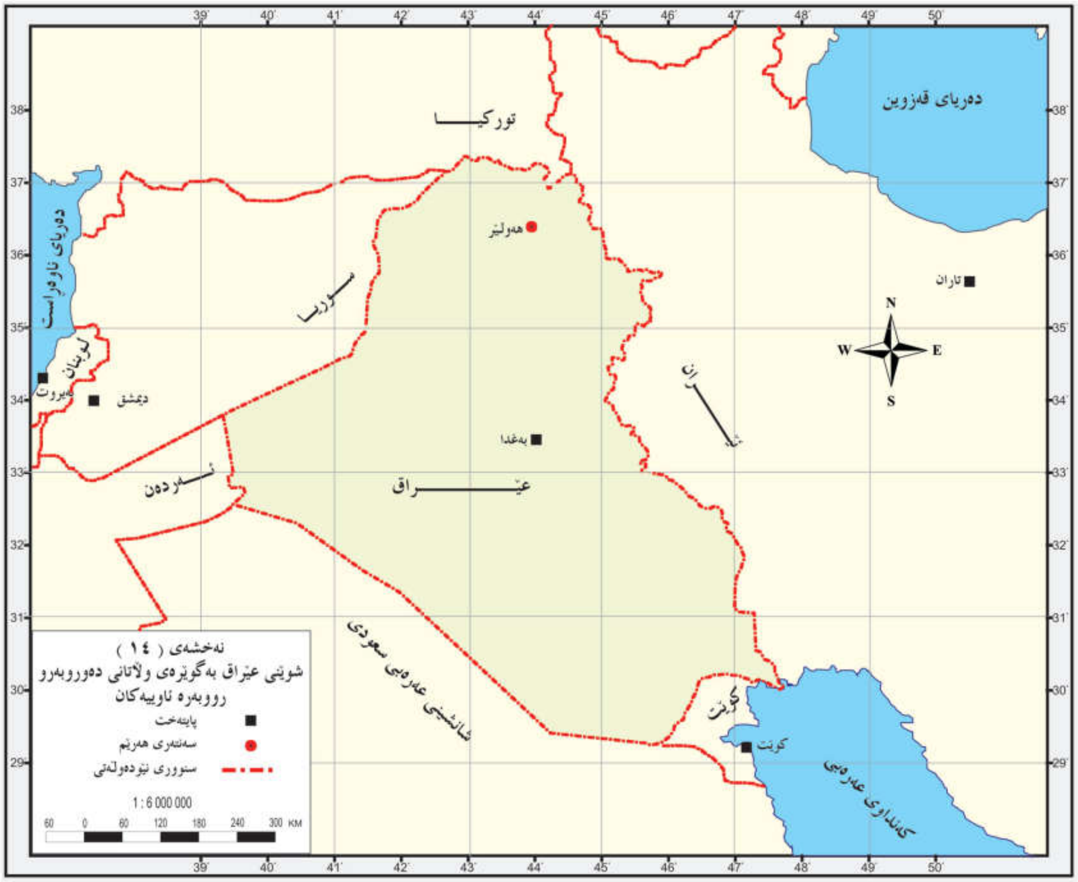

نەخشەی شوێنی عێراق بەگوێرەی دەریاکان

ڕاهێنان

لەسەر نەخشە ناوی دەریا کاریگەرەکان بـــــەسەر ئاووهەوای عێراق دەست نیشان بکە.

له ئاوو هەوای عێراقدا چوار وەرزەکەی ساڵ بەم شێوەیە دەردەکەون:

یەکەم: دوو وەرزە سەرەکیەکە

زستان

هاوین

دووەم: دوو وەرزی زوو ڕەفتەنی

بەهار

پایز

باری ئاووهەوا

له هاوین	له زستان
- پلەی گەرما لە هەموو ناوچەکان بەرزە. - جیاوازی نێوان پلەی گەرمای شەو و ڕۆژ زۆرە. - باران نا بارێت و ڕێژەی شێ کەم دەبێتەوە.	- پلەی گەرما نزم دەبێتەوە (بەتایبەتی لە ناوچە شاخاوییەکان) - باران و بەفر لە ناوچە شاخاوییەکان دەبارێت و ڕێژەی شێشی بەرز دەبێتەوە.

سەرچنار لە وەرزی هاوین

شەقڵاوە لە وەرزی زستاندا

بەشی چوارەم

دەرامەتەکانی ئاو

سەرچاوەکانی ئاو لە عێراق:

أ. بەفرو باران.

ب. ئاوی سەر زەوی.

جـ.ئاوی ژێر زەوی.

د. پڕۆژەکانی ئاوو ئاودێری.

چالاکی

قوتابی ئازیز: گرنگییەکانی ئاو لەم بۆشاییانەی خوارەوەدا بنووسە:

١	٢	٣

بڕی (ئاو)و جۆرەکەی بەندە بەم هۆکارانە	١	بڕی باران
	٢	بڕی بەفری سەر کێوەکان
	٣	ڕووپۆشە سەهۆڵبەندەکان

سەرچاوە گرنگەکانی ئاو لە عێراقدا:

أ- بەفرو باران	ب- ئاوی سەرزەوی	ج- ئاوی ژێرزەوی
بەسەر چاوەی سەرەکی ئاوی سەر زەوی و ئاوی ژێر زەوی دادەنرێت. بەفر بەزۆری لەسەر لوتکەی چیاکانی هەرێم کۆدەبێتەوەو لەوەرزی بەهارو هاویندا دەتوێتەوە.	ئاوی ڕووبارو چەم وجۆگەو دەریاچەو زەلکاوو دەریاچەکان دەگرێتەوە. بڕی ئەم ئاوە بەندە بەڕێژەی بەفروباران.	ئەو ئاوانەیە کە لەناخی چینەکانی بەردی زەوی کۆبونەتەوەو پەنگیان خواردووە، کە دەرفەتیان بۆ ڕەخسا لە درزەکانی زەوی لە شێوەی کانیاو چاوگەکاندا دەردەکەون، یان مرۆڤ خۆی بە دواییدا دەگەڕێت وبیری بۆ لێدەدات. هەندێکیان لەبەر ئەوەی ئاوی کانزایی گەرمن خەڵکی بۆ چارەسەر کردنی نەخۆش ڕووی تێدەکەن وەکو (حمام العليل) لە (موسڵ) وە دەرماناواکانی سلێمانیو هەولێرو دهۆک. بەزۆری ئاوی ژێر زەوی هاوشان لەگەڵ ئاوی سەرزەوی بۆکشتوکاڵیش بەکار دێت وەکو لە(عين التمر) لە (کەربەلا).

گرنگترین ڕووبارەکانی لە عێراق:

١- رووباری فورات	٢- رووباری دیجلە
هەردوو ڕێژگەی (فورات سوو)و (موراد سوو) لە چیا بەرزەکانی بەشی باشووری خۆرهەڵاتی (تورکیا)وە هەڵدەقوڵێن. لەنزیك شاری (کیبان) یەك دەگرن و رووباری (فورات) پێکدێنن. ئینجا لە نزیك شاری (جەرابلس)ەوە دێتە سوریا پاشان لای شاری قائم (حصیبە) دێتە ناو خاکی عێراق بە ناوچەکانی رەمادیو فەلوجەو هیندیەدا تێدەپەڕێت ولەنزیك شاری فەلوجە فورات لە دیجلە نزیك دەبێتەوە، درێژی ئەم رووبارە "٢٩٠٠کم"ە.	درێژی ئەم ڕووبارە (١٧١٨)کم. لە بەرزایەکانی تورکیاوە سەرچاوە دەگرێت. لە گوندی (فیشخابور)ەوە دێتە زەوییەکانی هەرێمی کوردستانی عێراق، لەناو سنووری هەرێمی کوردستانی عێراقدا ئەم زێیانەی تێدەرژێت: أ- خابوور: لە بەرزاییەکانی تورکیاوە دەگاتە کوردستانی عێراق. ب- زێی گەورە: لە دەڤەری هەکاری تورکیاوە سەرچاوەی گرتووە. جـ- زێی بچووک: لە بەرزاییەکانی (لاجان) لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانی ئێرانەوە دێتە هەرێم. د- زێی ڕووخانە (عوزێم): هەموو سەرچاوەکانی لە هەرێمی کوردستاندایە. هـ- زیی سیروان (دیالە): لە چیاکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان ئێران و کوردستانی عێراقەوە سەرچاوە دەگرێت.

٣- شەتولعەرەب

لە پێک گەیشتنی هەردوو ڕووباری دیجلەو فوڕات لە (گەرمەت علی) پێکدێت بە شاری بەسرەدا تێدەپەڕێت. ئاوی ڕووباری کارونی دەرژێتە سەر لە خۆرهەڵات ئینجا دەرژێتە ناو ئاوی کەنداو، دەرچەیەکی ئاوییە تاکە ڕێگەی ئاوە لە عێراقدا بۆ بازرگانی.

نەخشەی دەرامەتی ئاوو پڕۆژەکانی ئاودێری لەعێراق

چالاکی

قوتابی ئازیز: **لەعێراق دوو ڕووباری سەرەکی هەیە:**

ڕووباری دیجلەو ....

چەندین لق لەچیاکانی کوردستانەوە دەڕژێنە ڕووباری دیجلە ئەوانەش:

٤- دەریاچە و زۆنگ و زەلکاوەکان:

دەریاچە	زۆنگ و زەلکاو
بریتیە لە (نزماییەک) کە بە ئاو پڕبۆتەوە. ئەمیش دوو جۆرە: **یەکەمیان:** دەریاچەی سروشتی وەک(دەریاچەی ساوە نزیک سەماوە). **دووەمیان:** دەریاچەی دەستکرد وەکو دەریاچەکانی (حەبانیەو دوکان و دەربەندیخان).	ئەمانەش ڕووبەرێکی فراوانی ئاوین، دەکەونە باشوری عێراق، وەکو زۆنگی (حەممار) و (حەوێزە).

دەریاچەی دوکان

زۆنگ و زەلکاو

پرسیار: زۆنگ و زەلکاوەکانی باشوری عێراق سوودیان هەیە؟

وەڵام: بەڵێ، چونکە دەبنە "داشۆرگەیەکی سروشتی" و چەندین سوودی تریشیان هەیە، وەکو چی؟

د- پرۆژەکانی ئاوو - ئاودێری:

مرۆڤ هەر لەکۆنەوە بۆ ڕێکخستنی ئاودێری سوودی لە هەردوولا ڕووباری دیجلەو فورات وەرگرتووە بۆ مەبەستی کشتوکاڵ لەبەر ئەم هۆیانە:

١- زۆربەی خاکی عێراق کەوتۆتە ژێر کاریگەری ئاووهەوای بیابانی گەرم و وشک لە هاویندا، کەمی باران لە زستاندا.

٢- بڕی باران بارین زۆر کەمەو ناتوانرێت پشتی پێ ببەستین بۆ کشتوکاڵ کردن تەنها لە هەرێمی کوردستاندا نەبێت، ئەمەش تەنها لە وەرزی زستان.

٣- دووبارە بوونەوەی لافاوی ڕووبارەکان لەبەهاردا، بەشێوەیەک زەوییە کشتوکاڵییەکان دەخاتە مەترسییەوە ئەمەش لە ڕووباری دیجلە ڕوودەدات نەک فورات.

٤- جیاوازی ئاستی ئاوی دیجلەو فورات لەوەرزێک بۆ وەرزێکی تر، لە ساڵێکدا لەکاتی لافاودا بڕی ئاوەکەی زۆر دەبێت بەڵام لە هاوین و پاییز ئاوەکەیان کەم دەکات، بۆیە چەندین پڕۆژەیان لەسەر دامەزراوە، بۆ گلدانەوەو ڕێکخستنی ئاو، پڕۆژەکانیش ئەمانەن:

١- **بەنداوی هیندیە:** کۆنترین بەنداوە لەسەر ڕووباری فورات، لەساڵی ١٩١٣ دامەزراوە لای شارۆچکەی هیندیە.

٢- **جۆگە ئاودێرییەکانی ڕووباری فورات:** کە دەکەونە نێوان شاری فەلوجەو بەنداوی هیندیە لە خۆرهەڵاتی ڕووباری فورات دروست کروان، ئاو بۆ زەوییەکانی دەوروبەری بەغدا دابین دەکات، گرنگترین جۆگەکانیش (صەقلاویە) و (ئەبو غرێب) و (یوسفیە)و . . . هتد.

٣- **بەنداوی دیالە (غاطس):** ئەم بەنداوە لەسەر زێی سیروان لەساڵی ١٩٢٨ دامەزراوە بۆ ئاودان، گرنگترین ئەو جۆگەیانەی کەلەو ڕووبارە وەرگیراون وەک (خالص) و (خریسان).

٤- بەنداوی کوت: لەسەر ڕووباری دیجلە لای شاری کوت دامەزراوە، ئەمەش ئاوی ڕووبارەکە بەسەر هەردوو جۆگەی (غەڕاف) و (دوجەیلە) دابەش دەکات.

٥- جۆگە ئاودێرییەکانی میسان: ڕووباری دیجلە لە نزیک شاری عەممارە ژمارەیەک جۆگەی لێ بۆتەوە، وەکو جۆگەکانی (بوتەیرە) و (مەجەری گەورە) لەلای ڕاست و لقی (مشرح) و (کەحلا) لەلای چەپی.

٦- پرۆژەی بەنداوی حەببانیە: دەکەوێتە لای ڕاستی ڕووباری فورات لە باشوری خۆرهەلاتی شاری ڕەمادی، بەهۆی بەستی ڕەمادی و جۆگەی (وەراڕ) ەوە بەشێک لە ئاوی ڕووباری فورات لە وەرزی لافاودا دەگەینێتە دەریاچەی (حەببانیە)وە.

٧- بەنداوی سامەڕا و پرۆژەی الثرثار لەسەر ڕووباری دیجلە: پرۆژەی الثرثار بەگەورەترین پرۆژەکانی دەست بەسەرداگرتن و ئاوگلدانەوەی ناو دادەنرێ لە عێراق و بەهۆی بەنداوی سامەڕا ئاو دەگەیەنرێتە نزمایی الثرثار.

٨- بەنداوی الحدیثة: دەکەوێتە سەر ڕووباری فورات لە باکوری شارۆچکەی حدیثة.

نەخشەی هەردوو پرۆژەی بەنداوی (حەببانییەو الثرثار)

ڕاهێنان

وەڵامی ڕاست لە برگەی (ب) بۆ پرسیارەکانی برگەی (أ) هەڵبژێرە:

أ	ب
١- بەنداوی سامەڕا	١- فورات
٢- پرۆژەی حەببانیە	٢- سیروان
٣- بەنداوی دیالە(غاطس)	٣- دیجلە
	٤- ڕۆخانە

بەنداوی دەربەندیخان

بەنداوی دووکان

پڕۆژەکانی ئاودێری لە (هەرێمی کوردستان)

١- بەنداوی دوکان	٢- بەنداوی دەربەندیخان	٣- بەنداوی حەمرین	٤- بەنداوی ئاسکی موسڵ	٥- بەنداوی عوزێم	٦- بەنداوی دوبز
- دەکەوێتە سەر زێی بچووک. - بۆ گڵدانەوەی ئاو. - بۆ گەشت وگوزار. - بۆ بەدەستهێنانی وزەی کارەبا.	- دەکەوێتە سەر زێی سیروان. - بۆ گڵدانەوەی ئاو. - بۆ بەرهەمهێنانی وزەی کارەبا.	- دەکەوێتە سەر زێی سیروان. - بۆ گڵدانەوەی ئاو. - بۆ ئاودێری.	- دەکەوێتە سەر ڕووباری دیجلە لە باکووری ڕۆژئاوای شاری موسڵ.	- دەکەوێتە سەر زێی ڕۆخانە.	- دەکەوێتە سەر زێی بچووک. لە نزیک شارۆچکەی دوبز (پارێزگای کەرکوک).

بەنداوی حەدیسە

بەنداوی کوت

بەشی پێنجەم

چالاکییە مرۆییەکان

١- چالاکی کشتوکاڵی:

یەکەم: کشتوکاڵ.

دووەم: سامانی ئاژەڵ.

٢- سامانی کانزایی:

٣- چالاکی پیشەسازی:

٤- چالاکی گواستنەوەو بازرگانی:

یەکەم: گواستنەوە.

دووەم: بازرگانی.

٥- چالاکی گەشتیاری:

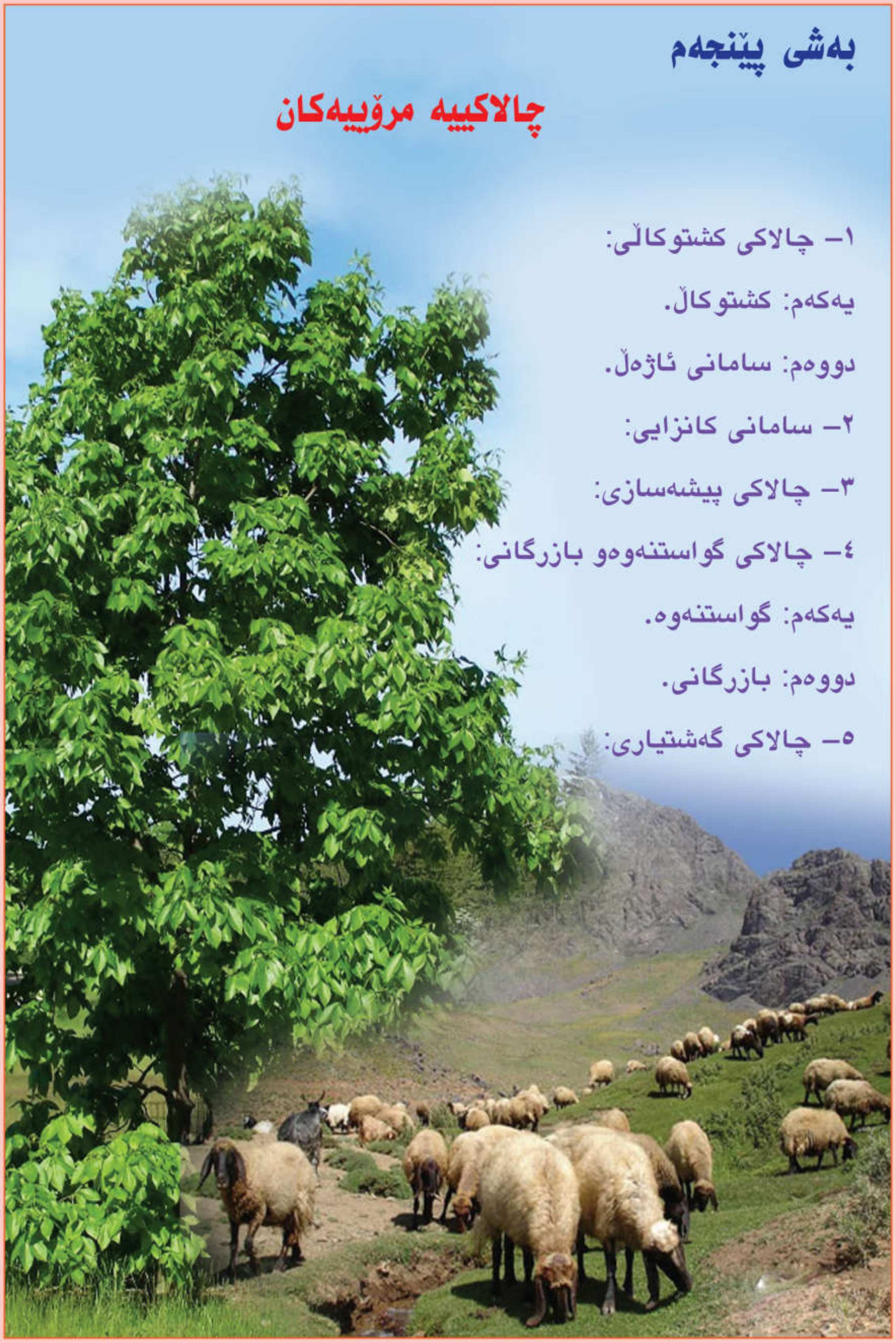

١/ چالاكی كشتوكاڵی:

هەر لە كۆنەوە عێراق كشتوكاڵی زانیوە، لەسەرەتاوە لە كوردستانەوە كشتوكاڵ گواستراوەتەوە بۆ ناوچەكانی ناوەڕاست و باشور، لە دواییدا گوندە كشتوكاڵییە سەرەتاییەكان دەركەوتن. كشتوكاڵ لە عێراقدا لە زۆر ڕووەوە بایەخی پێدراوە، لە چاودێری كردن و ئامادەكردنی پەینی كیمیاوی و تۆی پوخت كراو و دروست كردنی داشۆرگەو و ڕاكێشانی ئاو بۆ كێڵگەكان بەتایبەتی لە ناوەڕاستی عێراق، ئەمەو جگە لە ئامادەكردنی پێداویستییەكانی تری چاندن.

یەكەم: كشتوكاڵ:

كشتوكاڵ لە عێراق دا جێگای بەرچاوی لە چالاكییە ئابورییەكاندا هەیە، ڕێژەی دانیشتوانی گوندەكان كە لە ساڵی ٢٠٠١ ، ٣٣٪ی ڕێژەی دانیشتوانی عێراق پێك دەهێنا كە بەكاری كشتوكاڵیی و ئاژەڵدارییەوە خەریكن و ڕێژەی دانیشتوانی شارەكانیش ٦٧٪ی دانیشتوانی عێراقی پێك دەهێنا كەزیاتر بەكاری خزمەت گوزارییەوە خەریكن.

بەروبوومە كشتوكاڵیەكان:

بەروبوومە كشتوكاڵیەكان دەكرێن بە سێ كۆمەڵ:

گرنگترین هۆكار كە كاردەكاتە سەر سەرجەم بەروبوومە كشتوكاڵیەكان لە عێراق هۆكاری سروشتییە، جگە لەهۆكاری مرۆیی كە ڕۆڵێكی گرنگی هەیە. چونكە كشتوكاڵیش پێویستی بەهەردوو هۆكار هەیە. ئامانج لە كشتوكاڵ لە بەرهەمهێنانی بەروبومی هەمەجۆر، بە پێی ئەم بنەمایانەیە:

١- بەروبوومی خۆراك	٢- ئەو بەروبوومانە كە دەچنە پیشەسازییەوە	٣- بەروبوومی ئالیك

١- بەروبوومی خۆراک: ئەم بەروبوومە بایەخێکی زۆری هەیە بۆ دانیشتوان چونکە بەخۆراکی سەرەکی دادەنرێت. جا بەهۆی جیاوازی پلەی گەرمی لە وەرزێکەوە بۆ وەرزێکی ترو جیاوازی ئاوو هەوای هەرێمی کوردستان لەگەڵ ناوەراست و باشووری عێراق، بۆیە دابەشکردنی جوگرافی بەرهەمە کشتوکاڵیەکان بەپێی وەرز و هەرێم جیاوازن، بەرووبوومی خۆراکیش دابەشدەکرێت بۆ:

أ- دانەوێلە:

١- گەنم:

بەروبوومێکی زستانەیە، وەرزی چاندنی (کۆتایی مانگی تشرینی یەکەمە)و کاتی دوورینەوە (کۆتایی مانگی ئایارە).

بەزۆری لە هەرێمی کوردستان دەچێنرێت، لەم دەڤەرە پشت بەباران دەبەستێت (دێمیە).

بەلام لە دەڤەری (ناوەراست)و (باشوور)ی عێراق پشت بە ئاوی ڕووبار دەبەستێت(بەراوە).

گەنم

٢- جۆ:

دوای گەنم دێت لەڕووی گرنگی، ئەویش بەروبوومێکی زستانەیە، جیاوازی لەگەڵ گەنم لەوەدایە کە زیاتر بەرگەی کەمئاوی و شۆرەکات و بەرزیی پلەی گەرمی دەگریت ..... هتد.

دروێنەی دەغڵ و دان

٣- برنج:

بەروبوومێکی هاوینەیە، پێویستی بە ئاوی زۆر و بەرزی پلەی گەرمی هەیە بۆیە بەزۆری لە ناوەڕاست و باشوری عێراق دەچێندرێت وەکو پارێزگاکانی (میسان، ذي قار)،. لە هەرێمی کوردستانیش لە (ئاکرێ و بازیان)دەچێندرێت.

٤- گەنمەشامی:

بەروبوومێکی هاوینەیە، دوو جۆرە: زەردو سپی. بەزۆری لە پارێزگای (بابل) دەچێندرێت و لەم ساڵانەی دواییدا لە هەرێمی کوردستان بایەخێکی زۆری پێدراوەو بەرهەمەکەی لە زۆربوندایە.

سوودەکانی: بۆ خۆراک، ئالیک، دەرهێنانی ڕۆنی ڕووەک و ... هتد.

چالاکی

قوتابی خۆشەویست: ناوی چوار دانەوێڵە لە خانەکانی (أ) بنووسەو بەرامبەریشیان (٢) سوود بۆ هەریەکەیان بنووسە:

أ- دانەوێڵە	ب-

ب- سەوزە و میوە:

سەوزە: بەشێکی گرنگی خۆراکی ڕۆژانەی دانیشتوانە بۆیە لە دەوروبەری شارە گەورەکاندا دەچێنرێت.

((جۆرەکانی))

زستانە	هاوینە
سپێناغ	تەماتە
پاقلە	بامیە
شێلم	ئارو
کەلەم	باینجان

میوە: بەرووبومێکی زستانە وهاوینەیە، بەشێکی گرنگی خۆراکی مرۆڤیش پێك دێنێت.

مزرەمەنی وەکو:

پرتەقال	لیمۆی ترش	لیمۆی شیرین	سندی	لالەنگی

بەزۆری لە پارێزگاکانی بەغداو دیالە و کەربەلا و سەلاحەدین هەن.

هەروەها: ترێ و سێو و هەرمێ .... و .... و ....

خورما:

خورما بەروبوومێکی زۆر گرنگە لە عێراق، ژمارەی دارخورماکان دەگاتە (٢٢) ملیۆن دار.

ڕیژەیەکی زۆر لە پارێزگاکانی (بەسرە) و (بەغدا) و (دیالی)دا هەیە، لە گرنگترین جۆرەکانی خورما: خەستاوی، زوهدی، حیلاوی ... هتد.

دار خورما

چالاکی

قوتابی خۆشەویست: ئەم وێنانەی لە خانەکاندا هەن، وێنەی سەوزە و میوەن، وەرزی چاندنیان دیاربکە.

٢- (ئەو بەروبوومانەی کە دەچنە پیشەسازییەوە):

لەبەر ئەو گۆڕانەی کە لە گشت بوارەکانی ژیان لە عێراق دا ڕوودەدات بەتایبەتی لە بواری پیشەسازی، وا پێویست دەکات بایەخ بدرێت بەو بەروبوومانەی کە دەبنە کەرەستەی خاو لە پیشەسازیدا، کە گرنگترینیان:

١- لۆکە:

بەرهەمێکی هاوینەیە، لە هەرێمی ناوەڕاست و هەرێمی کوردستان دەچێنرێت، چاندنی جۆری نایابی لۆکەی میسری لە هەرێمی کوردستاندا سەرکەوتوو بووە، لۆکە لە دوای بەروبوومە خۆراکییەکان بە پلە دوو دێت. دەچێتە پیشەسازی چنینی لۆکەو دەرهێنانی ڕۆنی ڕووەکی، هەروەها بۆ ئالیکیش بەکاردێت.

چالاکی

لۆکە لەم بوارانە بەکاردێت.

٢- توتن:

بەرهەمێکی هاوینەیە و لەگشت پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان بەتایبەتی لە سلێمانی و هەولێر دەچێندریت، بەڵام لەم ساڵانەی دواییدا چاندنی توتن لە پاشەکشێ دایە چونکە ناتوانێت بەربەرەکانی بازاری توتنی بیانی بکات.

٣- كونجی:

لـه بەروبوومـە ڕۆندارەکانـە لـە هاوینـدا لـە هـەموو ناوچـەکانی عێراقـدا دەچێنرێت بـە زۆری لـە هـەرێمی ناوەراسـت دا، پارێزگـای(واسـط) بـە پلـەی یەکەم دێت لەبەر هەمهێنانی کونجی، دەچێتە پیشەسازی ڕۆنـی ڕووەکـی و پیشەسازی ئـالیکی تایبـەتی بـۆ پەلـەوەر(باڵنـدەی مـاڵی)، بۆیـە بایـەخ بـە چاندنی دراوە.

٤- قامیشی شەکر:

بەروبوومێکـی هاوینەیـە، لـە پارێـزگای (میسـان) دەچێنـدرێ، وەک کەرەسـتەیەکی خـاو دەچێتـە پیشەسـازی شـەکر.

٥- چەوەندەر:

بەروبومێکی زستانەیەوله ناوچـەکانی هـەرێمی کوردسـتان دا دەچـێنرێت ئەمیش دەچێتە پیشەسازی شەکر.

٣- بەروبوومەکانی ئالیک:

گرنگی زۆر دراوە بـەم جۆرە بەروبوومانـە، چونکە زۆر پێویستن بۆ بەخێوکردنی ئـاژەڵ، وینجـەو سـێپەرە لـە بەروبوومـە گرنگەکانـی ئالیکن.

بایەخی کشتوکاڵ لەئابووری عێراق:

١- دابین کردنی خۆراك وەك: دانەوێڵەو سەوزەو میوە.

٢- ناردنـە دەرەوەی بـەروبوومی کـشتوکاڵی بەشـێکی گرنگـی داهـاتی نەتەوەیی پێك دەهێنێت ودراوی بیانی بۆولآت پاشەکەوت دەکات.

٣- بەدەست هێنانی کەرەسەی خاوی پێویست بۆ پیشەسازی نـاوەخۆ وەك لۆکەو چەوەندەرو تووتن.....هتد.

٤- ئامادەکردنی ئالیکی پێویست بۆ ئاژەڵ.

دووەم: سامانی ئاژەڵ:

سامانی ئاژەڵ ڕۆڵێکی گرنگی لە گەشەکردنی ئابووری وڵاتدا هەیە، چونکە:

لایەنێکی گرنگی سامانی کشتوکاڵییە	خۆراکی سەرەکی بۆ دانیشتوانی وڵات دابین دەکات	دەبێتەسەرچاوەی کەرەستەی خاوی پیشەسازی

چالاکی

سامانی ئاژەڵ دەبێتە مایەی دابین کردنی چەندین جۆری خۆراک بۆ مرۆڤ، لەوانە:

گۆشت	و	و	و

سامانی ئاژەڵ لە عێراقدا لەمانەی خوارەوە پێکهاتووە:

مەڕ: لەبەر گونجاوی ئاوو هەوای وڵاتی عێراق، لەهەموو پارێزگاکان بەخێودەکرێت.

لەجۆرەکانی مەڕ: مەڕی عەرەبی، مەڕی کوردی، مەڕی عەواسی.

بزن: بە شێوەیەکی سەرەکی لە هەرێمی کوردستان بەخێودەکرێت، بەرێژەی کەمتر لە ناوەڕاستی عێراق.

لەجۆرەکانی بزن: بزنی ئاسایی، بزنی مەرەزی.

له جۆرەكانی تری ئاژەڵ لەعێراق:

مانگا و گامێش	وڵاغی سوار و بارىەر	پەلەوەر و ماسی و هەنگ
لە هەموو دەڤەرەكانی وڵاتدا بەخێودەكرێت. لە جۆرەكانی – مانگای ئاسایی – مانگای كوردی	لە هەموو ناوچەكانی عێراقدا بەخێو دەكرێت،وەكوحوشتر و ئەسپ و گوێدرێژ و...	پەلەوەر و ماسی دوو سەرچاوەی گرنگی خۆراكن بۆ دانیشتوانی عێراق، لەم ماوەیەدا گرنگیی بە ڕاگرتنی هەنگ دراوە.

چالاكی لە خانە بەتاڵەكانی بەرامبەر ناوی ئاژەڵەكە، سوودەكانی بنووسە:

ناوی ئاژەڵ	سوودەكانی
مەڕ	
بزن	
مانگا	
ماسی	
مریشك	

گرفتەكانی بەخێو كردنی ئاژەڵ لە عێراق:

١- نەشارەزایی دەربارەی بایەخی سامانی ئاژەڵ.	٢- كەمی ئالیك و خراپیی جۆرەكەی.	٣- كەمی ڕادەی چاودێری تەندروستی ئاژەڵ.	٤- ناهاوتایی لە ڕێژەی گەشەسەندنی سامانی ئاژەڵ و ژمارەی دانیشتوان.

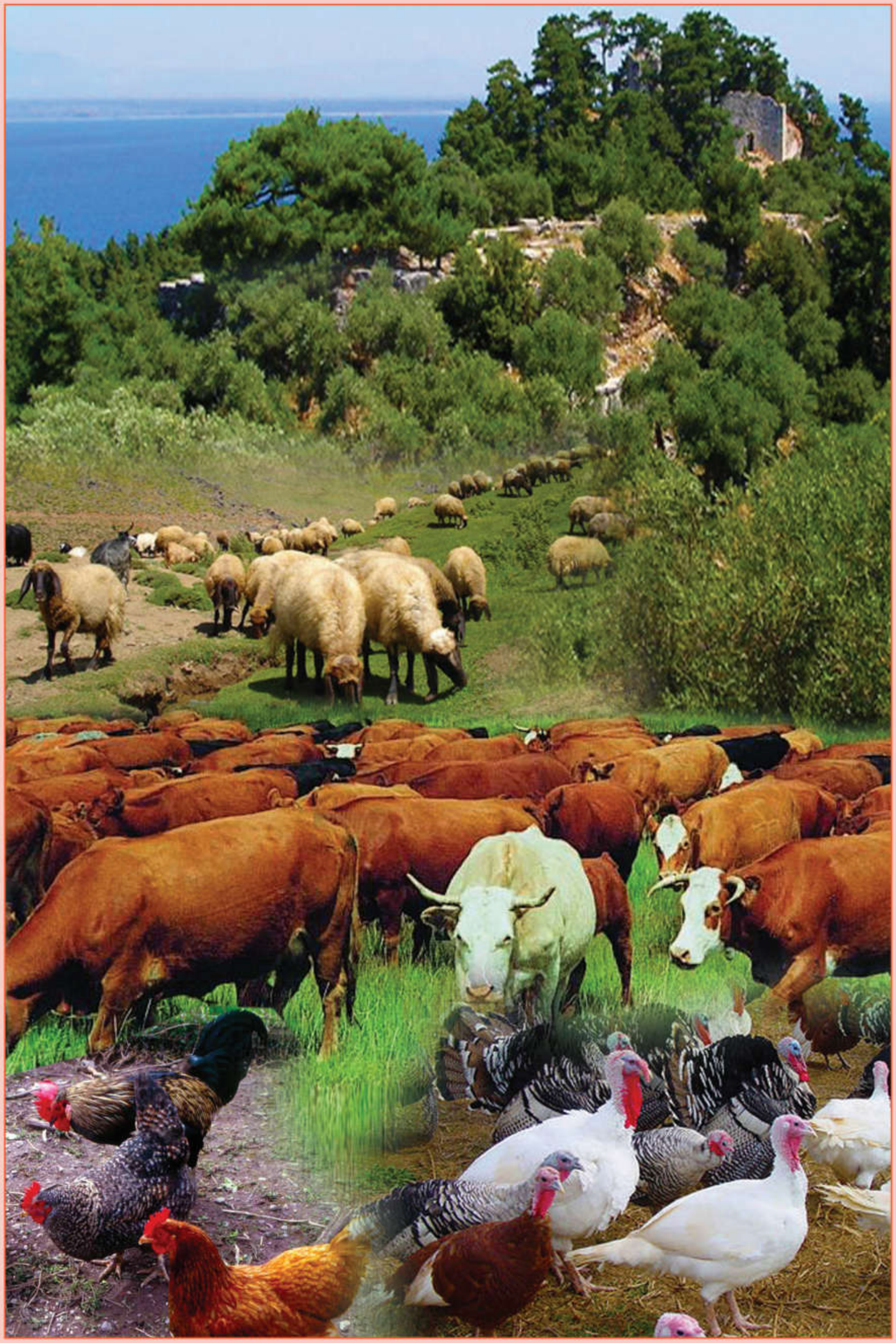

٢/ سامانی کانزایی:

سامانی کانزا بەبنەمای سەرەکی پەرەپێدانی پیشەسازی دادەنرێت، خاکی عێراق سامانی کانزایی زۆری تێدایە، بەڵام دەرهێنانی کانزا هەتا ئێستاش تەنها چەند کانزاییێک دەگرێتەوە، گرنگترینیان:

١- پترۆڵ(نەوت): هەر لەکۆنەوە دانیشتوانی عێراق نەوتیان ناسیوە تا ئێستاش ئەم گرنگیەی هەر ماوەو بۆتە شادەماری ژیان و پێشکەوتن، لە هەموو سەرچاوەکانی وزە زیاتر بەکاردێت هەروەها کەرەستەی خاویشە بۆ چەندەها پیشەسازی وەک: (پیشەسازی پترۆکیمیاوی).

عێراق لەبەرهەمهێنانی پترۆڵ (نەوت) لە جیهاندا پلەیەکی پێشکەوتووی هەیە، لە ساڵی ١٩٧٩ دا بەرهەمی گەیشتۆتە نزیکەیی ١٦٠ ملیۆن تەن، بە پلەی پێنجەمدا دێت لەیەدەگی نەوت جیهاندا.

بەرهەمهێنانی نەوت لە کەرکوك

دابەش بوونی جوگرافی کێڵگە پترۆلیەکانی عێراق:

١- کێڵگەکانی هەرێمی کوردستان:

أ- کێڵگەکانی خۆرهەڵاتی ڕووباری دیجلە لە پارێزگای کەرکوک: کە بریتین لە کێڵگەکانی باباگوڕگوڕ، چەمەبۆر، بای حەسەن.

ب- کێڵگەکانی خۆرئاوای رووباری دیجلە لە(موسل - نەینەوا): کە بریتین لە عەین زالە و بەتمە.

ج- کێڵگەکانی نەوتی شیواشۆک لە تەق تەق.

د- کێڵگەکانی ڕۆژهەڵات (پارێزگای دیالە): کێڵگەکانی نەفتخانە لەنزیک خانەقین.

هـ- کێڵگەکانی نەوتی تاوکێ لە زاخۆ.

٢- کێڵگەکانی باشوور:

أ- کێڵگەکانی پارێزگای بەسرە: کە بریتین لە کێڵگەکانی زوبێر، رومێلەی باکوورو باشوور، ئەرتاوی.

ب- کێڵگەکانی پارێزگای (میسان): کە بریتین لە کێڵگەکانی ئەبوغراب، فەککە، بازرگان.

نەوت لە کێلگەی زوبێر (پارێزگای بەسرە)

نەخشەی کێڵگە نەوتییەکان لە عێراق

٢- گۆگرد:

گۆگرد بایەخێکی ئابووری گەورەی هەیە بەتایبەتی لە پیشەسازیدا،لەم چەرخەدا ڕادەی پێشکەوتنی دەوڵەت لە پیشەسازیدا بەندە بەبەکارهێنانی گۆگرد،چونکە لە گەلێك پیشەسازیدا بەکار دەهێنرێت وەك: پیشەسازی پەیین، شوشە،کاغەز، فۆسفات،داوودەمان،لاستیك...هتد.

سەروچاوەکانی گۆگرد دوو جۆرن:

أ- گۆگردی نیشتووی ژێر زەوی لە ناوچەی (میشراق)ی باشووری شاری مووسڵ هەیە.

ب- لە گازی سروشتی: لە کارگەی پوختە کردنی گۆگرد لە کەرکوك دروست دەکرێ.

٣- فۆسفات:

بەنیشتوویی لە بانی ڕۆژئاوای نزیك شاری (روتبە) لە دەڤەری عەکاشات دا زۆرە، کۆمەڵگەیەکی پیشەسازی بۆ دروست کردنی جۆرەکانی پەینی فۆسفات دامەزراوە، بەرهەمەکانی سوودی زۆری بۆ وولات هەیە.

کانزای تریش هەن وەك: گازی سروشتی،قیر، خوێ، خەڵووزی بەردین، ئاسن ، مەرمەڕ .....هتد.

٣/ چالاکی پیشەسازی:

پیشەسازی لە عێراقدا دەکرێ بە دوو بەشی سەرەکی:

١- پیشەسازی دەرهێنان: وەکو نەوتی خاو و گۆگرد و فۆسفات.

٢- پیشەسازی گۆڕین: بریتیە لە گۆڕینی کەرەسەی خاوی کانزایی و ڕووەکی و ئاژەڵی وەکو نەوتی خاو و لۆکە و خوری.

گرنگترین پیشەسازییەکانی گۆڕین:

أ- پیشەسازی خۆراک وەکو: ڕۆنی ڕووەک و شەکر لە میسان و بەسرە و بەغدا.

ب- پیشەسازی کیمیاویی وەکو: پیشەسازی دەرمان لە سامەڕا و سابون و کاغەز لە بەسرە.

جـ- پیشەسازی کەرەسەی خانوبەرە وەکو: چیمەنتۆ لە (سلێمانی)، خشت لە (سەماوە) و (حیللە)، شوشەو چیمەنتۆ لە (ڕەمادی).

کارگەی چیمەنتۆی بازیان

لە گرنگترین پیشەسازییەکانی هەرێمی کوردستان:

١- پیشەسازی دەرهێنانی نەوت و گازی سروشتی لە پارێزگای (کەرکوک)و هەولێر و خانەقین.	٢- پیشەسازی چیمەنتۆ لە (تاسلوجە و بازیان) لە سلێمانی و (لەیلان) لە کەرکوک.	٣- پیشەسازی قوتوبەند و خۆراک لە هەولێر.	٤- کارگەی تواندنەوەی ئاسن لە هەولێر.

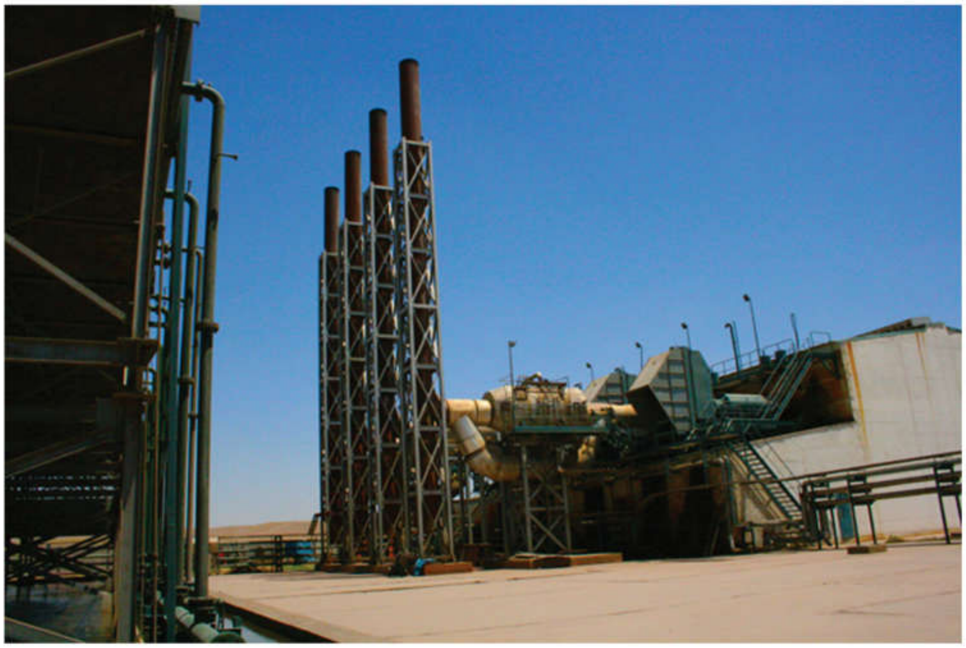

کارگەی تواندنەوەی ئاسن لە هەولێر

٤/ چالاكی بازرگانی و گواستنەوە:

یەكەم: بازرگانی:

دەتوانین بڵێین چالاكی بازرگانی بەندە بەئاستی پێشكەوتنی هۆیەكانی گواستنەوە، بۆیە گەشەكردنی قەبارەی بازرگانی شان بەشانی بوونی هۆیەكانی گواستنەوە دەڕوات.

هەروەها باری بازرگانی بەندە بەگەشەكردنی ئابووری (كشتوكاڵ و پیشەسازی) هەر وڵاتێک. بازرگانی دەكرێت بە دوو بەش:

أ- بازرگانی ناوەخۆ:

مەبەستی لە گواستنەوەی كەلوپەل و كار گوزارییەكانە لە ناوچەیەكەوە بۆ ناوچەیەكی تری ناوەوەی وڵات.

ب- بازرگانی دەرەوە:

گواستنەوەی كەلوپەل و كار گوزارییەكانە لە نێوان عێراق و وڵاتانی دیكە یان بریتییە لە ناردەنی و هاوردەی كەلوپەل. عێراق نەوت و خورما و دانەوێڵە..... هتد. دەنێرێتە دەرەوە، بەرهەمی پیشەسازی بەتایبەتی مەكینە و ئامێر و ئوتومبێل و ئەو كەرەستانەش كە بۆ پیشەسازی ناوەخۆ پێویستن لە دەرەوە دەهێنێت.

دووەم: گواستنەوە:

ڕێگاکانی گواستنەوە بە شادەماری زیندەگی ژیانی ئابووری و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری هەر وڵاتێک لە وڵاتانی جیهان دادەنرێن.

ڕێگاکانی گواستنەوە

ڕێگەی وشکانی | ڕێگەی ئاوی | ڕێگەی ئاسمانی

ڕێگەی وشکانی

أ- ڕێگەی ئوتومبێل.

ب- ڕێگەی ئاسنین (شەمەندەفەر).

ڕێگەی ئاوی	أ- ڕووبارەکان: ڕێگەی دیجلەو فوڕات. ب- ڕێگەی دەریایی: کەنداوی عەرەبی.
ڕێگەی ئاسمانی گرنگترین فڕۆکەخانەکان لە عێراق: هەولێری نێو دەوڵەتی، بەغدای نێو دەوڵەتی، فڕۆکەخانەی نەجەف، سلێمانی نێو دەوڵەتی.	فڕۆکە

گرنگترین ڕێگا وشکاونییەکانی عێراق:

١- ریگای بەغداد - موسل - دهۆک - زاخۆ - ئیبراهیم خەلیل.

٢- ڕێگای بەغداد - کەرکوک - هەولێر - حاجی ئۆمەران.

٣- ڕێگای بەغداد - کوت - عەمارە - بەسرە.

٤- ڕێگای بەغداد - کەرکوک - سلیمانی.

٥- ڕێگای بەغداد - رومادی - روتبە.

٦- ڕێگای بەغداد - دیالە - دیوانیە - سەماوە - ناسریە - بەسرە.

نەخشەی ڕێگا سەرەکیەکانی ئۆتۆمبێل

٥/ چالاکی گەشتیاری:

گەشتیاری داهاتێکی ئابووری گرنگ بۆ وڵات دابین دەکات، لە عێراقدا چەندین توانای گەشتیاری سروشتی هەیە، کە بۆتە هۆی هاندانی گەشتیاران تا سەردانیان بکەن، گرنگترینیان ئەمانەن:

١- هۆکاری سروشتی:

أ- ناوچەی زۆنگ و زەلکاوەکان:

ناوچەیەکی سروشتی جوانن و دەوڵەمەندن لە ڕووی ئاو، ڕووەکی سروشتی، باڵندەی کێوی.

ب- ناوچە شاخاوییەکانی هەرێمی کوردستان:

هەرێمی کوردستان توانای سروشتی زۆری تێدایە بۆ گەشتیاری بەتایبەتی دەڤەرە شاخاویەکان بوونەتە گرنگترین شوێنی گەشتیاری ڕێژەی هەرە زۆری دامەزراوە گەشتیارییەکان لە سەرتاپای عێراق لە باوەش دەگرێ ئەمەش بەهۆی:

١- هەمە جۆری دیمەنە سروشتییەکان، کە دڵڕفێن و سەرنج ڕاکێشن، وەکو چیا و دۆڵ و ئەشکەوت و تاڤگە و ڕێگا بەرز و پێچاوپێچەکان.

٢- ئاووهەوای گونجاو، هاوینان پلەی گەرما لە ناوچە شاخاوییەکان فێنک و نزمە.

٣- دەوڵەمەندە لەڕووی ڕووەکی سروشتییەوە، بوونی دارستان و گژوگیا جوانی پێبەخشیوە، تابێتە شوێنێکی گەشتیاری.

٤- دەوڵەمەندە بەسەرچاوەی ئاو: ڕووبارو کانیاوەکان (کانزایی و گەرم) بوونە هۆی دروست بوونی شوێنە گەشتیارییەکان.

٥- بوونی ژمارەیەک زۆر باڵندەو ئاژەڵی کێوی.

ئەمە جگە لە چەند هۆکارێکی دیکە کە ناوچە شاخاوییکان ببێتە شوێنێکی گەشتیاری گونجاو.

بەناوبانگترین هاوینەهەوارو سەیرانگەکانی هەرێمی کوردستان ئەمانەن:

١- هاوینەهەوارەکانی پارێزگای هەولێر وەک: شەقڵاوە، گەلی عەلی بەگ، بێخاڵ، جوندیان.

٢- هاوینەهەوارەکانی پارێزگای دهۆک وەک: زاوێتە، سوارەتوکە، سەرسەنگ، سوڵاڤ، شەرانش.

٣- هاوینەهەوارەکانی پارێزگای سلێمانی وەک: سەرچنار، ئەحمەد ئاوا، دوکان، دەربەندیخان، قەرەداغ، ئەزمەر.

٤- سەیرانگەکانی پارێزگای کەرکوک وەک: قەرەهەنجیر، قەرەحەسەن، عومەرەگەدە.

٢- هۆکاری مرۆیی:

أ- بوونی شوێنەواری دێرین کە ناوبانگی ناوەخۆ و جیهانیان هەیە، لە هەرێمی کوردستان و لە عێراقدا شوێنەواری کۆنترین شارستانیەتی مرۆڤایەتی هەیە. وەک شوێنەوارەکانی پارێزگاکانی: هەولێر کەرکوک و بەغداو نەینەوا شوێنەواری بابل.

ب- بوونی مەزارو جێ نزرگای ئایینی لە کەربەلا و نەجەف و مووسڵ و بەغدا و سلێمانی و سامەڕا .... هتد.

جـ- دەوڵەمەندە بەرهەمی کەلتوریی پیشە دەستییەکان.

د- بەنداوە مەزنەکانی گڵدانەوەی ئاوی تێدایە وەک: دوکان، دەربەندیخان، حەبیانیە، سەرسار، حەدیثە، ... هتد.

بایەخی گەشتیاری:

١- سەرچاوەیەکی گرنگی داهاتی نەتەوەییە.

٢- هۆکارێکی گرنگە بۆ ناساندنی وڵات بە بیانیەکان.

٣- هۆی حەوانەوەو تازەکردنەوەی چالاکی مرۆڤ و پەیداکردنی هەڵی کارە.

تاڤگەی گەلی علی بەگ

مەرقەدی نەبی یونس لە پارێزگای موسڵ

مەرقەدی ئیمام حوسین لە کەربەلا

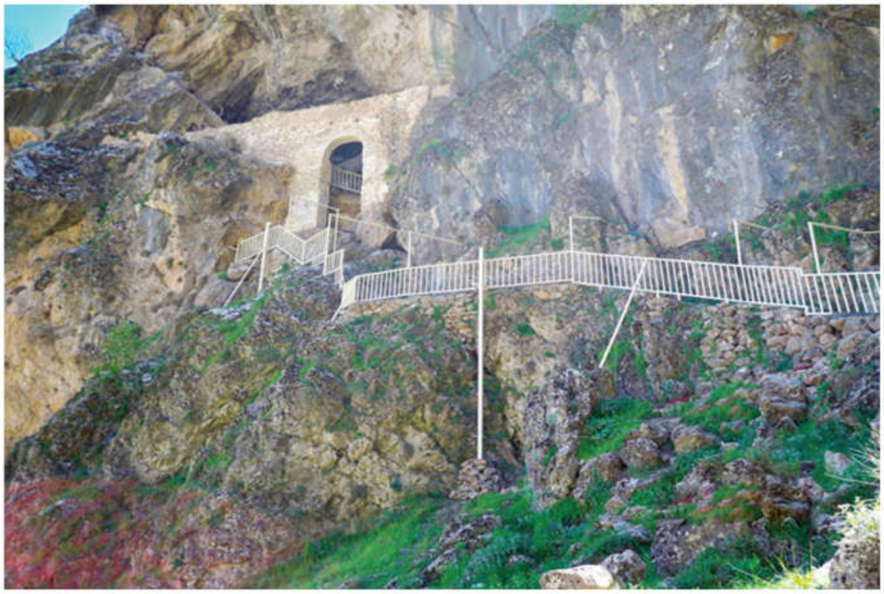

مەزاری (رەبەن بویا) لە شەقڵاوە

(پەرستگای لالش) لە شێخان

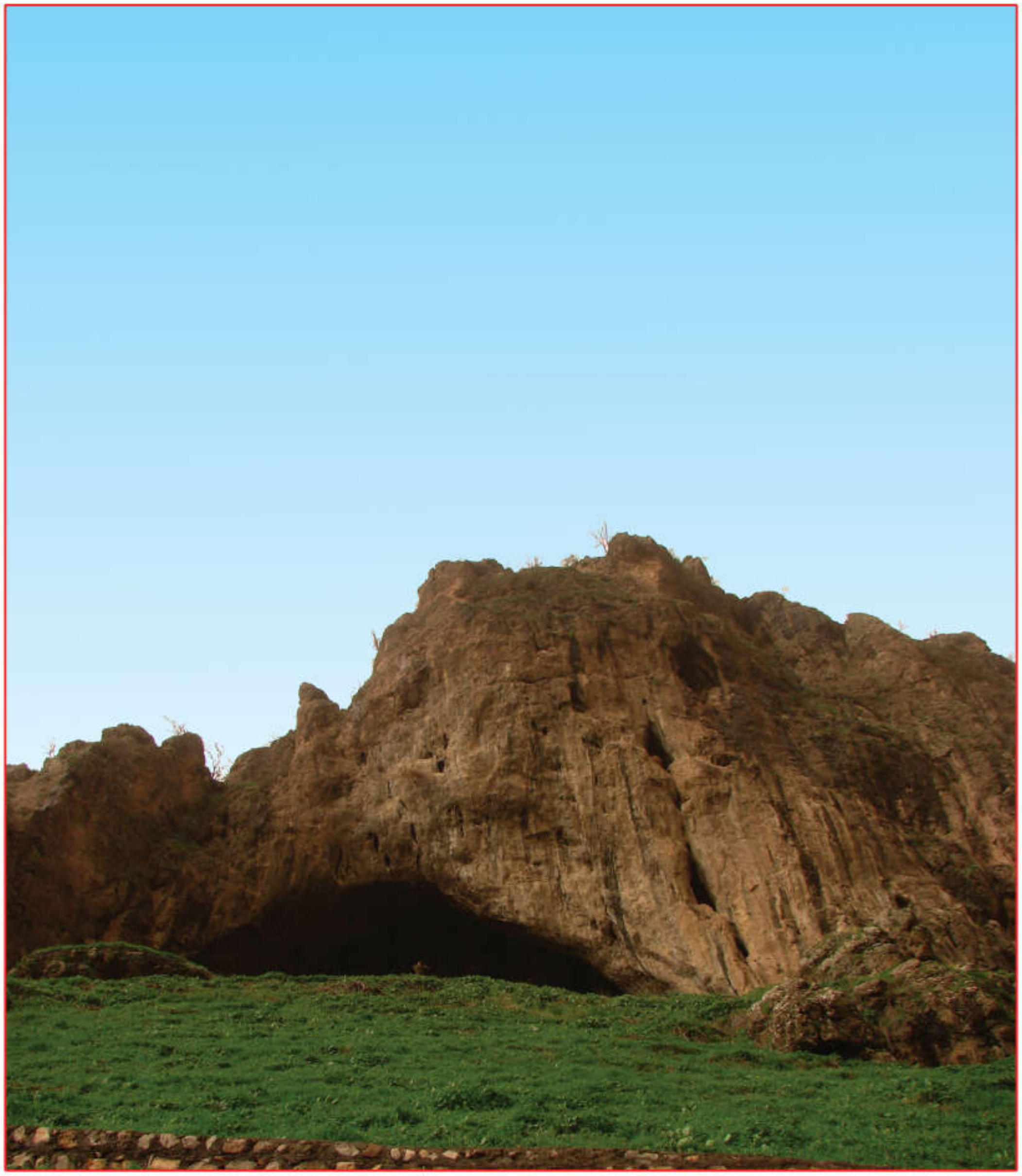

بەندی دووەم

مێژووی
کوردستان و عێراقی
نوێ و هاوچەرخ

بەشی یەکەم:

کوردستان و دەسەڵاتی عوسمانی

أ- کوردستان لەسەرەتای سەدەی شازدەهەمدا:

کوردستان بەشێوەیەک لەسەرەتای سەدەی شازدەهەمدا لە چەندین میرنشین و دەسەڵاتی میراتگری کوردی پێکهاتبوو کە هەریەکەیان وەک نیمچە دەولەتێک حوکمی ناوچەیەکی ئەم وولاتەیان دەکرد. ئەم میرنشینانە لە ڕووی دەسەڵات و ڕووبەرو هێزەوە لە یەکتر جیاواز بوون، هەندێکیان دەسەڵات و ڕووبەرێکی سنوورداریان هەبوو، کەچی میرنشینی وا هەبوو هەرێمێکی فراوانیان لە ژێر دەستدا بوو. هەروەها دەتوانین بڵێین هەندێک میرنشین بەتەواوی سەربەخۆ بوون، بەڵام هەندێکی تریان پاشکۆی دەولەتێکی گەورەی هەرێمەکە بوون.

لە کوردستان لەو ماوەیەدا ژمارەیەکی زۆر میرنشین حوکمڕانی کردووە لەوانە:

هەندێك لە میرنشینە کوردییەکان لە کوردستان						
میرنشینی هەکاری	میرنشینی بۆتان	میرنشینی لورستان	میرنشینی بادینان	حکومەتی سۆران	میرنشینی ئەردەلان	میرنشینی موکریان

ڕاهێنان

قوتابی خۆشەویست بە یارمەتی مامۆستاکەت هەوڵبدە ناوی چەند میرنشینێکی تر بنووسە،جگە لەوانەی سەرەوە:

١ .... ٢ .... ٣ ....

ب- فراوانخوازیی دەوڵەتی سەفەوی لە کوردستاندا:

لە ساڵی ١٥٠١ز شا ئیسماعیلی سەفەوی بناغەی دەولەتێکی نوێی لە هەرێمی ئازەربایجانی ئێران دانا، کە بەناوی شێخ سەفییەدینی باپیرە گەورەی شا ئیسماعیل ناونراو بوو بە (دەوڵەتی سەفەوی). دوای ئەوەی دەسەڵاتی بەسەر هەموو ئێراندا سەپاند، شا ئیسماعیل چاوی بڕییە وڵات و هەرێمەکانی دەوروبەری، وەك کوردستان وعێراق کە بایەخی سیاسی و ئابووری و ئایینی گرنگیان هەبوو. لە نێوان ساڵانی ١٥٠٦ ــ ١٥٠٨ز توانی بەشی هەرە زۆری کوردستان داگیر بکات، ئەویش لە ڕێگای هێزی سەربازی لەلایەك و بەکارهێنانی شێوازی نەرم و پێدانی گفت و بەڵێن لەلایەکی تر. بەڵام ئەم دەستکەوتانەی لە کوردستان وا بە ئاسانی بۆ دەستەبەر نەبوو، چونکە هەندێك میرنشین و دەسەڵاتداری کورد بەتوندی لە دژی هێرشەکانی شا ئیسماعیل وەستان و زیانی زۆریان لێی دا.

سەبارەت بە ناوچەکانی عێراقیش شا لە ساڵی ١٥٠٨ز توانی دەست بەسەر شاری بەغدا دابگرێت و دەوڵەتی (ئاق قۆینلو) بڕوخێنێت کەلەوێ دەسەڵاتدار بوو، ئینجا شاڵاوی بۆ ناوچەکانی خوارووی عێراق بردو تا شاری (بەسرە)ی داگیرکرد.

لە بەرامبەر میرو سەرکردە کوردەکان شا ئیسماعیل لە سەرەتا سیاسەتێکی نەرمی پیادەکرد و لە شوێنی خۆیانی هێشتنەوە، بەڵام دوای چەسپاندنی دەسەڵاتی کەوتە هەڵی لەناوبردنی ئەم دەسەڵاتە کوردییانە، چونکە لەوە دەترسا لێی هەڵگەڕێنەوە و هەوڵی سەربەخۆیی بدەن، ئەمەش بووە هۆی بڵاوبوونەوەی ناڕەزایی لە نێو کوردو کەوتنە بیرکردنەوە لە هەڵوێستی گونجاو بەرامبەر ئەم سیاسەتەدا.

ج - ململانێی عوسمانی و سەفەوی و شەڕی چاڵدێران :

لە کۆتاییەکانی سـەدەی سـێزدەهەمی زایینـی میرنـشینێکی تـورکی لـە بـاکووری ڕۆژئـاوای ئـەنادۆڵ پێکهـات، دامەزرێنەرەکـەو بـاپیرە گـەورەی بنەماڵەکە میر(عوسمان کوڕیئارتوغرول) بوو، بۆیە بـە میرنـشینی عوسمـانی ناونراو دواتریش کە فراوان بوو بە (دەوڵەتی عوسمانی) ناسرا، ئـەم دەوڵەتـە لـە سـەرەتای سـەدەی شـازدەهەمدا بـوو بـە ئیمپراتۆریـەتێکی فـراوان و ڕۆژهەڵاتی ئەوروپا و ناوەڕاست و ڕۆژئاوای ئەنادۆڵی لەخۆ گرتبوو.

عوسمان کوڕی ئارتوغرول

ڕاهێنان

١- شا ئیسماعیل چاوی بڕییە کوردستان و عێراق چونکە بایەخی .... و .... و .... هەبوو.

٢- شا ئیسماعیل بە دوو ڕێگا ناوچەکانی داگیرکرد یەکەمیان .... و دووەمیان ....

شەڕی چاڵدێران:-

ئەم فراوانخوازییەی دەوڵەتی سەفەوی کە پێشتر باسمان کرد هەڕەشەی لە سنووری ڕۆژهەلاتی عوسمانییەکان دروستکرد، بۆیە سوڵتان سەلیمی یەکەمی عوسمانی جەنگی لە دژی دەوڵەتی سەفەوی ڕاگەیاند و هەردوو لەشکر لە (٢٣) ی ئابی ١٥١٤ز لە دەشتی چاڵدێران بەیەکگەیشتن کە دەکەوێتە باکووری ڕۆژهەلاتی دەریاچەی وان، لەشکری عوسمانی کە پشت ئەستوور بوو بەچەکی تۆپ و هێزێکی پیادەی ڕێکخراوترو بەهێزتری هەبوو، لەشەڕەکەدا سەرکەوت و شا ئیسماعیل بە برینداری لە گۆرەپانی شەڕەکەدا ڕزگاری بوو.

دوای ئەم سەرکەوتنە سوڵتان سەلیم چووە ناو شاری (تەورێز)ی پایتەختی سەفەوی، بەلام دواتر لێی کشایەوە و شا ئیسماعیل هاتەوە ناو پایتەختی دەوڵەتەکەی. هەرچەندە لە ئەنجامی ئەم شکستەی دەوڵەتی سەفەوی نەڕووخاو لەناوچوو، بەلام دەسەلاتی لە کوردستاندا بەتەواوی لاوازبوو.

شەڕی چاڵدێران (لە شەرەفنامە وەرگیراوە)

د - ڕۆڵی کورد لە شەڕی چاڵدێراندا:

هەردوو دەوڵەتی عوسمانی و سەفەوی پێش شەڕی چاڵدێران هەوڵیاندا سوود لە هێزو توانای کورد وەربگرن، بەڵام زۆربەی میرو سەرکردە کوردەکان لایەنگیری دەوڵەتی عوسمانی بوون، چونکە سەفەوییەکان سیاسەتێکی توندوتیژیان بەرامبەریان پیادەکردبوو وەک پێشتر باسمان کرد، هەروەها سوڵتان سەلیمی عوسمانی چەندین بەڵێنی بەکورد دا بۆ ئەوەی قەوارەو میرنشینە کوردییەکان لە شوێنی خۆیاندا بهێڵێتەوەو دانیان پێدابنێ، ئەویش لە ڕێگەی کەسایەتیەکی کورد، کە مەلا ئیدریسی بەدلیسی بوو، لە ئەنجامدا شازدە میری کورد بەخۆیان و هێزەکانیان دایانە پاڵ لەشکری عوسمانی لە شەڕی چاڵدێراندا.

سوڵتان سەلیمی یەکەم

شا ئیسماعیلی صەفەوی

راهێنان

ئەم بۆشاییانە پڕبکەرەوە:

١- چاڵدێران دەکەوێتە بەشی .... دەریاچەی وان.

٢- سوڵتان سەلیم شاری .... داگیرکرد کە پایتەختی سەفەویەکان بوو.

هـ - ئەنجامەکانی شەڕی چاڵدێران لەسەر کوردستان:

شەڕی چاڵدێران کاریگەری زۆری هەبوو لەسەر کوردستان، چونکە لە ئەنجامی ئەم شەڕە هەندێ گۆڕانکاری تر روویدا، کوردستان بۆ یەکەم جار بە کردار لە نێوان هەردوو دەوڵەتی عوسمانی و سەفەوی دابەش بوو، وەک دواتر باسی دەکەین.

ڕاستەوخۆ لە دوای شەڕی چاڵدێران ڕاپەڕینێکی بەرفراوان لە کوردستاندا ڕوویدا، کاتێ کورد لە زۆربەی شارو قەڵاکانی دژی پاشماوەی هێزەکانی سەفەوی ڕاپەڕین بۆ ئەوەی بەدەریان بنێن، ئەوەبوو دیاربەکر و بەدلیس و سەعەرد و ساسۆن و پاڵۆ و کەرکوک و هەولێر و هەندێ شاری تر، هێزەکانی سەفەوی لێ وەدەرنان و میرو سەرکردە کوردەکان دەسەڵاتیان لە ناوچەکانی خۆیان دامەزراندەوە.

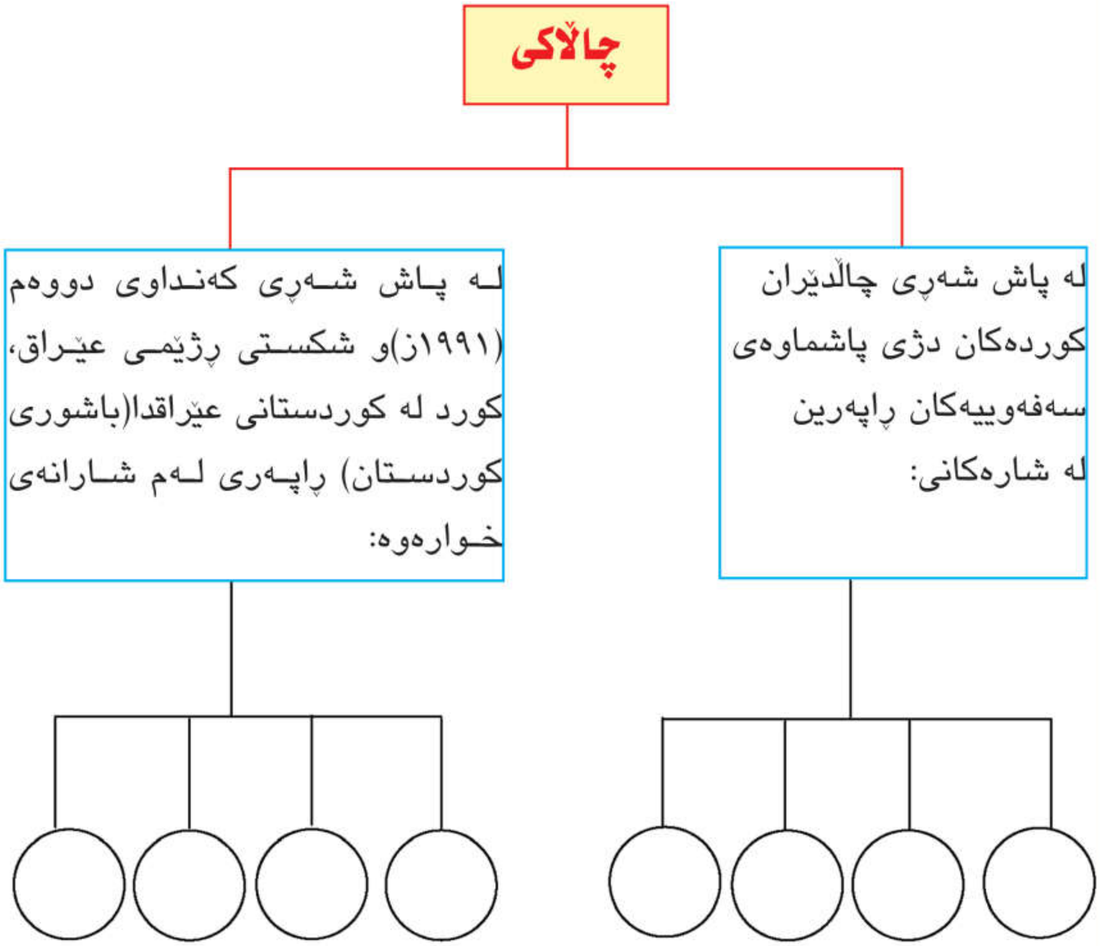

و - ڕێکەوتنامەی مەلا ئیدریسی بدلیس و سوڵتانی عوسمانی:

ڕازیبوونی کورد بە دەسەڵاتی عوسمانی بەپێی ڕێکەوتنامەیەک بوو، کە لە نێوان میرو سەرکردە کوردەکان لە لایەک و دەوڵەتی عوسمانی لە لایەکی تر بەسرا، مەلا ئیدریسی بەدلیسیش کە نوێنەری دەوڵەتی عوسمانی بوو، نێوەند بوو لە نێوان هەردوو لاو لەساڵی (١٥١٤ز) ئەم ڕێکەوتننامەیەی ڕێکخست، کە تیایدا هاتبوو.

١- دان بە حوکمی پشتاوپشت و سەربەخۆیی ناوخۆیی میرنشینە کوردیەکاندا نرابوو.

٢- کورد لەشەڕدا یارمەتی دەوڵەتی عوسمانی بدات.

٣- کورد باج و سەرانە بە دەوڵەتی عوسمانی بدات.

گرنگی ڕێکەوتنامەکە:

لە نووسراوە ڕەسمییەکانی دەوڵەتی عوسمانی دان بەو ڕێکەوتننامەیە دانراوەو لە ڕێکخستنە کارگێڕییەکاندا بە هەند هەڵگیراوە، هەروەکو لە نامەیەکی ڕەسمی سوڵتان سەلیمی یەکەمدا دەردەکەوێت کە لە ساڵی (١٥١٥ز) بۆ مەلا ئیدریسی بەدلیسی ناردووە. بۆیە دەتوانین بڵێین کوردستان لە چوارچێوەی دەوڵەتی عوسمانیدا دەسەڵاتی خۆماڵی و سەربەخۆیی ناوەخۆیی خۆی پاراستووە، یان بە گوتەی ئێستا کورد لەو سەردەمە جۆرێک لە (فیدرالی) هەبووە.

مەلا ئیدریسی بەدلیسی

ز - فراوانخوازییەکانی سەردەمی سوڵتان سلێمانی قانوونی:

لە ساڵی ١٥٣٣ کە سوڵتان سلێمانی قانونی لەسەر تەختی عوسمانی بوو دووبارە جەنگ لە نێوان هەردوو دەوڵەتی عوسمانی و سەفەوی دەستی پێکردوە، لە ئەنجامی هەڵمەت و شالاوە سەربازیەکانی ئەو جەنگەش کوردستان بووە سەرە ڕێی لەشکرکێشییەکان و گۆڕەپانی بەگژیەکداچوونی هیزەکانی هەردوو دەوڵەت.

لە کۆتاییشدا دوای مۆرکردنی ڕێکەوتنامەی (ئاماسیە)ی ساڵی ١٥٥٥ز لەنێوان هەردوولا چەندین ناوچەی تری کوردستان هاتە پاڵ ئەو ناوچانەی کە سوڵتان سەلیم لە کوردستان بەدەستی هێنابوو، ئەوانیش بریتیبوون لە ناوچەکانی (وان) و (ئەرزەڕۆم) و (شارەزوور).

چالاکی:

دوو گرووپی قوتابی بۆ وانەی داهاتوو (دوو) ڕاپۆرت ئامادە دەکەن:

یەکەمیان: ئاسەواری لەشکرکێشی و شەڕ لەسەر ژیانی کورد.	دووەمیان: گرنگی شوێنی کوردستان چی دەگەینێ؟

سوڵتان سلێمانی قانوونی

چالاکی:

مامۆستای بەڕێز: داوا لە قوتابییان بکە.. بۆ وانەکانی داهاتوو پەخشێکی سەر دیوار لەمەڕ مێژووی کورد ئامادە بکەن.

بەشی دووەم:

بارودۆخی کوردستان لە سەردەمی عوسمانیدا

أ- کوردستان لەژێر سایەی ڕژێمی کارگێڕی عوسمانیدا:

لە ئەنجامی ئەو ڕێکەوتننامەیەی کە سوڵتان سەلیم لەگەڵ میرە کوردەکانی بەست، دەوڵەتی عوسمانی بارودۆخێکی کارگێڕی تایبەتی بۆ کوردستان ڕەخساند، کە تیایدا میرنشینە کوردەکان سەربەخۆییەکی تەواویان هەبوو لە کاروباری ناوخۆیی و پەیوەندییەکان لەگەڵ یەکتردا، تەنانەت دەسەڵاتە کوردەکان مافی کۆکردنەوەی باج و خەراجیشیان هەبوو لە ناوچەکانی خۆیان بێ دەست تێوەردانی عوسمانییەکان. هەروەها ئەو میرنشینە کوردییانەی گەورە بوون و بایەخێکی گرنگیان هەبوو عوسمانییەکان بەڕەسمی پێیان دەگوت (حکومەتی کوردی). ئەمانە هەمووی لەبەرامبەر جێبەجێکردنی ئەو ئەرکانەی کە لەسەریان بوو.

پێکهاتەی کارگێڕی دەوڵەت:

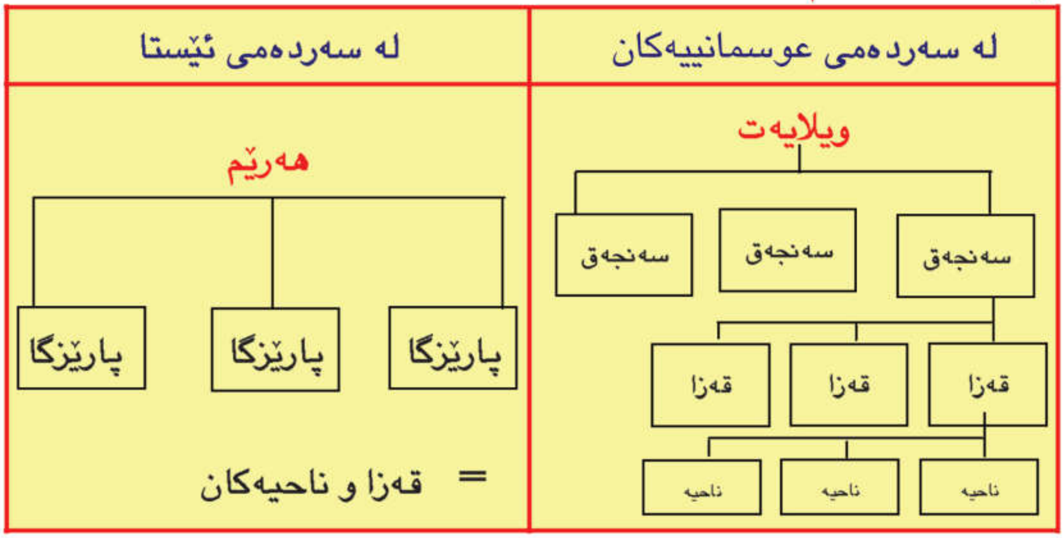

لە نموونەی ویلایەتەکانی کوردستان: ویلایەتی شارەزوور و دیار بەکر و وان و ئەرزڕۆم و موسڵ و...هتد.

((هەندێک لە میرنشینە کوردیەکان))

١- میرنشینی بادینان:

سەرەتای دامەزراندنی دەگەڕێتەوە بۆ نیوەی دووەمی سەدەی سێزدەمی زایینی، دەسەڵاتی ئەو میرنشینە ئەو ناوچەیەی دەگرتەوە کە ئێستاش پێی دەگوترێ دەڤەری (بادینان) کە سەرووی زێی بادینان (زێی گەورە) تا سنووری عێراق و تورکیای ئێستا، مەڵبەندی دەسەڵاتی میرنشینەکە لە قەڵای (ئامێدی) بوو. میری بادینان پلەوپایەکی دیاری لای دەسەڵاتدارانی عوسمانی هەبوو و پالپشتی عوسمانییەکانی کردبوو لە شەڕی چالدێراندا، بۆیە ڕۆڵێکی دیاری لە ناوچەکە هەبوو. لە سەرەتای سەدەی حەڤدەمیش بووژانەوەیەکی دیاری بەخۆوە بینی، تەنانەت یەکێک لە میرەکانی بادینان کرا بە والی (موسڵ). هەرچەندە لە نیوەی دووەمی سەدەی حەڤدە میرنشینەکە بێ هێزبوو، بەڵام کاتێ لە ساڵی ١٧١٤ (بارام پاشا) دەسەڵاتی وەرگرت کۆتایی بەم بێ هێزییە هێنا، ئەو میرە کە بە (پاشایێ مەزن) بەناوبانگە، هێمنی و ئاسایشی لە بادینان سەپاندو بەهۆی دادوەری و دەستکراوەیی دڵی دانیشتووانی بۆ خۆی ڕاکێشاو کاری ئاوەدانکاری و پەرەپێدانی زۆری ئەنجام دا. بەڵام دوای مردنی، ئاژاوەی ناوخۆیی میرنشینەکەی لاوازکرد، تا لە ساڵی ١٨٣٣ (محەمەد پاشای) میری سۆران توانی بەهێز بادینان بخاتە سەر میرنشینەکەی. بەڵام دەسەڵاتدارانی عوسمانی بەم کارە رازی نەبوون و لە کۆتاییدا لە ساڵی ١٨٤٢ دەسەڵاتی میرنشیەنەکەیان لەناوبرد.

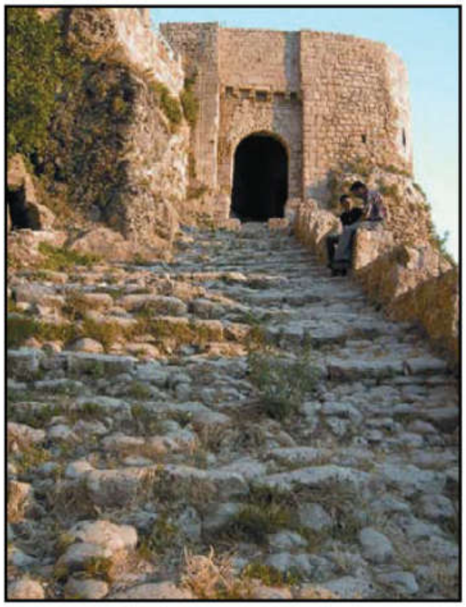

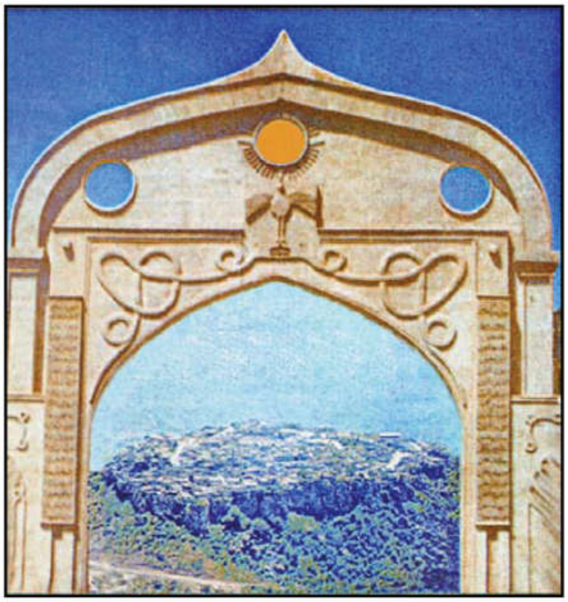

شاری ئامێدی و دەرگەهێ بادینان

بووژانەوەی ژیان (گەشەسەندنی میرنشینەکە):

ناوچەی بادینان لە ژێر سایەی میرنشینەکەدا گەشەسەندنێکی ئابووری و ڕۆشەنبیری بەخۆوە بینی بوو، چەندین بەروبوومی کشتوکاڵی و پیشەگەری دەنێردرایە دەرەوە بە تایبەتی بۆ موسڵ وەک توتن و خەڵوز و مس و ئاسن، هەروەها چەندین قوتابخانەو خوێندنگا دامەزران وەک قوتابخانەی (قوببەهان) کە سەدەها کتێب و چەندین مامۆستای بەتوانای لە خۆگرتبوو کە بوارە جۆربەجۆرەکانی زانستی ئەو کاتەی تێدا دەخوێندرا.

شوێنەواری قوتابخانەی قوببەهان لە (ئامێدی)

٢- میرنشینی سۆران:

ئەو میرنشینە بە زۆری حوکمی ئەو دەڤەرەی نێوان هەردوو زێی گەورە و بچووکی دەکرد، کە ئێستا پارێزگای هەولێری لێ پێکدێت. میرەکانی سۆران لەماوە جیاجیاکاندا ناوچەکانی (هەریر) و (شەقڵاوە) و (دوین) و(هەولێر)و (ڕەواندز)یان کردووە بە پایتەختی خۆیان. لە شەڕی چالدێراندا میری سۆران دایە پاڵ عوسمانییەکان و ناوچەکانی خۆی لە هێزەکانی سەفەوی پاککردەوە. بەڵام لە ساڵی ١٥٣٤ز سوڵتانی عوسمانی میرەکانی سۆرانی لە میرنشینەکەیان بێبەش کرد. کەچی میر نشینی سۆران لە هەوڵەکانی نەوەستا تا دەسەلاتی سەپاند بە سەر ناوچەکانی خۆیان. لەنیوەی یەکەمی سەدەی (١٧) میرنشینی سۆران بووژایەوە و ڕۆڵێکی سیاسی و

سەربازی گرنگی لە ناوچەکەدا هەبوو، بەتایبەتی لە بەهانا هاتنی قەڵای (دمدم) و هەوڵەکانی گێڕانەوەی بەغدا بۆ دەسەڵاتی عوسمانی، دوای ئەوەی سەفەوییەکان داگیریان کردبوو. هەرچەندە لەماوەی دواتر میرنشینی سۆران ماوەیەکی ناهەمواری بەخۆیەوە دیت، بەڵام کاتێك لە ساڵی ١٨١٣ محەممەد پاشا کە بە (پاشای گەورە) بەناوبانگە دەسەڵاتی گرتە دەست سەردەمێکی نوێ لە میرنشینی سۆران دەستی پێکرد. ئەو میرە هەوڵیدا قەوارەیەکی کوردی سەربەخۆ دروست بکات لە رێگەی فراوانکردنی دەسەڵاتی میرنشینەکەی بۆ تەواوی سنووری پارێزگای هەولێری ئێستاو دەڤەرەکانی کوردە ئێزیدییەکان و بادینان و هەندێ ناوچەی رۆژهەڵاتی کوردستان.

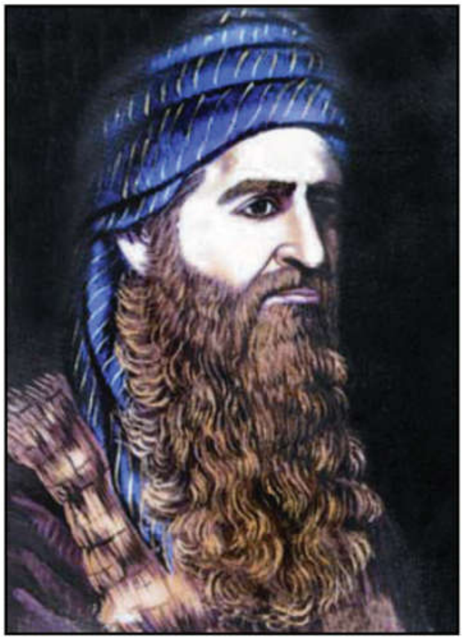

پاشای گەورەو تۆپەکەی وەستا رەجەب

زانیاری:

کارەکانی پاشای گەورە:

١- بنیاتنانی قەڵا و قوللە و پرد.

٢- دامەزراندنی کارخانەی چەک(تۆپ) لە ڕەواندز.

٣- دابینکردنی ئاسایش.

٤- لێدانی دراو (سکە لێدان).

٥- گرنگیدان بە لایەنی رۆشەنبیری و دەرکەوتنی دەیان ناودار لە بواری ڕۆشنبیری لەوانەش (محمد کوڕی ئادەم).

بەڵام دەوڵەتی عوسمانی ئەم فراوانخوازییەی میری سۆرانی بە مەترسی دانا، بۆیە لە ساڵی ١٨٣٦ دوای هێرشێکی بەرفراوان پاشای گەورەی بەدیل گرت و ساڵی ١٨٣٧ لە ناوی برد، دواتریش بەیەکجاری میرنشینەکەیان ڕووخاند.

٣- میرنشینی بابان:

میرنشینی بابان سەرەتای دامەزراندنی دەگەڕێتەوە بۆ کۆتایی سەدەی (١٥)،بەڵام لەکۆتایی سەدەی (١٦)لەباریەك هەڵوەشاوەتەوە تا (فەقێ ئەحمەدی دارە شمانە) لە ناوەڕاستی سەدەی (١٧) لە ناوچەی مەرگەوپشدەر میرنشینەکەی سەر لەنوێ بوژاندۆتەوە. دواتر میرەکانی بابان بە بەردەوامی بۆ ناوچەکانی دەوروبەر پەلیانهاویشتووە، بە تایبەتی لەسەردەمی (بابە سلێمان) کە ناوچەکانی شارەزوور و قەرەداغ و بازیان و ناوچەی تری دەست بەسەردا گرت و (قەڵاچوالان)ی کردە پایتەخت. ئەم

میرنشینە سەرەڕای ئەوەی تووشی چەندین گیروگرفت بۆوە بەهۆی کێشەو ململانێی ناوەخۆیی و دەستێوەردانی دەرەکی، بەڵام لە فراوانبوون و بەهێزبوون نەکەوت، ئەوەتا لە ساڵی ١٧٦٤ لە پاڵ ناوچەکانی(کۆیە و هەریر و پردێ و هەولێر و قەرەحەسەن و بەدرە و جەسان و میرنشینی ئەردەلانیشی)گرتەوە. ئیبراهیم پاشای بابانیش ناوچەی تری خستە سەر و دەستکەوتێکی گرنگی بەدەست هێنا کاتێ لە ساڵی ١٧٨٤ شاری (سلێمانی) بنیاد ناو کردی بە پایتەختی میرنشینەکەی.

ڕاهێنان

ناوی پایتەختی ئەم میرنشینانەی لە خانە بەتاڵەکان بنووسە.

پایتەختی میرنشینی سۆران

پایتەختی میرنشینی بادینان

پایتەختی میرنشینی بابان

ئەم هێزو دەسەڵاتەی بابان وای کرد میرەکانی ڕۆڵێکی گرنگیان لە شەڕەکانی دەولەتی عوسمانی لەگەڵ ئێران و لە یارمەتی دانی والیەکانی بەغدا لە کاتی تەنگانەدا هەبێ. ئەو میرە کوردانە لە سەرەتاکانی سەدەی (١٩) ئەوەندە دەسەڵاتدار بوون تەنانەت دەستیان لە دانان و لابردنی والییەکانی بەغدا هەبوو. لەپاڵ ئەو هەڵوێستانەی کە هەیانبوو ئەگەر

بەرژەوەندییەکانیان لەگەڵ عوسمانییەکان ناکۆک بوونایە لە ڕوویان دەوەستان و ڕاپەرینیان بەرپادەکرد، زۆر لە میرەکانی بابان ئەم هەنگاوەیان ناوە، بەڵام لە هەموویان بەناوبانگتر لەم بارەوە (عەبدولرەحمان پاشا)یە کە چەندین هەوڵی لەم جۆرەی دا، بۆیە لە کۆتاییدا دەسەڵاتدارانی عوسمانی بڕیاریان دا میرنشینەکە لە ناوببەن و لەساڵی ١٨٥١ جێبەجێکرد.

عەبدولرەحمان پاشا

ڕاهێنان

١- میرنشینی بادینان:

لە نیوەی دووەمی
سەدەی
....
دامەزرا.

ناوچەی
دەسەڵاتی
دەکەوێتە
دەڤەری ......

پایتەختەکەی
شاری
.... بوو.

٢- میرنشینی سۆران:

لە نیوەی یەکەمی
سەدەی
....
بووژایەوە.

لە ساڵی ١٨١٣
پاشای
....
دەسەڵاتی
گرتەدەست.

ئەم پاشایە
کارخانەی
....
دامەزراند.

٣- میرنشینی بابان:

سەرەتای
دامەزراندنی
دەگەڕێتەوە بۆ
کۆتایی
سەدەی........

لە ساڵی ١٧٨٤
شاری
....
بنیادنرا.

بەناوبانگترین
میرەکانی
میر
.... بوو.

میر و مێژوونووس شەرەفخانی بەدلیسی

ب- سیاسەت و ڕەفتاری عوسمانییەکان لە کوردستاندا:

دەسەڵاتدارانی عوسمانی لە سیاسەتیاندا بەرامبەر کوردستان هەموو کات بەپێی ڕێکەوتنامەکە ڕەفتاریان نەدەکرد، بەڵکو بەشێوازی جۆربەجۆر هەوڵیان دەدا سەربەخۆییە ناوەخۆییەکەی کورد کەم بکەنەوەو بەرژەندییەکانیان لە کوردستاندا دابین بکەن. لەم پێناوەدا دووبەرەکییان لە نێوان میرنشینەکان دەنایەوە و بەڵکو بنەماڵەی دەسەڵاتداری یەك میرنشینیان لەیەکتر هاندەدا بۆ لاوازکردنیان. هاوکات لەگەڵ ئەمەدا سوودیان لە کورد دەبینی بۆ جەنگ و لەشکر کێشییەکانیان و سامانی کوردیان بەچەندەها شێواز بەتاڵان دەبرد.

لەناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمیش هەموو میرنشینە کوردیەکانیان هەڵوەشاندەوە،لەو کاتەوە عوسمانیەکانیان خۆیان کوردستانیان بەڕێوە دەبرد،ئیتر لەکۆکردنەوەی باج و سەربازگرتن بەولاوە هیچ کارێکی تریان لە کوردستاندا جێبەجێ نەدەکرد، بۆیە هەموو لایەنەکانی ژیانی ئابووری و کۆمەلایەتی و ڕۆشەنبیری و تەندروستی لە کوردستاندا وەکو هەرێمەکانی تری سەربە دەولەتی عوسمانی هیچ پێشکەوتنێکی ئەوتۆی بەخۆوە نەدیت.

ڕاهێنان

عوسمانییەکان هەموو لایەنەکانی ژیانیان لە کوردستان پشت گوێ خستبوو لەوانەش:

ژیانی ئابووری	و	و	و

ج - هەڵوێستی کورد:

لە بەرامبەر ستەم و زۆرداری عوسمانییەکان و دەسەڵاتدارانی ئێران، میرو سەرکردە کوردەکان لەگەڵ ڕۆڵەکانی کورد چەندین ڕاپەڕین و شۆڕشیان بەرپاکرد لە ناوچەکانی کوردستان، وەك ڕاپەڕینی برادۆست بە سەرۆکایەتی خانی لەپ زێڕین لە قەلای (دمدم) کەدەکەوێتە ڕۆژئاوای دەریاچەی ورمێ، هەروەها ڕاپەڕینی میرەکانی بابان بە تایبەتی سەلیم پاشا و عەبدولرەحمان پاشا، ئینجا ڕاپەڕینی پاشای گەورەی میری سۆران و ڕاپەڕینی بەدرخان پاشای بۆتان و ڕاپەرینەکەی یەزدانشێر و چەندانی تر.

هێلکاریی قەڵای دمدم

بەڵام لە هەموو ئەمانە گرنگتر شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری بوو لە هەرێمی هەکاری لە باکووری کوردستان، کە لە ساڵی (١٨٨٠ز) دژی هەردوو دەوڵەتی عوسمانی و ئێران شۆڕشی بەرپاکرد و داوای سەربەخۆیی هەموو کوردستان و پێکهێنانی دەولەتێکی کوردی دەکردو توانی ناوچەیەکی فراوان لە نێوان هەردوو دەریاچەی وانو ورمێ ڕزگار بکات.

بەڵام هەموو ئەو ڕاپەڕین و شۆڕشانە لە بەرامبەر زەبروزەنگی داگیرکەران و پیلانی وڵاتە زلهێزەکان سەرکوت کران، بەڵام کورد هەر بێ ئومێد نەبوو.

چالاکی:

مامۆستای بەڕێز:

لەبارەی داستانی قەڵای (دمدم) داوابکە گروپێك پەخشێکی سەر دیوار ئامادەبکەن.

گەشەکردنی هوشیاری سیاسی کورد :

لە کۆتایی سەدەی (١٩) و سەرەتای سەدەی (٢٠) هۆشیاری سیاسی و ڕۆشنبیری لای کورد پەرەی سەند، بەتایبەتی لەنێو توێژی خوێندەوارو ڕۆشنبیرانی کورد کە لە ئەستەمبوڵ و شارە گەورەکاندا دادەنیشتن. لە ئەنجامدا لە ساڵی ١٨٩٨ز یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی بە ناوی (کوردستان) لە قاهیرە دەرکرا، لەلایەن میقداد مدحەت بەدرخان. هەروەها دەستیانکرد بە پێکهێنانی کۆمەڵەو ڕێکخراو، لە ساڵی ١٩٠٠ز یەکەمین کۆمەڵەی کوردی بەناوی کۆمەڵەی (عەزمی قەوی کورد) دامەزرا. ئەوەبوو دوای ساڵی ١٩٠٨ کە جۆرە ئازادییەك لە دەوڵەتی عوسمانیدا پەیدابوو کۆمەڵەی تر پێکهێنران، وەك (تەعاون و تەرەقی کورد) و کۆمەڵەی (هێڤی)، لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانیش پێش جەنگی جیهانی یەکەم هەردوو کۆمەڵەی (جیهاندن)و کۆمەڵەی (ئیستخلاصی کوردستان) دروست بوون، هەندێك لەم کۆمەڵەو ڕێکخراوانە ڕۆژنامە یان گۆڤاریان دەردەکرد و ڕۆڵی خۆیان دەبینی لە هۆشیارکردنەوەی نەتەوەی کورد.

کردستان
١٣١٥
بسم الله الرحمن الرحيم

وێنەیەکی ڕۆژنامەی کوردستان

چالاکی:

خانە بەتاڵەکان بە ناوی گۆڤار و ڕۆژنامە کوردییەکانی کۆن و ئێستا پڕبکەوە:

بنەماڵەی بەدرخان

بەشی سێیەم:

عێراق لە سەردەمی عوسمانیدا

أ- داگیرکردنی عێراق لەلایەن عوسمانییەکانەوە:

لە بابەتەکانی پێشوودا باسمانکردووە کە باشووری کوردستان بە شاری مووسڵیشەوە لە ساڵانی ١٥١٤ - ١٥١٦ز کەوتە ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانییەوە، ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە لەو ماوەیەدا باکووری عێراق کەوتە ژێر رکێفی عوسمانییەکان، چونکە ئەو ناوچانە کە ئەو کاتە بەشێک بوون لە کوردستانی گەورە ئێستا هەرێمی کوردستانی عێراقە (باشووری کوردستان). کەچی ناوچەکانی دیکەی عێراق نزیکەی (٢٠)ساڵی تر لە ژێر داگیرکاری سەفەوییەکاندا مانەوە، تا لە ساڵی ١٥٣٤ز سولتان سلێمانی قانونی لە کاتی هێرشە گەورەکەی بۆ سەر دەوڵەتی سەفەوی شالاوی بۆ بەغدا هێنا و لە ئەنجامدا شارەکە لە کۆتایی ساڵی ١٥٣٤ لە لایەن عوسمانییەکان داگیرکرا.

دەسەڵاتی عوسمانی فراوان بوو تا گەیشتە شاری (بەسرە) لەسەر کەنداو، ئەمەش کاتێ فەرمانڕەوای ئەو ناوچەیە لایەنگری خۆی بۆ سولتان دەربڕی لە ساڵی ١٥٤٦ز.

ب- بارودۆخی عێراق لە سەردەمی عوسمانی:

دوای داگیرکردنی عێراق عوسمانییەکان ئەم وڵاتەیان دابەشکرد بۆ چەند یەکەیەکی کارگێری گەورە کە پێی دەگوترا (ویلایەت)، ئەمانەش بریتی بوون لە ویلایەتەکانی (بەغدا و بەسرە و موسڵ) لەگەڵ (شارەزوور) کە ویلایەتێکی تەواو کوردی بوو، وەک مەڵبەندەکەشی شاری (کەرکووک) بوو.

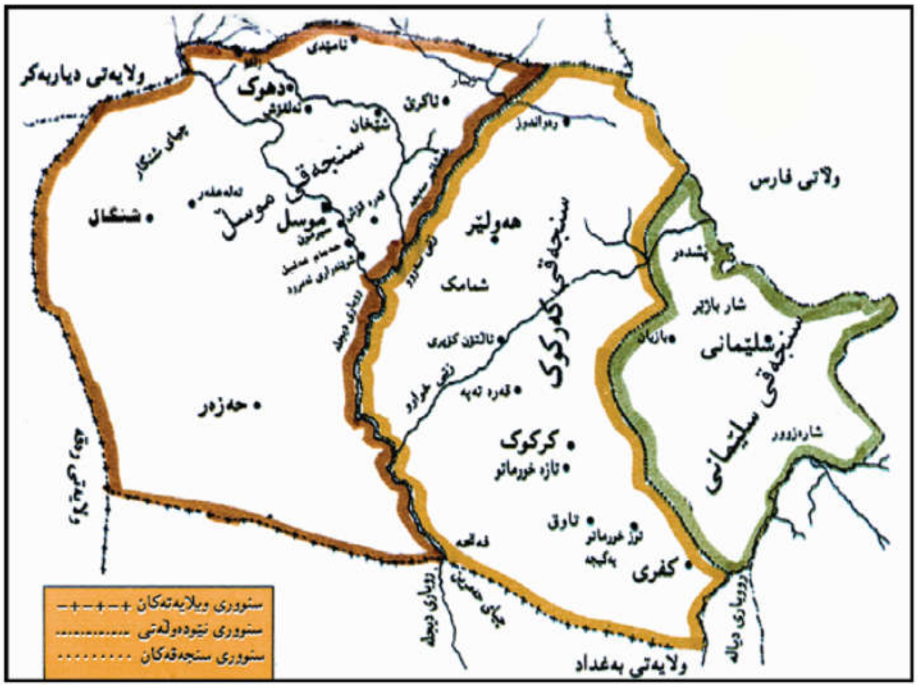

نەخشەی ویلایەتی موسڵ لە کۆتاییەکانی سەردەمی عوسمانی

ڕەفتاری والییە عوسمانییەکان لە عێراق

هەر ویلایەتێک (والییەک) بەڕێوەی دەبرد بەیارمەتی چەند یاریدەدەرو فەرمانبەرێک، کە ئەرکە سەرەکییەکانیان تەنیا بریتی بوو لە پاراستنی دەسەڵاتی عوسمانی و سەپاندنی یاسا و دابینکردنی ئاسایش و کۆکردنەوەی باج و خەراج لە دانیشتوانی ویلایەتەکە، بێ ئەوەی هیچ بایەخێک بە ئاوەدانی ناوچەکە و باشکردنی گوزەرانی خەڵک و چاکردنی باری تەندروستییان بدەن.

بێگومان لایەنی زانستی و ڕۆشنبیریش تەواو فەرامۆش کرابوو، بۆیە ژمارەیەکی یەکجار زۆر والی هاتنە سەر دەسەڵات لەم ویلایەتانە بێ ئەوەی هیچیان کارێکی دیارو چاك لە دوای خۆیان بەجێ بهێڵن، بەتایبەتی لە سەدەکانی حەڤدە و هەژدە، تەنانەت هەندێك والی بەکاروکردەوە گەندەڵ و خراپەکانیان بارودۆخەکەیان بەرەو خراپتر دەبرد، لە ئەنجامدا بارودۆخێکی سیاسی ناجێگیر و هەراو ئاژاوەی هۆزەکان باڵی کێشابوو بەسەر وڵاتەکەدا، دانیشتوانیش کە لە بارودۆخێکی دواکەوتوو دا دەژیان هیچ ڕۆڵیان لە بەڕێوەبردنی کاروباری وڵاتەکەیان و چاکردنی ژیانیان دانەبوو، تەنیا ئەوە نەبێت کە هەندێ جار بە هۆی ناهەمواری ژیان و زیاد بوونی جەوروستەم چەکیان لە ڕووی دەسەڵاتداران بەرز دەکردەوە، ئەمەش لە ڕاستیدا نەهامەتی تری بەدوای خۆیدا دەهێناو سەرکوت دەکرانەوە. بەڵام هەندێك والی شوێن پەنجەیان دیار بوو لە وڵاتەکەدا، وەك(داود پاشا)ی والی بەغدا کە هەندێ چاکسازی گرنگی ئەنجامدا، وەك دامەزراندنی هەندێ پیشەسازی و کارخانە و هێنانی چاپخانە و ترومپای ئاوی و پەرەپێدانی بازرگانی. لە دوای داود پاشا چەند والییەکی عوسمانی لە بەغدا حوکمیان کرد، بەڵام هیچیان نەیانتوانی گۆڕانکارییەکی ئەوتۆ لە بارودۆخی ویلایەتەکەدا بکەن و پەرەی پێ بدەن، (مەدحەت پاشا) نەبێت کە هەوڵی چاکسازی ئەنجامداوە.

زانیاریی :

گرنگترین کردارەکانی مەدحەت پاشا لە عێراقدا:

١- دەرکردنی یاسای (تاپۆ).. هاندانی کۆچەرەکان بۆ نیشتەجێ بوون.

٢- چەسپاندنی ئاسایشی ناوەخۆ.

٣- هێنانی (کەشتی هەڵمی) و (ترامگوای) و (هێڵی بروسکە).

٤- دامەزراندنی چاپخانەو دەرهێنانی ڕۆژنامەی (الزوراء) لە ساڵی ١٨٦٩.

٥- بنیاتنانی هەردوو شاری (ناسریە) و (ڕەمادی).

بە گشتی لە ئەنجامی ئەو چاکسازییانە دیاردەکانی ژیانی هاوچەرخ لە عێراقدا بەرەبەرە پەیدا بوون و پەرەیان سەند، ئەوەتا زیادبوونی ژمارەی قوتابخانەکان بووە هۆی زیادبوونی توێژی ڕۆشنبیران.

چالاکی: هەندێك والی جێ پەنجەیان لە حوکمڕانی دیاربوو، لەوانە:		**قوتابی ئازیز:** بۆچی دەبێت حاکم یان دەسەڵاتدار خزمەت بکات؟
١-	٢-	

بەشی چوارەم:

پەیدابوونی عێراقی هاوچەرخ

أ- داگیرکاری بەریتانی لە عێراق:

بەریتانیەکان لە سەرەتای سەدەی نۆزدەوە بەرژەوەندی ئیستعمارییانەیان لە عێراقدا هەبوو، بۆیە دەمێک بوو چاویان بڕیبووە ئەم وڵاتە، کە تا ئەوکاتە لە چوارچێوەی دەسەڵاتی عوسمانیدابوو. کاتێکیش جەنگی جیهانی یەکەم لەساڵی ١٩١٤ بەرپابوو، کە دەوڵەتی عوسمانی چووە بەرەی وڵاتانی (ناوەڕاست) لەدژی بەریتانیاو (هاوپەیمانەکان)ی، ئەمە هەلێکی باشی بۆ بەریتانیا ڕەخساند تا هیواو ئامانجەکانی لەو ناوچەیە بێنیتەدی، بۆیە دەست بەجێ لەشکریان لەخوارووی عێراقدا دابەزاندو هێرشیان دەست پێکرد، زۆری پێنەچوو شاری (بەسرە)یان داگیرکردو بەرەو ناوەڕاست و باکوور چوون.

کورد بەرگری دەکەن:

لێرەدا عوسمانییەکان بانگەوازی (غەزا)یان ڕاگەیاندوو هێزێکی کورد بە سەرۆکایەتی (شێخ مەحموودی حەفید) لەگەڵ هۆزە عەرەبەکان لەشەڕی (شوعیبە) بەشدارییان کرد، بەڵام ئەم هەوڵانە هێزەکانی ئینگلیزیان ڕانەگرت و لەساڵی (١٩١٧ز) بەغدایان داگیرکرد. کە جەنگ لەساڵی (١٩١٨ز) ڕاوەستا ئینگلیزەکان لە شاری موسڵ نزیک ببونەوە، دواتر فشاریان خستە سەر عوسمانییەکان و ئەم شارەو ناوچەکانی دەوروبەریشیان پێ جیهێشتن و هێزەکانی بەریتانی داگیریان کرد.

چالاكی:

قوتابی ئازیز: گەلی كورد باوەڕی بە پەیوەندی دۆستانە هەیە، لەگەڵ عەرەبو توركمانو كلد و ئاشوورییەكان.

پرسیار: بۆچی دەبێت گەلانی عێراق دۆستو تەبا بن؟

« نەخشەی داگیركردنی عێراق و كوردستان لەلایەن بەریتانییەكان »

هەڵوێستی کورد:

هێزەکانی بەریتانی کاتێ گەیشتنە کەرکووک، سەرانی کورد بە سەرۆکایەتی شێخ مەحمود بڕیاریاندا پەیوەندییان پێوە بکەن، ئەمەش لە پێناو تۆڵەسەندنەوە لە عوسمانییەکان و ڕزگاربوون لە دەسەڵاتی داگیرکارییان و بەدەست هێنانی مافەکانی کورد، لە ئەنجامدا شێخ مەحمود بوو بە (حوکمدار)ی کوردستان و بەرپرسانی ئینگلیز دانیان پێدانا، بەم جۆرە بەریتانیا دەسەلاتی خۆی بەسەر عێراقدا سەپاند بەڵام کوردستان بارودۆخێکی جیاوازو تایبەتی هەبوو.

ب - شۆڕشی ١٩٢٠:

هۆکارەکانی شۆڕش:

١- پاشگەزبوونەوەی بەریتانیا لەو بەڵێنانە کە دابوویان بە عێراقیەکان لەسەر زمانی (ژەنەراڵ مود)، گوایە هاتوون بۆ (ڕزگاری گەلانی عێراق).

٢- سەپاندنی باج و سەرانەی زۆر بەسەر هاووڵاتیان.

٣- هەڵسوکەوتی خراپیان بەرامبەر دانیشتوان و زیندانیکردنی نیشتمانپەروەران.

٤- بەڵێنیان دابوو بە دامەزراندنی دەوڵەتێک بۆ عەرەب، کەچی ئەو بەڵێنەیان نەگەیاندە جێ.

٥- جیاوازی ئایینی، هۆکارێکی گرنگ بوو.

٦- گرتنی سەرۆک عەشیرەتی (الظوالم) (شێخ شەعلان) لەلایەن ئینگلیزەوە.

سەرەتای هەڵگیرسانی شۆڕشەکە:

لـە (٣٠حـوزەیران سـاڵی ١٩٢٠)، ئەفـسەرێکی بـەریتانی لـە ناوچـەی (الرمیثـة)، (شـێخ شـەعلان ئـەبولجۆن)ی گـرت، کـە سـەرۆکی عەشـیرەتی (الظـوالم) بـوو، چـونکە بـاجی زەوی نەدەدایـە دەسـەڵاتدارانی ئینگلیـز لـە عێـراق دا. لـەدوای ئـەم ڕووداوە هـەر لـە هـەمان ڕۆژدا چـەند دەسـتەیەکی چـەکداری ئـەم عەشـیرەتە هێرشـیان کـردە سـەر بنکـەی ئینگلیزەکـانو لـە (الرمیثة) شێخ شـەعلانیان ڕزگـارکرد، ئـەم ڕووداوە بـوو بـە هـۆی سـەرەتای هەڵگیرسانی شۆڕشی بیست و بە هۆکاری ڕاستەوخۆی شۆڕشەکەش دادەنرێت.

پرسیار

(١) بۆچی سەپاندنی باجی زۆر بوەتە مایەی نارەزایی عێراقییەکان؟

(٢) هۆی ڕاستەوخۆی شۆڕشی ١٩٢٠ چی بوو؟

ڕووداوەکانی شۆڕش:

(١) گەمارۆدانی شاری (سەماوە) لە لایەن چەکداری عەشیرەتەکان.

(٢) جەنگاوەران لە باشووری عێراقدا دەستیان کرد بە بڕینو تێکدانی هێڵی ئاسنی نێوان (الرمیثة ــ دیوانیە)و نێوان(الرمیثة ــ سەماوە).

(٣) ڕێگاکانی هاتووچۆی سوپای بەریتانیایان تێکدا.

زانیاری پێویست:

شێخ و سەرۆک و هۆزەکانی خوارووی عێراق لە نێوان خۆیاندا هاوڕا نەبوون، هەندێکیان پێیان وابوو پێویستە کە کێشەکە بەهێمنی چارەسەر بکرێت.

چالاکی

((ئایا بەرگرییکردن هەردەم دەبێ بە شەڕ بێت)) ؟

بۆچی دانوستان پێویستە؟ مامۆستای بەڕێز ئەمە بکە بەتەوەری گفتوگۆ لە نێوان قوتابیان.

ڕاپەرینەکانی سالآنی (١٩١٩ - ١٩٢٠)ی باشووری کوردستان:

گەلی کورد لە کوردستاندا هیچ کات سەری بۆ داگیرکەر شۆڕنەکردووە و هەر کاتێک هەستی بە چەوساندنەوەو زۆرداری کردبێت لەڕووی دوژمنانی ڕاپەڕیوەو خەباتی کردووە ئەوەبوو لە سالآنی ١٩١٩ - ١٩٢٠ دا چەندین ڕاپەڕین دژی دەسەلآتی بەریتانی لە باشووری کوردستان بەرپابوون، لەبەرئەوەی بەریتانیەکان نکۆلیان لە مافەکانی کورد کرد و سیاسەتێکی چەوتیان بەرامبەر کورد پیادەکرد.

چالاکی

بۆچی کورد بەداگیرکار ڕازی نییە؟

قوتابی خۆشەویست: بۆ وانەی داهاتوو کورتە ڕاپۆرتێک بۆ وەلآمی ئەم پرسیارە ئامادە بکە.

پێویستە ئەو ڕاستیە بگوترێ کەوا پێش ئەوەی شۆڕشی ناوەڕاست و خوارووی عێراق لە ساڵی ١٩٢٠ هەڵبگیرسێ، ڕاپەڕین لە نیسانی ساڵی ١٩١٩ لە کوردستان هەڵگیرسا و زۆربەی ناوچەکانی باشوری کوردستان لە (هەولێر و کەرکوک و سلێمانی و زاخۆ و سۆران و بارزان و کۆیە و ئامێدی و ئاکرێ و تەلەعفەر و گەرمە سێر و گەرمیان وەکو خانەقین و مەندەلی و قزلرەبات) گرتەوە.

ئیبراهیم خانی دەلۆ و وەیسی بەگ کە دوو سەرکردەی کورد بوون لە ٢٤ ئابی ١٩٢٠ توانیان شاری (کفری) ڕزگار بکەن و بەشێکی لەشکری ئینگلیز بەدیل بگرن، پاشان شاری (دوز)یش ئازاد کرا.

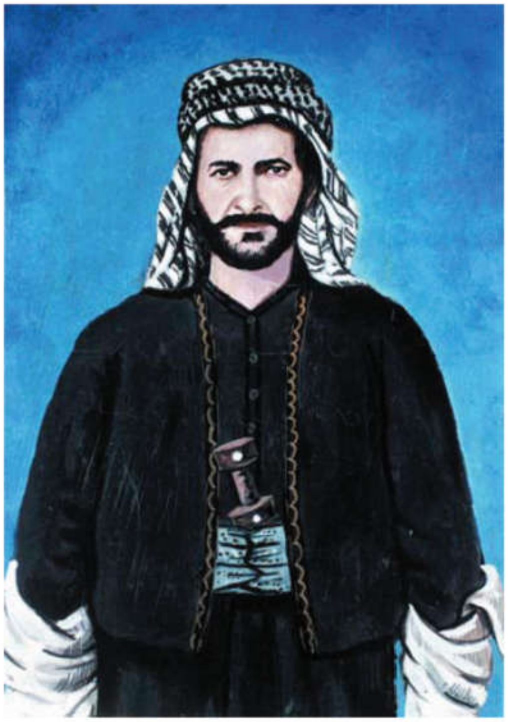

ئیبراهیم خانی دەلۆ

هۆکارەکانی شکستی شۆڕشی ١٩٢٠:

١- شۆڕشەکە زیاتر ڕەمەکی بوو واتە ڕێکخستنی تێدا نەبوو.

٢- تەواوی گەلی عێراق بەشداری تێدا نەکرد، هەندێکیان بە پێچەوانەوە هاوکاری داگیرکەریان دەکرد.

٣- ژمارەی شۆڕشگێران لەچاو لەشکری ئینگلیز کەم بوو، چەک و کەرەستەی جەنگی شۆڕشگێران بە بەراورد لەگەڵ ئینگلیزەکان زۆر کەم و سادە بوو.

٤- شۆڕشەکە سەرکردایەتیەکی یەکگرتووی نەبوو، زیاتر هەر ناوچەیەک بۆ خۆی کاری لە دژی ئینگلیزەکان دەکرد.

٥- هۆکارەکانی لە ناوچەیەکەوە بۆ ناوچەیەکی تر جیاواز بوو.

ج - دامەزراندنی دەوڵەتی عێراق:

لە ئەنجامی ئەو زیانە گەورەی کە بەریتانیا لە شۆڕشی بیست و ڕووداوەکانی تر لە عێراقدا لێی کەوت، بەرپرسانی ئینگلیز بڕیاریان دا لە ڕێگەی دانیشوانی عێراقەوە حزکمی وولاتەکە بکەن، بۆ ئەو مەبەستە (عبدالرحمن النقیب گەیلانی) یان دانا کە لە پیاو ماقوڵانی بەغدا بوو، تا ببێتە سەرۆکی حکومەتێکی کاتی، تا ئەو کاتەی ڕژێمێکی هەمیشەیی لە عێراقدا دادەمەزرێن، ئەم ڕژێمەش دواتر لە کۆنگرەی قاهیرە بڕیاری لەسەر درا، کاتێ (فەیسەڵی کوڕی حوسێن)یان پاڵاوت بۆ ئەوەی ببێتە شای ئەم وڵاتە، بە مەرجێک لەژێر سەرپەرشتی بەریتانیا بێت، چونکە بە بڕیاری کۆنگرەی (سان ریمۆ)ی ساڵی ١٩٢٠ عێراق خرابووە ژێر سەرپەرشتی (ئینتیداب)ی بەریتانیا، بۆ ئەم مەبەستە ڕاپرسییەکی ڕووکەشیان ئەنجامدا، دەرچوو عێراقیەکان پەسەندی دەکەن.

بەڵام لە کوردستان وا نەبوو، چونکە لیوای کەرکوک پێی ڕازی نەبوو و لیوای (سلێمانی)ش لە بنەڕەتدا بەشداری نەکرد، هەردوو لیوای هەولێر و موسڵ یش بەچەند مەرجێک بەشدارییان کرد، مەرجەکانیش خۆی (لەدەست بەرکردن و پاراستنی مافەکانی کورد دەنواند). سەرەڕای ئەمانەش لە (٢٣)ی ئابی ١٩٢١ ئاهەنگی تاج لەسەرنانی فەیسەڵ بەڕێوەچوو و بەم پێیە عێراق بوو بە دەوڵەت و بنەماڵەی پاشایەتی تێدا دامەزرا.

مەلیك فەیسەڵی یەکەم

بەشی پێنجەم:

سەرەتای کێشەی کورد لە عێراقدا

أ- شۆڕشی شێخ مەحمودی حەفید:

دوای ئەوەی شێخ مەحمود بەدان پێدانانی ئینگلیز بوو بە حوکمداری کوردستان، زۆری پێنەچوو پەیوەندی لەگەڵ دەسەڵاتدارانی بەریتانی تێکچوو، لە ئەنجامی پاشگەزبوونەوەیان لە بەڵێن و گفتەکانی پێشوویان سەبارەت بە مافی کورد، بەڵکو دەیانویست دەسەڵاتی شێخ کەم بکەنەوە. بۆیە لەساڵی ١٩١٩ شێخ مەحمود شۆڕشی ڕاگەیاندو شاری سلێمانی کەوتە ژێر دەسەڵاتی و ئاڵای حکومەتەکەی هەڵکرد. شۆڕشەکە لە پەرەسەندن دابوو، بەتایبەتی کە بەرپەرچی هێرشێکی بەریتانیان دایەوە، بەڵام هێرشی دووەم بووە هۆی نسکۆی شۆڕشگێران و بەدیل گرتنی شێخ مەحمود لە پاڵ(بەردە قارەمان) کاتێ لە(دەربەندی بازیان) شەڕ لە نێوانیان ڕوویدا.

شێخ مەحمودی حەفید

ناچاربوونی ئینگلیز بۆ گەڕاندنەوەی شێخ مەحمود:

ئینگلیزەکان هەرچەندە شێخ مەحمودیان دورخستەوە بۆ هیندستان، بەڵام لە ساڵی ١٩٢٢ ناچار بوون بیگەڕێننەوە کوردستان، چونکە بارودۆخی ئەم ناوچەیە بە تەواوی شڵەژابوو، وە کاروباریان لە دەست دەرچوو بوو. شێخ ئەمجارە حکومەتێکی کوردی ناوچەیی (وەک حکومەتی هەرێمی کوردستان ئێستا)ی دامەزراند. کە لە گرنگترین کارەکانی: بە ڕەسمیکردنی زمانی کوردی، بەرزکردنەوەی ئاڵاو، دامەزراندنی وەزارەتەکان و دامودەزگای حکومەت و، لەشکرو پوول و ڕۆژنامە و کۆمەڵەی تایبەت بەخۆی هەبوو.

بۆردومانی شاری سلێمانی ساڵی (١٩٢٣)

پرسیار

حکومەتی شێخ مەحمود ئەم کارانەی ئەنجامدا:

١-

٢-

٣-

بەڵام دووبارە بارگرژیی لەنێوان شێخ و بەریتانیا سەری هەڵدایەوە، لەبەرئەوەی شێخ مەحمود خۆی کرد بە پاشای کوردستان و هەوڵی دەدا دەسەڵاتی حکومەتەکەی هەموو ناوچەکانی باشووری کوردستان بگرێتەوە، بێگومان ئەمە هیواو ئاواتی کوردبوو بەڵام بەریتانیا پێی رازی نەبوو. لە ئەنجامدا فرۆکەکانی بەریتانیا شاری (سلێمانی)یان لە ساڵی ١٩٢٣ بۆردومانکرد. دواتریش بە هاوبەشی لەگەڵ لەشکری عێراق هێرشیان دەست پێکردو توانیان شارەکە داگیربکەنەوە. دوای ڕاپەرینەکەی (بەردەکی سەرا)ش لەساڵی (١٩٣٠) جارێکی تر شێخ مەحمود بە ڕووی حکومەتی عێراق وئینگلیزەکان ڕاپەری هەرچەندە هێزەکانی کورد بەسەرکردایەتی شێخ لە شەڕی (ئاوباریک) سەرەتاو بۆ ماوەیەک خۆراگربوون بەڵام دواتر لە ئەنجامی چەندین هۆکار لەوانە ناهاوتایی هێزی نێوان هەردوولا، هێزەکانی شێخ مەحمود رووبەروی شکست بووەوە.

ب- کێشەی ویلایەتی موسڵ:

لە کۆتاییەکانی سەردەمی عوسمانی زۆربەی ناوچەکانی باشووری کوردستان ویلایەتێکیان لێ پێکهێنرابوو، کە مەڵبەندەکەی شاری موسڵ بوو، بۆیە پێی دەگوترا(ویلایەتی موسڵ)، کەواتە ئەم ویلایەتە بەشی هەرە زۆری (هەرێمی کوردستانی عێراقی) ئێستای دەگرتەوە.

لەبەرئەوەی بەشی زۆری ئەم ویلایەتە لەلایەن بەریتانیا بەشەڕ داگیر نەکرابوو، بەڵکو دوای وەستانی جەنگی جیهانی لە عوسمانییەکانی سەند (بەتایبەتیش شاری مووسڵی مەڵبەندی ویلایەتەکە)، بۆیە حکومەتی تورکیا کە لە شوێنی دەوڵەتی عوسمانی دامەزرابوو داوای دەکردەوە، کەچی بەریتانیاو عێراق بە بەشێکی دەوڵەتی عێراقیان دانابوو، بەم جۆرە کێشەیەک لەسەر ئەم ویلایەتە دروست بوو لەنێوان دوو دەوڵەت، کە هیچیان خاوەنی نەبوون، چونکە زۆرینەی هەرە زۆری دانیشتوانەکەی کورد بوون کە هیچ بایەخێک بە ویست و ئارەزوویان نەدرابوو لە چارەسەرکردنی کێشەکەدا، دوای ئەوەی ئەم کێشەیە لە نێوان هەردوولادا چەن ساڵێک بەردەوام بوو، خرایە بەردەم (کۆمەڵەی نەتەوەکان) کە ڕێکخراوێکی جیهانی بوو، ئەویش لە ساڵی ١٩٢٥ بڕیاریدا ناوچەکە بخرێتە سەر عێراق و لەژێر (ئینتیدابی) سەرپەرشتی کردنی بەریتانیا بمێنێتەوە، بە مەرجێک دانیشتوانەکەی(کە بەزۆری کوردن) لە کاروباری کارگێڕی و دادوەری و خوێندندا فەرامۆش نەکرێن و مافیان پارێزراوبێت و زمانی کوردی لە ناوچەکەدا بەکاربهێنرێت، لە ئەنجامدا ئەم سنوورەی ئێستا لە نێوان عێراق و تورکیا داندرا. بەم جۆرە مافە نەتەوایەتیەکانی کورد پێشێل کراو هەموو ئەو بەڵێنانەی کە بەریتانیا بەکوردی دابوو لێ ی پاشگەزبووەوە.

ڕاهێنان

ویلایەتی (مووسڵ) ئەم پارێزگایانەی ئێستای گرتبووە خۆی:

ج - پەیمانی نێوان عێراق و بەریتانیا ساڵی ١٩٣٠:

هۆکارەکانی ئەم پەیمانە:

١- دەوڵەتی عێراق کە لە ساڵی ١٩٢١دا، دامەزرا ڕاستەوخۆ کەوتە ژێر (ئینتیداب)[1] رژێمی سەرپەرشتی کردنی بەریتانیاوە، بەمەش تا ڕادەیەکی زۆر سەروەری خۆی لەدەست دابوو، بۆیە دەنگی نارەزایی لە نێوان خەڵک دا لە پەرەسەندن بوو.

٢- کاربەدەستانی عێراق کە لە نێوان (١٩٢١ - ١٩٣٠) شارەزاییان لە کاروباری دەولەت و چۆنیەتی بەڕێوەبردنی پەیداکرد، هەستیان دەکرد چیدی پێویستیان بە ئینگلیز نەماوە.

٣- بەریتانیا کە کەوتبووە ژێر فشاری خەڵکی عێراق و حکومەتی عێراقەوە، هەستی دەکرد کە کاتی ئەوە هاتووە (پەیمانێک)ی نوێ ببەسترێ.

پەیمانی نێوان (عێراق – بەریتانیا) لە ساڵی ١٩٣٠ لە لایەن نووری سەعیدو همفریز مۆر کرا.

---

[1] (ئینتیداب) رژێمی سەرپەرشتی کردن: بەپێ ی رژێمی سەرپەرشتی کردن ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانی لەدوای جەنگی یەکەمی جیهانی لەلایەن وڵاتانی هاوپەیمان (بەریتانیا و فەرەنسا) سەرپەرشتی دەکرێن.

ناوەڕۆکی پەیماننامە:

١- بەهێزکردنی ئاشتی و دۆستایەتی و هاوپەیمانیەتی لە نێوان عێراق و بەریتانیا.

٢- هاوکاریکردنی یەکتر لەکاتی شەڕدا.

٣- عێراق تەواوی ڕێگاکانی زەمینی، دەریایی، هێڵی ئاسنین و ئاسمانی دەخاتە خزمەت هێزەکانی بەریتانیا ئەگەر پێویستی پێ هەبوو.

٤- دوو بنکەی سەربازی بەریتانی لە ناوەڕاست و خوارووی عێراق دەمێنێتەوە.

٥- ئەم پەیمانە بۆ ماوەی (٢٥)ساڵە.

کاردانەوەی پەیماننامەی ١٩٣٠ لە کوردستاندا:

لەبڕیاری (کۆمەڵەی گەلان)ی تایبەت بەکێشەی موسڵ باسی هەندێ لە مافەکانی کورد کرابوو وەک پێشتر باسمان کرد کەچی لە پەیمانی (١٩٣٠)ی نێوان عێراق و بەریتانیا بەهیچ شێوەیەک باس لەو مافانەی کورد نەکرابوو تەنانەت یەک ماددەو یەک برگەش بە بچووکترین شێوە باسی لە کورد نەدەکرد، بۆیە ئەم پەیمانە لەناو کوردستاندا کاردانەوەی باشی نەبوو. خەڵکی کورد بەگشتی لە شارەکانی کەرکوک، سلێمانی، هەولێرو ناوچەی بادینان دژی ئەم پەیمانە بوون و تەنانەت لە سلێمانی خۆپیشاندان کراو خەڵکێکی زۆر شەهیدبوون.

د - ڕاپەڕینی بەردەرکی سەرا لەساڵی ١٩٣٠:

بەکورتی هۆکارەکانی ڕاپەڕینەکە لەم خاڵانە کورت دەبێتەوە:

١- پەیمانی ساڵی ١٩٣٠ نێوان عێراق و بەریتانیا هەموو داخوازیەکانی گەلی کوردی پشت گوێ خستبوو.

٢- ڕوناکبیران و نیشتمانپەروەرانی کورد لە سەرجەم شارەکانی کوردستان بەم پشت گوێ خستنە ناڕازی بوون.

٣- نوێنەرانی کورد لە پەرلەمانی عێراق لەم بارەوە داخوازیان هەبوو کەچی داخوازیەکانیان پشت گوێ خرا.

هەڵوێستی کورد:

ڕوناکبیرو نیشتمانپەروەرو کورد بەتایبەتی لە شاری (سلێمانی) ڕازی نەبوون بەشداری لەو (هەڵبژاردن)ە بکەن، کە حکومەتی عێراق نیازی بوو لە (١٠)ی ئەیلوولی ١٩٣٠ ئەجامی بدات.

حکومەتی عێراقیش لەو سەردەمە سوور دەبێت لەسەر پشت گوێ خستنی داواکارییەکانی کورد بۆیە بە پێی (پەیمانی ١٩٣٠)، لیژنەیەکی هاوبەشی نێوان(عێراق - بەریتانیا) سەردانی شارەکانی کوردستانیان کرد.

چالاكی

قوتابی ئازیز: ڕۆشنبیرانی كورد، هەوڵیاندا هێمنانە هەڵوێست بنوێنن:

پرسیار: بۆ؟

مامۆستای بەڕێز: لە بارەی خەباتی سیاسی گفتوگۆ ساز بدە.

كارەساتی ٦ی ئەیلول ١٩٣٠:

حكومەتی عێراق سووربوو لەسەر ئەوەی هەڵبژاردن لە شاری سلێمانی ئەنجام بدات، لە (٥)ی ئەیلول دەستەی پشكنین بۆ هەڵبژاردنەكە كە خەریكی ئامادەكاری بوون، تا ئەو كاتە خەڵكی بەگشتی بڕیاریان دابوو بەشداری هەڵبژاردن نەكەن.

ڕۆژی (٦)ی ئەیلول ساڵی ١٩٣٠ بەرەبەرە خەڵك لەناو شار كۆدەبونەوە، سەرەتا فائیق بێكەسی شاعیرو ژمارەیەك لە هاوڵاتیان دواتر تا ددەهات ژمارەی بەشداربووان زیادی دەكرد، ئەو جەماوەرە بەرەو (بەردەركی سەرا) كەوتنەڕێ دژی هەڵبژاردن بانگەوازیان بڵاو دەكردەوە بە مەبەستی خۆپیشاندان، بۆ ئەوەی ڕێگە لەو كەسانە بگرن كە(٣٠) كەسێك دەبوون بانگ كرابوونە (سەرا) بۆ ئەوەی دەنگ بە هەڵبژاردن بدەن، كە خۆپیشاندەران گەیشتنە (بەردەركی سەرا)، پۆلیس لەترسی تورەیی خەڵك و لەدەست دەرچوونی بارودۆخەكە ژمارەیەكی زۆری سەربازیان بانگهێشت كردو كەوتنە دەست ڕێژی گوللە لە جەماوەر.

بەڵێن قوتابی بەڕێز: ئەو ڕۆژە رەشە ژمارەیەک لە خۆپیشاندەران شەهیدکران، ڕەشبگیریی لە شار دەستی پێکرد.. بەڵام ئەو کارەساتە ڕاستیەکی سەلماند.

چالاکی

مامۆستای بەڕێز: داوا لە قوتابیان بکە، بەرامبەر کارەسات، خۆڕاگری میللەت گفتوگۆ ئەنجام بدەن. خۆڕاگری بۆ ئێستا چی دەگەیەنێت؟

چالاکی	بەرامبەر مانگ و ساڵەکانی خوارەوە ڕووداوی گرنگ هەیە/ بیاننووسە:
٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠	
٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠	
٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠	
٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠	

هـ - شۆڕشی یەکەمی بارزان ١٩٣١ - ١٩٣٢:

وێنەی شێخ ئەحمەدی بارزانی

ناوچەی بارزان بە سەربەخۆیی کاروباری خۆیان بەڕێوەدەبرد تەنانەت دوای دامەزراندنی دەوڵەتی عێراقیش، بۆیە کاتێک حکومەتی عێراقی لە ساڵی ١٩٣١ بڕیاری دا بارەگاکانی پۆلیس لەو ناوچەیە دامەزرێنێ، دانیشتووانی ناوچەکە بە سەرۆکایەتی شێخ ئەحمەدی بارزان، لە ڕووی ئەم کارە وەستان وئامادە نەبوون ملکەچ بکەن. لە ئەنجامی شۆڕشێکی چەکداری ناوچەی بارزانی گرتەوە،

سەرەتا حکومەت کەوتە هەڵبەستنی پڕۆپاگندەی جۆر بەجۆر لە دژیان بۆ هاندانی هۆزە کوردییەکانی دەوروبەر لێیان. دواتریش هێزەکانی عێراق بە یارمەتی فڕۆکەکانی بەریتانیا دەستیان بە هێرش بردن کردو ناوچەکەیان زۆر بەتوندی بۆردومان کرد. شێخ ئەحمەدو شۆڕشگێران هەرچەندە چەندین نەبەردی دلێرانەیان ئەنجام داو زیانی گەورەیان لەهێرش بەران دا، بەڵام دواتر نەیانتوانی لە بەرگری بەردەوام بن و ساڵی ١٩٣٢ شۆڕشەکە لەلایەن حکومەتی عێراق بە یارمەتی هێزی ئاسمانی بەریتانی لەنێو براو.

وێڕای ئەوەی ساڵی ١٩٣٥ خەلیل خۆشەوی جارێکی تر لە ناوچەی بارزان ڕاپەری بەڵام ئەم ڕاپەرینەش زوو دامرکێنرایەوە.

و - شۆڕش لە بەشەکانی تری کوردستاندا:

هەر لەماوەی دوای جەنگی جیهانی یەکەم و لە ئەنجامی هۆشیاربوونەوەی کوردو سیاسەتی چەوسێنەرانەی داگیرکەران، لە بەشەکانی تری کوردستانیش خەباتی سیاسی و چەکداری لە گۆڕێ دابوو. چەندین کۆمەڵەو پارتی کوردی پێکهێنران بۆ ڕێبەرایەتی کردنی خەباتی کورد، وەک کۆمەڵەی (تەعالی کوردستان) و کۆمەڵەی (سەربەخۆیی کورد)و پارتی (خۆیبوون) لە باکوری کوردستان، کە هەوڵیان دەدا بەهۆی دەرکردنی گۆڤارو ڕۆژنامە ڕۆڵەکانی میللەت بەئاگا بهێننەوەو لە ڕێگەی پەیوەندییکردن بە دەوڵەتە زلهێزەکان مافەکانی کورد مسۆگەر بکەن، بەڵام کاتێ زەبروزەنگی داگیرکەران توندوتیژتر بوو، پەنایان بردە بەر ڕاپەرینی چەکداری.

لە کوردستانی ئێران سمیل خانی شکاگ ناسراو بە (سمکۆ) چەندین ساڵ لە ڕاپەرین بەردەوام بوو لە دژی دەسەڵاتدارانی ئێران و چەندین سەرکەوتنی بەدیهێناو ناوچەکانی ڕۆژئاواو باشووری دەریاچەی (ورمێ)ی سەرتاپا ئازاد کرد، بەڵام دواجار لە ساڵی ١٩٣٠ بە پیلانێکی ڕژێمی ڕەزاشای ئێران لە شاری شنۆ کوژرا. هەر لەم ماوەیەدا حکومەتەکەی ڕەزاشا کۆتایی بە چەند ڕاپەرینێکی تری ناوچەیی ڕۆژهەلاتی کوردستان هێنا، وەک ڕاپەرینەکەی (جەعفەر سوڵتان) لە دەڤەری هەورامانی سەر بە ئێران.

سمکۆخانی شکاك

لە باکووری کوردستانیش لە دژی سیاسەتی قڕکردنی میللەتی کورد کە لە لایەن کەمالیەکانەوە پیادە دەکرا چەندین شۆڕش سەری هەلدا، لەوانە ڕاپەرینی مەلاتییە و ڕاپەرینی کۆچگیری و شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران لە دەڤەری دیاربەکرو دەوروبەری سالّی ١٩٢٥، هەروەها ڕاپەرینی ئاگری داغ سالّی ١٩٢٧ - ١٩٣١ بە سەرکردایەتی ئیحسان نوری پاشا لە چیاکانی ئارارات و ڕاپەرینی دەرسیم سالّی ١٩٣٧ بە سەرکردایەتی سەید ڕەزای دەرسیمی.

بەلاّم هەموو ئەو ڕاپەرینانە بە زەبری هێزو بە یارمەتی وولاّتانی دەوروبەرو پشتگیری و پشتیوانی ولاّتانی زلهێزی جیهان لە نێوبران.

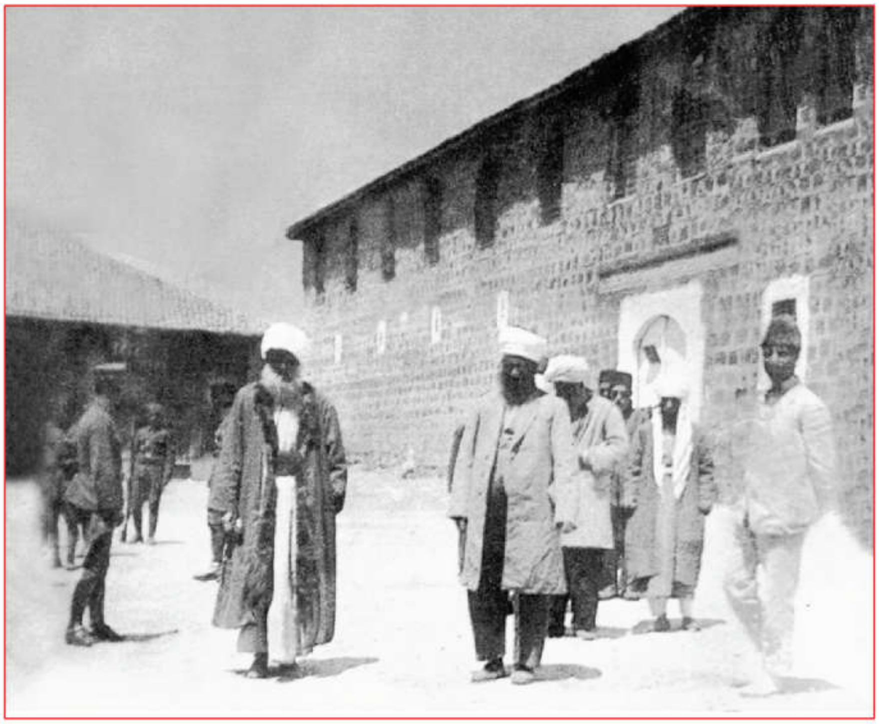

شێخ سەعیدی پیران پێش لە سێدارەدانی

ج - شۆڕشی دووەمی بارزان ١٩٤٣ - ١٩٤٥:

دوای کۆتایی هێنان بە شۆڕشی یەکەمی بارزان لە ساڵانی ١٩٣١ - ١٩٣٢، سەرکردەکانی ناوچەکە بەرەو ناوەڕاست و باشووری عێراق دوورخرانەوە..

((مستەفا بارزانی)) سەرکردەی ناسراوی کورد لە شاری (سلێمانی) دەست بەسەر کرابوو لەژێر چاودێری حکومەتی عێراق. ((بارزانی)) لەو ماوەیەدا توانی لە نزیکەوە ئاشنایەتیو دۆستایەتی لەگەڵ ڕۆشنبیرانو خەباتگێڕانی ئەو شارە پەیدابکات، بەتایبەت لەگەڵ ئەندامانی ((پارتی هیوا)) کە ئامانجیان ڕزگاری کوردستان بوو. لە تەمموزی ساڵی ١٩٤٣ بەهاوکاری پارتی ((هیوا))، بارزانی خۆی لە چاودێری حکومەتی عێراق دەربازکردو لە ڕێگای کوردستانی ئێرانەوە گەیشتەوە ناوچەی ((بارزان))..

ڕزگارکردنی ناوچەی بارزان:

هەرچەندە بارزانی سەرەتا ویستی بە ئاشتییانە کێشەکان لەگەڵ حکومەت چارەسەر بکات ،بەلاّم لە ساڵی ١٩٤٣ حکومەتی عێراق دەیان بنکەی پۆلیسی دروست کردبوو، وخەڵکی ناوچەکە بەچاوی دوژمنکارانە تەماشایان دەکردن.بۆیە بنکەکانی پۆلیس کەوتنە بەر پەلاماری شۆڕشگێڕان، تا سەرتاپای ناوچەکە دوای چەندین نەبەردی دلێرانە ڕزگارکرا.

گفتوگۆ لە نێوان بارزانی و حکومەتی عێراق:

سەرۆک وەزیرانی عێراق، (ماجد مستەفا)ی نارد لای "بارزانی" کە وەزیرێکی کورد بوو، بۆ گفتوگۆکردن. لە ئەنجامی ڕاپۆرتی (ماجد مستەفا) بۆ حکومەتی عێراق، سەرکردەکانی بارزان کە لە ناوەڕاست و باشوور دەست بەسەربوون گەڕانەوە ناوچەی بارزان، ((بارزانی))یش هەندێ هەنگاوی نا بۆ دەرخستنی خواستی کورد بۆ ئاشتی بەرامبەر حکومەت.

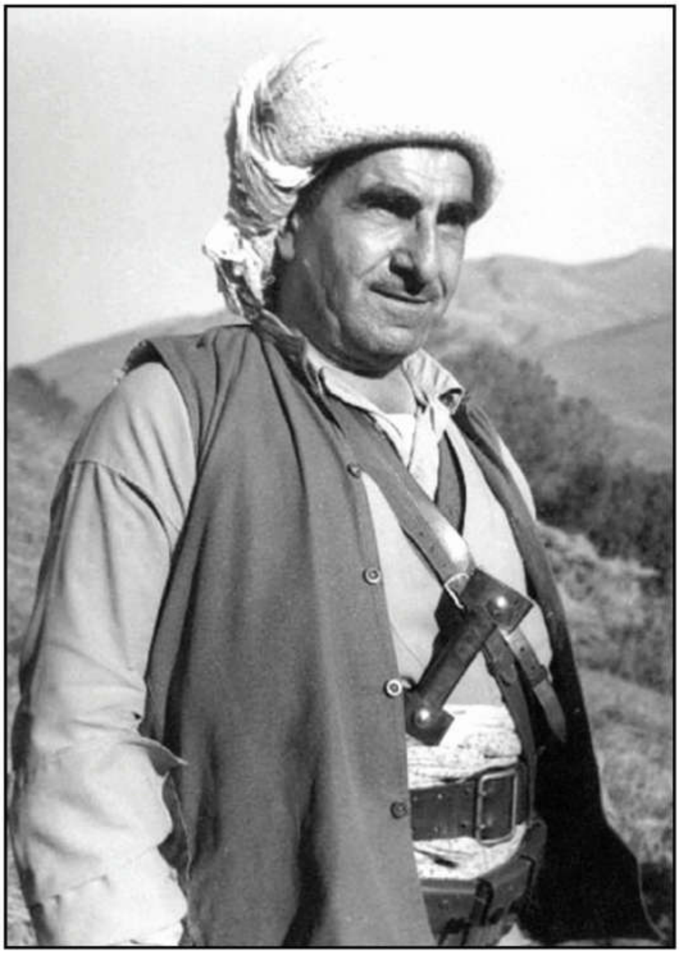

بارزانی نەمر

چالاکی

مامۆستای بەڕێز: داوا لە گروپێک قوتابیان بکە بۆ وانەی داهاتوو/ ڕاپۆرتێک لەم تەوەرەی خوارەوە ئامادە بکەن.

زۆر جار حکومەتەکانی عێراق، بەڵێنیان بە کورد داوە . . پاشان پاشگەزبوونەتەوە، لەم بارەوە گفتوگۆ ساز بکرێت.

گرنگترین داواکاریەکانی شۆڕش:

١– ئازادکردنی زیندانییەکانی کورد.

٢– دامەزراندنی نوێنەرانی کورد لە بەغداو زیادکردنی دەسەڵاتیان.

٣– چاکسازی لە بواری کشتوکاڵدا بکرێتو، قوتابخانەو نەخۆشخانەش دروست بکرێن.

٤– زمانی کوردی بە ڕەسمی کاری پێ بکرێت.

٥– کاربەدەستانی کوردستان پێویستە کورد بن ..... هتد.

هەڵوێستی حکومەتی عێراق و هەڵگیرسانەوەی جەنگ:

١– حکومەتی عێراقی لێبوردنی گشتی ڕاگەیاند، بەڵام ئەفسەرە ئازادیخوازەکانی کوردی نەگرتەوە.

٢– داوای لە سەرکردەکانی شۆڕش دەکرد کە چەکەکانیان بدەن بە دەستەوە.

٣– بنکەکانی پۆلیسی لە ناوچەکە ئاوەدان دەکردەوە، هێزی سەربازی بەرەو ناوچەکە ڕەوانە دەکرد بۆیە شەڕ دووبارە دەستی پێکردەوە، لە

ئابی ١٩٤٥ پێشمەرگەکان دەست بە سەر بنکەکانی پۆلیسی ناوچەی ((بارزان)) دادەگرن‌و چەند نەبەردیەکی‌تر تۆمار دەکەن‌و ،چەندین سەربازو ئەفسەرو ڕۆشنبیری کوردیش دێنە پاڵ شۆڕشەکە، بۆیە حکومەتی عێراق هێزێکی سوپای گەورە لە بەرەی ((ئامێدی))، ((ڕەواندز))، ((ئاکرێ)) کۆکردەوە.

کشانەوەو کۆچی بەکۆمەڵ بەرەو ئێران:

لە کۆتایی ساڵی ١٩٤٥لە ژێر فشاری چەکی قورسی وێرانکار وفڕۆکە جەنگیەکانی‌بەریتانیا، هێزی پێشمەرگە بە ماڵ وخێزانەوە بەرەوچیاکانی کوردستانی ئێران کشانەوە(کەلەم کاتانەدا خەریکی خۆسازدان بوون بۆ دامەزراندنی کۆماری کوردستان)، ژمارەی کوردە ئاوارەکان گەیشتە نزیکەی (١٠)دەهەزار کەس.

چالاکی

قوتابی ئازیز: میللەتی کورد هەروەها میللەتانی عەرەب و تورکمان و کلدان و ئاشورییەکان، مافی شۆڕشیان دژی داگیرکەر هەیە. .

((مافی شۆڕش)) کەی و بۆچی؟ لەمبارەوە گروپێک لەناو پۆلدا گفتوگۆ سازدەدەن.

بەشی شەشەم:

کۆماری کوردستان

لـە کۆتایـی مانگـی ئابـی ١٩٤١ هاوپەیمانـەکان هێرشـیان هێنـا و بەریتانیـا لـە باشـورو یەکێتـی سـۆڤیەتیش لـە باکـورەوە سـنووری ئێرانیـان بەزانـدو چەنـد بەشـێکی خاکـی ئـەم وولاتەیـان داگیرکـرد، لـە ئەنجامـدا ڕەزاشـای دیکتاتۆریـان لەسـەر حوکم لادا. باکوری کوردستانی ئێران بە شاری مهابادەوە بە درێژایی ڕۆژانـی جەنـگ داگیـر نەکـرا بۆیـە خەڵـک خۆیـان کاروباریـان دەبـرد بەڕێـوە، سـاڵێک دواتـر کۆمەڵێـک لـە تێکۆشـەران و ڕۆشـنبیرانی کـورد کۆمەڵەیەکیـان لـە شـاری مهاباد پێـک هێنـا بەنـاوی کۆمەڵـەی ژیانـەوەی کوردسـتان (ژێ کاف) دواتر ئـەم کۆمەڵەیـە بـوو بـە بناغـەی پارتـی دیموکراتـی کوردسـتانی ئێران کـە لـە ١٦ی ئابـی ١٩٤٥ دامـەزراو قـازی محەممـەد کـرا بـە سـەرۆکی ئـەو حیزبـە، ئەویـش لەبـەر ئەوەبـوو کـە کەسـایەتیەکی شۆڕشـگێری کۆمەڵایەتـی و ئایینـی و سیاسـی ناسـراوی ناوچەکـە بـوو.

وێنەی قازی محەممەد

بەرزکردنەوەی ئالأی کوردستان و دامەزراندنی حکومەت:

لە ٢٢ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٤٦بە ئامادەبوونی زیاتر لە ٢٠هەزار کەس، لە گۆڕەپانی چوارچرا لە شاری مهاباد ئالأی کوردستان هەڵکراو دواتریش لەسەر دام و دەزگاکانی حکومی لە شارەکانی تری سنووری کۆمار وەك شارەکانی(نەغەدەو بۆکانو شنۆو خانەو سەردەشتو ماکۆ) هەڵکرا،پاشان لە ڕۆژنامەی کوردستان (زمانحاڵی کۆمار) ناوی وەزیرەکانی کابینەی حکومەتی کوردستان بلأو کرایەوە کە(حاجی بابە شێخ)سەرۆك وەزیران بوو لەگەڵ ١٣ وەزیری تر کەپۆستەکانی وەك وەزارەتی لەش ساغیو ئابووریو ڕێگاوبانو بازرگانی ...هتد) یان گرتە ئەستۆ.

چالاکی

گرۆپیک پەخشێکی خنجیلانەی سەر دیوار دروست دەکەن لە بارەی کۆماری کوردستان.

دەستکەوتەکانی کۆماری کوردستان:

هەرچەندە تەمەنی ئەم کۆمارە (١١)ی مانگ بوو، بەلام گەلێک دەسکەوتی گرنگی هەبوو لەوانە:

١- زمانی کوردی کرا بەزمانی رەسمی.

٢- بە چاپ گەیاندنی چەندین رۆژنامەو گۆڤار وەک (کوردستان) و (هەلالە) و (هاواری نیشتمان) و (گروگالی مندالان) و.. هتد. کە لە چاپخانەی «کوردستان»دا چاپ دەکران.

٣- بایەخدان بەکردنەوەی کتێبخانەی میللی و رادیۆ و سینەمای گەڕۆک و دامەزراندنی شانۆی کوردی.

٤- دامەزراندنی سوپای میللی کوردستان و پاراستنی گیان و مالی هاولاتیان.

٥- بوار بۆ ئافرەتی ڕەخسا کە بەشداری بکا لە کاری ڕۆشنبیری و ڕامیاری.

٦- بە دەست هێنانی سەربەخۆیی و ڕزگاری نەتەوەیی بۆ گەلی کورد، هەرچەندە ئەمە بۆ ماوەیەکی کەم بوو.

چالاکی

مامۆستای بەڕێز: گرووپێک لە ٤-٥ قوتابی، دەست نیشان بکە بۆ ئەوەی لەسەر گرنگیی «ڕۆژنامە و گۆڤار و ڕادیۆ و تەلەفزیۆن و شانۆ» و «هۆکارەکانی ڕاگەیاندن» و ڕۆڵیان لە وشیاریی میللەت . . . گفتوگۆ سازبدەن.

هەڵوێستی حکومەتی ئێران بەرامبەر بە کۆماری کوردستان:

کاتێک کۆماری کوردستان لە گەشەپێدانی بوارەکانی ڕامیاری و ژیانی ئابووری و کۆمەڵایەتی بەردەوام بوو، حکومەتی (تاران) بە چاوی گومان و دوژمنایەتییەوە تەماشای ئەو جۆرە گۆرانکارییانەی دەکرد و بۆ لە ناوبردنی (کۆماری کوردستان) هەموو شێوازێکی گرتەبەر. ئەوە بوو لە (١٩ی شوباتی ساڵی ١٩٤٦)دا حکومەتی تاران لەگەڵ حکومەتی سۆڤیەتدا ڕێک کەوتن بۆ کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت لە باکووری ئێران بەرامبەر بە برێک نەوتی ئێران. بەم شێوەیە حکومەتی تاران دەست واڵابوو بۆ ئەوەی هێرش بکاتە سەر کۆماری کوردستان.

"ڕاهێنان"				
لە خانە بەتاڵەکانی خوارەوە ناوی (پێنج) شاری کوردستان بنووسە کە ئاڵای کوردستانی تێداهەڵکراوە.		لەخانە بەتاڵەکانی خوارەوە ناوی (چوار) ڕۆژنامەو گۆڤار بنووسە کە لە چاپخانەی کوردستان چاپ کران.		

بەرگری لە کۆماری کوردستان:

لە سەرەتای دامەزراندنی کۆماری کوردستان هێزی پێشمەرگە بۆ پاراستنی ئەم کۆمارە دروستکرا. بارزانی و هەڤاڵانی لە باشووری کوردستان، کە لە دوای شۆڕشی بارزان ڕوویان کردبووە کوردستانی ئێران (ڕۆژهەڵاتی کوردستان)، بەشێکی گرنگی ئەم هێزەیان پێک هێنا. ئەمە جگە لەوەی کە چەندین ئەفسەری باشووری کوردستان سەرکردایەتی هێزی پێشمەرگەیان دەکردو هاتبوونە پاڵ کۆمار و بەرگرییان لێی دەکرد.

شەڕی بەرگری:

شەڕوپێکدادان لەنێوان هێزی پێشمەرگەی کۆماری کوردستان و لەشکری ئێران لە زۆر ناوچەکانی کوردستان درێژەی هەبوو، بەتایبەتی لەبەرەی (سەردەشتو سەقز و بانە)، هێزی پێشمەرگەبەسەرکردایەتی بارزانی وهەڤالآنی لە باشوری کوردستان بەرگرییان لە کۆمار دەکرد و سەرکەوتنیان بەسەر لەشکری ئێران هێناو تا دوا ڕۆژی ژیانی کۆماری کوردستان پێشمەرگە دەرفەتیان بە دوژمن نەدا لەم بەرەیە پێشڕەوەی بکەن.

ڕووخانی کۆماری کوردستان:

هێزەکانی بەریتانیا (هەروەها ئەمەریکا کەدواتر هاتبووە ئێران)خوارووی ئێرانیان بەجێ هێشت، لەشکری سۆڤیەتیش لە باکوری ئێران کشایەوە، بەمەش دەرفەت بۆ حکومەتی تاران ڕەخسا بۆ ئەوەی تەواوی هێزی سەربازی خۆی کۆبکاتەوەو هێرش بکاتە سەر هەردوو کۆماری ((ئازەربایجان و کوردستان))،دوای ڕووخاندنی کۆماری ئازەربایجان وکوشتنی خەڵکێکی زۆری ئازەری، قازی محەممەد هەڵوێستی ئاشتی خوازی نواند و هەوڵێکی زۆری دا بۆ ئەوەی خوێن نەرژێت، بەڵام سوپای ئێران پێشڕەویان کردو شاری مهابادیان داگیرکردەوەو لەئەنجامیشدا پێشەوا (قازی محمد) و هاوڕێکانی بە دیل گرت.

ڕۆژێکی ڕەش:

لە ڕۆژی ٣١ ئازاری ١٩٤٧، قازی محەممەدو حسێن خانی سەیفی قازی و ئەبولقاسمی صەدری قازی لە گۆڕەپانی چوارچرا لە ناوەڕاستی شاری مهاباد لە سێدارەدران، ئەمە جگە لە کوشتنی چەندین خەڵکی تر.

سەیفی قازی   قازی محەممەد   صەدری قازی

بارزانی و هەڤاڵانی دوای ڕووخانی کۆمار:

دوای ڕووخـانی کۆمـاری کوردستان، بـارزانی وهـەڤالآنی لـە باشـوری کوردستان جارێکی تر لە بەرامبەر لەشکری ئێراندا چەند نەبەردیـەکی تریـان تۆمارکردو، لەئەنجامـدا لـەژێر هێـرش و پـەلاماری سـەختی لەشـکری ئێرانـدا کـشانەوە بـۆ خـاکی کوردسـتانی عێـراق ، چـوار ئەفـسەرە ئازادیخوازەکـەی کـورد(محەممـەد قودسـی و خـێرالله عبـدالکریم وعـزت عبـدالعزیز و مـستەفا خۆشناو) لە گەڵ خێزان و ماڵە پێشمەرگەکان خۆیـان دابەدەسـت حکومـەتی عێراقەوە،لەئەنجامدا چوارئەفسەرەکە دەست بەجێ دەسگیرکران و ،لە ڕۆژی ١٩ی حـوزەیرانی ١٩٤٧ لەسـێدارەدران و بوونـە قوربـانی ڕزگـاری و سەربەخۆیی کوردستان.بارزانی و هەڤاڵانیـشی(کـەژمارەیان ٥٠٠ کـەس بـوو) لەژێر هێرش و پەلاماری سەختی هەرسێ دەوڵـەتی عێـراق و تورکیـا و ئێـران دا،پاش ڕێڕەوێکی مەزن توانیان لە ئاوی ئاراس بپەڕنـەوە و پـەنا ببەنـە بـەر (یەکێتی سۆڤێتی) پێشوو.

عزت عبدالعزيز

خيرالله عبدالكريم

مستەفا خۆشناو

محەممەد مەحمود قودسی

چوار ئەفسەرەکەی شەهیدانی کوردستان

چالاکی

مامۆستای بەڕێز: ((هەڵوێستی نێودەوڵەتی)) لە کێشەی کورد: چەند کاریگەری هەیە؟ ڕابردوو و تا ئێستا، لەگەڵ قوتابیان لەو بارەوە گفتوگۆ سازبدە.

پرسیار

١- لە چ بەروارێک ئاڵای کوردستان هەڵکرا؟

٢- (٦) لە دەسکەوتەکانی کۆماری کوردستان بژمێرە؟

٣- بۆچی قازی محەممەد هەوڵیدا ئاشتیانە لەگەڵ حکومەتی ئێران ڕەفتار بکات؟

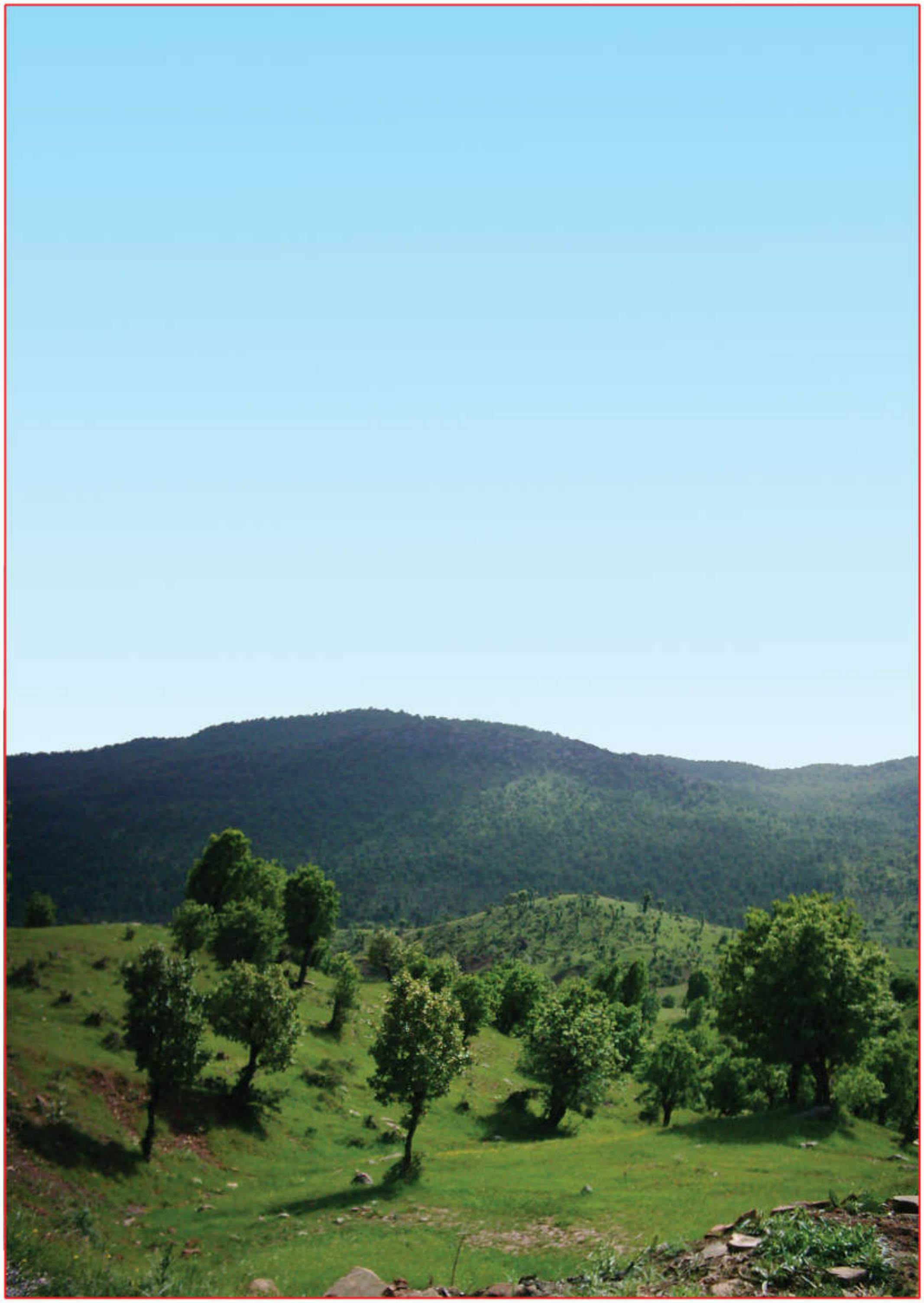

بەندی سێیەم

هاونیشتمانی بوون

١- بەشی یەکەم/ دەوڵەت

٢- بەشی دووەم/ دەزگا خزمەتگوزارییەکان

٣- بەشی سێیەم/ جەژنە نیشتمانی و ئایینیەکان

٤- بەشی چوارەم / نەتەوە

٥- بەشی پێنجەم / ژینگە

٦- بەشی شەشەم / مافی منداڵ

بەشی یەکەم:

دەوڵـەت

دەوڵەت: قەوارەیەکی رامیاری و کارگێری یە دەسـەڵات و سـەروەری لە سنورێکی جوگرافـی دیـاری کـراودا هەیـە، بەهـۆی چەنـد دام و دەزگایەکـی هەمیشـەیی بەڕێوەدەچێـت.

بنەماکانی دەوڵەت:

دەوڵەت لەسەر ئەم بنەمانەی خوارەوە دادەمەزرێت:

١- هەرێمێکی جوگرافی

٢- گەل

٣- دەسەڵات

٤- سەروەری

١- هەرێمێکـی جوگرافـی: پارچـە زەوییەکـی سـنوردارە بەپێـی یاسـای نێودەوڵەتـی دانـی پێدانـراوە.

چالاکی

قوتابـی خۆشەویـست: دەتوانی لێرەدا داوا لە مامۆستای بەرێز بکرێت چیرۆکێک لـە بارەی خۆشەویستی دایک یان نیشتمان بۆ برادەرەکانت بگێڕیتەوە.

٢- گـەل: کۆمەڵێک کەس لە رووبەرێکی جوگرافی دیاریکراو دەژین زمان و مێژوو و بەرژەوەندی و داب و نەریتی هاوبەش کۆیان دەکاتەوە.

٣- دەسـەڵات: ئامرازێکە لە رێگایەوە دەوڵەت دەسەڵاتەکانی خۆی تیایدا پەیرەو دەکات.

٤- سـەروەری: پیادەکردنی دەسەڵاتی دەوڵەتە لە سنورێکی جوگرافی دیاری کراو (وشکانی و ئاسمان و ئاو) بەپێی یاسا نێو دەوڵەتییەکان دان پێنراوە.

چالاکی

قوتابی خۆشەویست: نەخشەیەکی عێراق بە دەفتەرەکدا بلکێنە.

شارەکانی: دهۆک و زاخۆ و سلێمانی و هەولێر و موسڵ لەسەر دیار بکە.

چالاکی

١- وێنەیەکی سروشتی کوردستان بە دەفتەرەکەتدا بلکێنە.

٢- وێنەیەکی ئاڵای کوردستان بە رەنگە جوانەکانی بە دەفتەرەکەتدا بلکێنە.

وەزارەتی داد

بەشی دووەم:

دەزگــا خزمەتــگوزارییەکان

کــۆمــەڵــگـــە: کۆمەڵێک دەزگاو دامەزراوەی گشتین، کاروباری هاوڵاتیان بەڕێوەدەبەن لە ڕێگای دابینکردنی پیداویستی و خزمەتگوزارییەکان وەک (ئاوی پاک، کارەبا، سووتەمەنی، ڕێگاوبان، دامەزراوەکانی پەروەردەو فێرکردن، چاودێری تەندروستی و پاراستنی ژینگە... هتد).

جیاکردنەوەی کۆمەڵگەی پێشکەوتوو بە دابینکردن و پەرەسەندنی دەزگا خزمەتگوزارییەکانەوە بەندە، واتە دامودەزگا خزمەتگوزارییەکان پێوەرە بۆ ئاستی پێشکەوتنی کۆمەڵگەی شارستانێتی.

ڕاهێنان

قوتابی ئازیز:

١- ناوی سێ قوتابخانەی شارەکەت لێرەدا بنووسە .... و .... و ....

٢- ناوی دوو دەزگای خزمەتگوزاری لە شارەکەت لێرەدا تۆمار بکە .... و ....

وێـنـەی پرۆژەیـەکـی خـزمـەتـگـوزاری

چالاکی

قوتابـی ئـازیـز: نـاوی (٢) پرۆژەی خزمەتگوزاری کـە حکومـەت لـە شـار یـان گوندەکـەت بنیاتینـاوە . . بنووسـە.

گرنگترین دەزگا خزمەتگوزارییەکان لەمانەی خوارەوە پێکدێت:

١- چاودێری تەندروستی.

٢- پەروەردەو فێرکردن.

٣- گواستنەوەو گەیاندن.

٤- کارگوزاریی ڕۆشنبیری.

٥- کارگوزاریی ئابووری.

٦- کارگوزارییەکانی دیکە.

وێـنـەی فـڕۆكـەیـەك

١- پەروەردەو فێركردن: یەكێكە لە ئەركە هـەرە گرنگـەكانی دەوڵـەت بـۆ بەرەوپێش بردنی كۆمەڵگا كردنەوەی قوتابخانەیەلە شـارو دێهاتـەكان بـۆ بڵاوكردنـەوەی خوێنـدەواری و هۆشـیاری لـە نـاو كۆمەڵگـە بـە هـەموو قۆناغەكانی (باخچەی ساوایان، بنەڕەتی، ئامادەیی، ئامادەییە پیشەییەكان، پەیمانگا، زانكۆكان).

پـۆلـێکـی خـوێـندن

٢- چاودێری تەندروستی: دەوڵەت بۆ بنیاتنانی هاووڵاتی بەتوانا و لـەش ساغ هەوڵ دەدات کە بتوانێت خزمەتی خـاك و میللـەتی خـۆی بکـات لەبـەر ئەوە حکومەتی هەرێمی کوردسـتان دەزگـای خزمـەتگوزاری تـەندروسـتی لـە شارو شارۆچکەو دێهاتەکاندا بۆ هاولاتییان دەستەبەر کردووە وەکو:

١- دروسـتکردنی نەخۆشـخانەی گـەورە کـە تایبـەتن بـە نەشـتـەرگەری و چارەسەری نەخۆشییەکان.

٢- کردنەوەی بنکەی تەندروستی میللی.

٣- کردنەوەی بنکەی تەندروستی بۆ پشکنین و چارەسەرکردنی قوتابیان.

٤- کردنەوەی کۆلێژەکانی پزیشکی و پـەیمانگا و ئامادەییـەکانی مامـانی و برین پێچی.

کـۆلـێژی پـزیـشـکـی

چالاکی

قوتابی ئازیز: لەش ساغی بۆ پاراستنی تواناکانی مرۆڤ زۆر گرنگە.

.. ((پاکـی و خاوێنـی)) بنەمایەکـی سـەرەکی لـەش سـاغی یـە . . چـی بکەیـن بـۆ ئـەوەی پاکـی و خاوێنـی قوتابخانەکەمـان ڕابگریـن؟

١   ٢   ٣

٣- گواستنەوەو گەیاندن: حکومەتی هەرێم بایەخێکی تەواوی بە پێشخستنی کارگوزاری گواستنەوەو گەیاندن و هاتووچۆ داوە، تا هاولاتیان بە ئاسانی پەیوەندی بەیەکتر بکەن لەناوەوەو دەرەوەی هەرێم و، گرنگی داوە بە کردنەوەی رێگاوبانی نوێ و هۆیەکانی گەیاندن و هاتووچۆی خێراو گواستنەوە.

جگە لەوانە بایەخی بە پۆستە و هێڵی تەلەفون داوە و ئامێری تازەو وخێرای بۆ ئەم بوارە دابین کردووە.

رێگاوبان

(گواستنەوە)

ڕاهێنان

چەندین هۆکاری گواستنەوە هەیە دەتۆش قوتابی خۆشەویست (چوار) هۆکاری نیشتمان لێرەدا بنووسە:

١- ....

٢- ....

٣- ....

٤- ....

چالاکی

لەم سەردەمەدا زۆر هۆکاری گەیاندنی نوێ پەیدا بووە، **قوتابی ئازیز** لێرەدا وێنەی دوو هۆکاری نوێ بکێشە.

٤- کارگوزاریی ڕۆشنبیری: یەکێک لە ئامانجەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان پێگەیاندنی هاووڵاتی ڕۆشنبیرو هۆشیار و پابەند بە بنەماکانی هاووڵاتی بوون.

بۆ ئەم مەبەستەش چەندین گۆڤارو ڕۆژنامەو کتێبی جۆراوجۆر لە هەموو بوارەکانی ژیاندا ئامادەکردوە، لەگەڵ کردنەوەی پێشانگای کتێب وێرای گرنگیدان بە کردنەوەی رادیۆ و تەلەفزیۆن و هۆیەکانی ڕاگەیاندنی دیکەو مۆزەخانەی کلتووری و مێژوویی، جگە لە بایەخدان بە کردنەوەی گەلەری (قاعە) بۆ هونەری شێوەکاری و بایەخدان بە شوێنەوارەکان.

وێنەی کتێبخانە

چالاکی

مامۆستای بەڕێز: داوا لە قوتابیان بکە ئەگەر لە یادییانە چیرۆکێک لەو چیرۆکانە کە لە گۆڤارێکی منداڵان خوێندوویانە لە پۆلدا بیگێڕنەوە.

ڕاهێنان

قوتابی خۆشەویست: بەدەیان گۆڤارو ڕۆژنامەی منداڵان لە کوردستان هەن، لیرەدا ناوی (سێ) گۆڤارو ڕۆژنامەمان بۆ بنووسە:

١- ....

٢- ....

٣- ....

وێنەی گۆڤارێکی منداڵان

چالاکی

مامۆستای بەڕێز: دەکرێت بە هاوکاری ئیدارەی قوتابخانە، سەردانی دەزگایەک یان چەند دەزگایەکی خزمەتگوزاری بۆ قوتابیان ڕێک بخەیت.

٥- کارگوزاریی ئابووری: دەوڵەت بۆ بەرزکردنەوەی ئاستی بژێوی هاووڵاتیان تێدەکۆشێت بە ڕەخساندنی هەلی کار بۆیان ، جگە لە بایەخدان بە بەرهەمە نیشتمانییەکان و چاکترکردنی جۆرو چەشنەکانی و ئامادەکردنی هەموو پێداویستییەکانی دیکەی هاووڵاتیان وەکو کاری گشتی و کۆمەڵە هەرەوەزییەکان و کەرتی هێنان و ناردنەدەرەوەی کەلوپەل و هی تر.

وێنەی بانکی هەرێم

پرسیار

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

بانکی هەرێم دامەزراوە بۆ:

١- دابینکردنی پێداویستی قوتابخانەکان.

٢- دابینکردنی (پارە)ی مووچەو پرۆژەکان.

چالاکی

١- وێنەیەکی ئاوەدان کردنەوەی کوردستان بە دەفتەرەکەتدا بلکێنە.

٢- چیرۆکێک لە دەفتەر بنووسە کە لە بەرنامەیەکی تەلەفزیۆنیدا بیستوتە.

پرسیار

ئەم بۆشاییانەی خوارەوە بە وشەی گونجاو پڕ بکەرەوە.

أ- دەوڵەت........... بە دوژمنی یەکەم داناوە لە کۆمەڵگادا.

ب- دەبێت پەیڕەوی ڕێنماییە تەندروستییەکان بکەین و خۆمان لە .... بپارێزین ولە نەخۆشخانەکاندا پەیڕەوی .... و........... بکەین.

جـ- بواری گواستنەوەو گەیاندن ڕووێیکی .... نیشان دەدات.

د- هاوڵاتی دڵسۆز باوەڕی بە .... و .... و........ هەیە.

هـ- ڕۆشنبیری هۆیەکی گرنگە بۆ .... و.......... هاووڵاتی ژێر لە کۆمەڵگادا.

و- دەوڵەت هەلی .... بۆ هەموو هاووڵاتیان ڕەخساندووە.

ز- دەوڵەت هەوڵی نەهێشتنی .... داوە.

بەشی سێیەم:

جەژن و بۆنە نیشتمانییەکان

یەکەم: جەژن و بۆنە نەتەوەییەکان و نیشتمانییەکان:

أ- جەژنی نەورۆز – ٢١ ئادار:

یەکەم ڕۆژی سەری ساڵی کوردییە جەژنێکی کۆنی کوردە وەک هەموو گەل و نەتەوەیەک لەسەر گۆی ئەم زەمینە یادی دەکاتەوە.

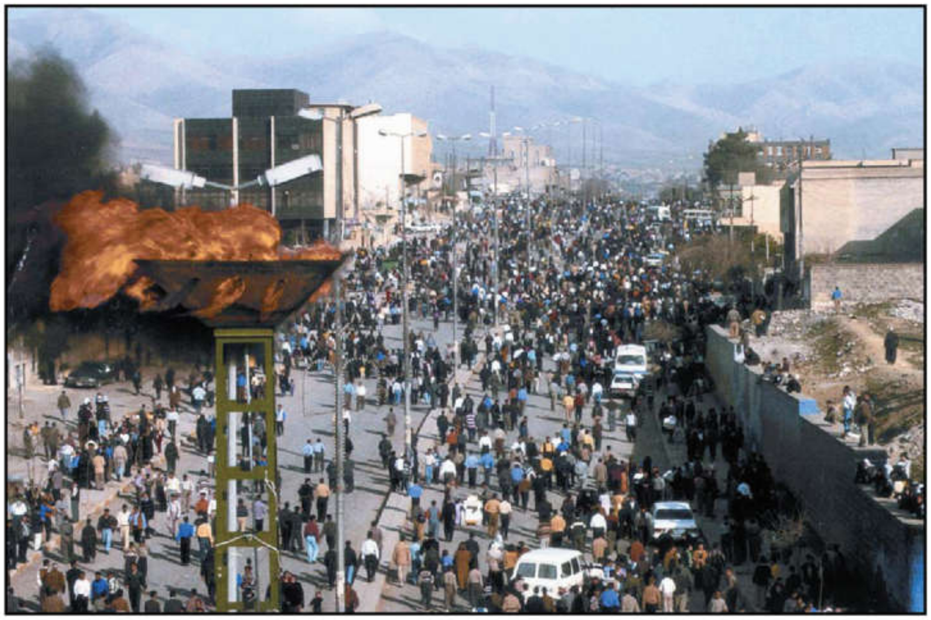

وێنەی ئاهەنگی نەورۆز

ب- بەیاننامەی (١١)ی ئاداری ساڵی ١٩٧٠:

ئەم بەیاننامەیە لە(١٥) خاڵی سەرەکی پێکهاتبوو لە گرنگترینیان زمانی کوردی زمانی ڕەسمی دەبێت لەگەڵ زمانی عەرەبی لەو ناوچانەی زۆرینەی دانیشتوانی کوردن، بەشداری کردنی کورد لە بەڕێوەبردنی دەوڵەت و دانانی خشتەیەک بۆ پەرەپێدانی ژێرخانی ئابووری و ڕۆشنبیری و پەوەردەیی لە کوردستان جگە لە هەموارکردنی دەستور . . هتد. بەرهەمی شۆڕشی هاوچەرخی کورد بوو کە شۆڕشی ئەیلوولە لە ١١ی ئەیلوولی ١٩٦١ز بەرپابوو.

زانیاری:

قوتابـی خۆشەویسـت: لـە کوردسـتانی ئازیـزدا چەندیـن نەتـەوە و ئاییـن و ئاینـزا دەژیـن و جـەژن و بۆنـەی خۆیـان هەیـە، لـەو جـەژن و بۆنـە ئاینییانـەی کەمەنەتەوەیـی و ئاینییانـە:

١- (١)ی نیسانی جەژنی سەری ساڵی بابلی و ئاشووری.

٢- (١١)ی نیسان جەژنی هەستانەوەی (مەسیحییەکان).

٣- (٧)ی کانونی دووەم جەژنی بێلندی ئێزیدییەکان.

٣- ڕاپەرینی گەلی کوردستان (٥)ی ئاداری ١٩٩١:

پـاش زوڵـم و زۆرداریێکـی زۆرو خاپوورکردنـی ٤٥٠٠ گونـدی کوردسـتان و ئەنفالکردنـی ١٨٢ هـەزار مرۆڤـی بێ گوناهـی کـورد بـە پیـرو منـداڵ و ئافـرەت، کیمیا بارانکردنی هەڵەبجە و شـوێن بزرکردنی (٨٠٠٠)هـەزار بارزانـی و دەرکردنـی کـوردە فەیلییـەکان... هتـد. زۆر شـوێنی دیکـەی کوردسـتان، بێ گوێـدان بـە هیـچ بەهاییێکی مرۆڤایەتی لەلایـەن ڕژێمـی پێشـووی عێراق، وای کـرد خەڵکـی کوردسـتان بـەڕووی دامـودەزگا ستەمکارەکەی ڕژێم لـە (٥)ی ئاداری سـاڵی ١٩٩١ز ڕاپەڕی لـە سەرتاسـەری هەرێمـی کوردسـتان لـە مـاوەی چەند ڕۆژدا سـەرتاپای کوردسـتان ئـازاد کـرا.

زانیاری

ڕۆژ ژمێری ڕزگار کردنی شارەکانی کوردستان :

١- (٥)ی ئاداری ساڵی ١٩٩١ دەست پێکردنی ڕاپەڕینی گەلی کوردستان لە شاری ڕانیە(دەروازەی ڕاپەرین)وە.

٢- (٧)ی ئاداری ساڵی ١٩٩١ ڕۆژی ڕزگارکردنی شاری سلێمانی.

٣- (٩)ی ئاداری ساڵی ١٩٩١ ڕاپەرین و ڕزگارکردنی شارەکانی شەقڵاوەو کۆیە و دەربەندیخان.

٤- (١١)ی ئاداری ساڵی ١٩٩١ ڕزگارکردنی هەولێری پایتەختی هەرێمی کوردستان.

٥- (١٤)ی ئاداری ساڵی ١٩٩١ ڕاپەرینی دهۆك و ئامێدی.

٦- (٢٠)ی ئاداری ساڵی ١٩٩١ گەیشتن بە لوتکەی ڕاپەرین بە ڕزگارکردنی کەرکوك (تاجی ڕاپەرین).

دیمەنێکی ڕاپەرین

٤- هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان (١٩)ی ئایاری ساڵی ١٩٩٢ز:

پاش ڕاپەرینە مەزنەکەی گەلی کوردستان لە (٥)ی ئاداری ساڵی ١٩٩١ز و شکست خواردنی ڕژێم و کێشانەوەی دام و دەزگاکانی لە کوردستان و بۆ پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییە کارگێڕییە کە هاتە کایەوە، ئەوە بوو سەرکردایەتی (بەرەی کوردستانی) بڕیاری دا بۆ هەڵبژاردنی پەرلەمانێک بۆ کوردستان.

لە (١٩)ی ئایاری ١٩٩٢ز سەرجەم گەلی کوردستان ڕوویانکردە سندووقەکانی دەنگدان و پەرلەمانی کوردستان هاتە کایەوە.

هەڵبژاردن

هەڵبژاردن یەکێکە لە دەستکەوتە مەزنەکانی گەلی کوردستان، دوای دەیان ساڵ لە شۆڕش و قوربانیدان یەکەم پڕۆسەی ئازادی و دیموکراسیانە و کەم وێنە بوو، بە شایەدی چاودێرە بیانییەکان لەم دەڤەرەدا.

هەڵبژاردن سەرەتای ئەزموونێکی دیموکراسی بوو لە کوردستان و یەکەم پەرلەمانی هەڵبژاردراوی کوردستانی هێنایەکایەوە.

٥- دامەزراندنی حکومەتی هەرێمی کوردستان (٤)ی تەمووزی ١٩٩٢ز:

دوای دامەزراندنی پەرلەمانی کوردستان و لە یەکەم کۆبوونەوەی پەرلەمان لە٤/٦/١٩٩٢، یەکەم حکومەت بۆ هەرێمی کوردستان لە ٤/٧/١٩٩٢ دامەزرا، دوای ئەوەی حکومەتی ناوەند دام و دەزگاکانی لە هەرێمی کوردستان کێشایەوە.

دامەزراندنی حکومەتی هەرێمی کوردستان دەستکەوتێکی مەزنی گەلی کوردستانە، لە مێژووی بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەکەماندا ئەوە یەکەم جارە دەرفەت بۆ کورد ڕەخسا کە بیسەلمێنێ هیچی لە نەتەوەکانی دیکی کەمتر نییە بۆ بەڕێوەبردنی خۆیان لەسەر خاکیاندا و میللەتان ئەگەر ویستیان بەسەر ئاگرو ئاسن دا سەردەکەون.

٦- جاڕدانی سیستەمی فیدڕالی بۆ کوردستان (٤)ی تشرینی یەکەم ١٩٩٢ز:

میللەتی کورد وەکو میللەتانی دیکە مافی خۆیەتی مافی چارەنووسی خۆی دیاری بکات و قەوارەی خۆشی هەبێت وەکو(تورک و عەرەب و فارس) .

بەرژەوەندی زلهێزەکانی دونیا وەهای لێکردین کە بێبەش ببین لە مافە ڕەواکانی خۆمان لەسەر خاکی خۆماندا.

پرسیار

بۆ دەبێ قەوارەی خۆمان هەبێ؟

پەرلەمانی کوردستان لە ١٩٩٢/١٠/٤ز بڕیاری مافی فیدراڵییەتی بۆ هەرێمی کوردستان جاڕدا.

ئەم سیستەمە (فیدراڵییەت) پەیوەندی (ڕامیاری - یاسایی - ئابووری) هەرێمی کوردستان لەگەڵ دەسەڵاتی ناوەندی لەسەر بنچینەیی یەکێتی فیدراڵی ئارەزوومەندانە لە چوارچێوەی عێراق ڕێک دەخات.

ئەمە بەرهەمی ڕاپەڕینە مەزنەکەیە، کە ئەمڕۆ کورد خاوەن پەرلەمان و حکومەتی هەرێمە.

٧- جەژنی کۆماری عێراق (١٤)ی تەمووزی ١٩٥٨ز:

شۆڕشـی (١٤)ی تەمـووزی سـاڵی ١٩٥٨ز ڕووداوێکـی سیاسـی گرنـگ بـوو لـە مێژووی ناوچەکەو گەلی عێراقدا، کۆتایی بە ڕژێمی پاشایەتی هێنا، ئەو شۆڕشـە بـە پشـتیوانی سـەرجەم گەلانـی عێـراق بەرپابـوو.

لەبەنـدی سـێیەمی دەسـتووری کاتیـی کۆمـاری دا بـۆ یەکەمجـار لەمێـژووی عێراقـدا دان بەوەنـرا کـە (کـورد و عـەرەب هاوبەشـن لـە نیشـتمانی عێراقـدا).

دووەم: جەژنە ئایینیەکان و بۆنەکانی پشوودان:

١- جەژنـی ڕەمـەزان لـە ١ و ٢ و ٣ی مانگـی شـەوال بەبۆنـەی تەواوبوونـی ڕۆژووگرتنـی مانگـی ڕەمەزانـی پیـرۆز لـە لایـەن موسـڵمانان.

٢- جەژنی قوربان لە ١٠ و ١١ و ١٢ و ١٣ی مانگی (ذی الحجة) بەبۆنەی ڕاوەستانی حاجییەکان لەسەر چیای عەرەفات و تەواوبوونی ڕێوڕەسمی حەجکردن.

٣- بۆنـەی سـەری سـاڵی زایینـی لـە ١ی مانگـی کانوونـی دووەمـی بەبۆنـەی لـە دایکبوونـی حەزرەتـی عیسـا (سـەلامی خـوای لـێ بێـت).

٤- یـادی سـەری سـاڵی کۆچـی لـە ١ی مانگـی موحـەڕەم بەبۆنـەی کۆچـی پێغەمبـەر(د.خ) لـە شـاری مەکـە بـۆ شـاری مەدینـە.

٥- یادی عاشورا لە ١٠ی مانگی موحەڕەم ڕۆژی شەهیدکردنی ئیمام حوسێن.

٦- یادی لە دایکبوونی پێغەمبەر(د.خ) لە ١٢ی مانگی ڕەبیع الاول.

بەشی چوارەم:

نـــەتـــەوە

نەتـــەوە: کۆمەڵـە کەسـانێکن لـە نیشـتمانیکدا پێکـەوە دەژیـن و ڕەگـەز و زمـان و مێـژوو و نەریـت و چارەنـووس و بەرژەوەنـدی هاوبـەش کۆیـان دەکاتـەوە، وەک(نەتـەوەی کـورد، نەتـەوەی عـەرەب، نەتـەوەی تـورک). . . هتـد.

بنەماکانی نەتەوە:

١- نیشتمانی هاوبەش:

گرنگتریـن بنەمـای بوونـی نەتەوەیـە، هیـچ نەتەوەیـەک بەبێ نیشـتمان دروسـت نابێت و نیشـتمان لای ڕۆڵەکانـی نەتـەوە پیرۆزو خۆشەویسـتە، هەسـت و سـۆز و خۆشەویسـتی نیشـتمان ڕۆڵەکانـی ئـەو نەتەوەیـە یـەک دەخـات.

خاکی کوردسـتان کـە هەزارەهـا سـاڵە بـاو وباپیرانـی ئێمـەی تیا ژیـاوە و بەردەوام خەباتیـان کـردووەو قوربانیـان داوە بۆ پاراسـتنی لـە پەلامـارو هێرشـی داگیرکـەران، بـە بنەمایەکـی گرنگی یەکخسـتنی هەسـت و سـۆزی نەتەوەیـی دادەنرێت.

٢- زمانی هاوبەش:

زمـان هۆیەکـە بۆ لەیـەک گەیشـتن و ئاڵوگۆڕی بیرورِا لـە نێوان ڕۆڵەکانـی یـەک نەتـەوەدا و هەمـوو نەتەوەیـەک زمانـی نەتەوایەتـی خـۆی هەیـە.

زمانـی شـیرینی کـوردی بنەمایەکـی دی یەکبوونـی سـۆزی نەتەوایەتییـە، هـەر بۆیـە داگیرکەرانـی کوردسـتان هەوڵیـان داوە زمانـی کـوردی لـە ڕۆڵەکانـی قەدەغـە بکـەن و لەنـاوی بـەرن و لەبیـر ڕۆڵەکانـی کـوردی ببەنـەوە، نموونـەش لەسـەر ئـەو سیاسـەتە نارەوایـەی داگیرکـەران سیاسـەتەکانی بـە تـورک کـردن و بەعـەرەب کـردن و بـە فارسـی کردن(بـە ئێرانـی کـردن) کـە لـە مێژەوە تـا ئێسـتا دژی زمانـی کـوردی پیـادە کـراوە،

بەڵام نەتەوەکەمان هەمیشە خەباتی دژی ئەو سیاسەتانە کردووە و توانیویەتی زمانی نەتەوایەتی خۆی بپارێزێت و خزمەتی بکات و گەشەی پێ بدات.

٣- مێژووی هاوبەش:

مێژووی هاوبەش بنەمایەکی گرنگی نەتەوەیە، نەتەوەی کورد مێژوویەکی کۆنی هەیە لە کوردستاندا و خاوەنی شارستانیەتی خۆیەتی هەر لەسەرەتای مێژووەوە تا ئێستا بەردەوام بەرگری لە نیشتمانەکەی کردووە لە پەلاماری داگیرکەران و لەو پێناوەدا بە هەزارەها شەهیدی داوە، ئەم مێژووە پر سەروەرییە مایەی شانازییە بۆ رۆڵەکانی، بیە پێویستە لەسەرمان بایەخ بە مێژوو و کەلەپوورمان بدەین کە هەست و سۆزی نەتەوەیی یەک دەخاو و پێویستە شانازی بە ڕووە پرشنگدار و گەشەکانیەوە بکەین و پەند لە بەسەرهاتەکانی وەربگرین، چونکە ئێستا و ئایندە پەیوەستە بە ڕابوردومانەوە.

٤- خوونەریتی هاوبەش:

هەموو نەتەوەیەک داب و نەریت و بەهای کۆمەڵایەتی خۆی هەیە، نەتەوەی کورد ناسراوە بە ئازایەتی و دڵپاکی و ڕاستگۆیی و خۆبەخت کردن لە پێناوی سەربەستی و ئازادیدا، بێجگە لە زۆر نەریتی ڕەسەنی دی، سەرەڕای ڕۆشنبیری و هونەری هاوبەش کە ئەمانە هەست و سۆزی نەتەوەکەمان یەک دەخەن و لە نەتەوەکانی دی جیادەکەنەوە.

جلوبەرگی کوردی

چالاکی

بنەماکانی نەتەوە چوارە

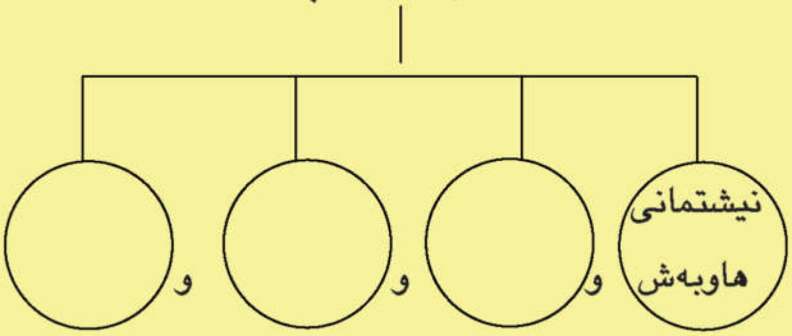

ڕاهێنان

((مێژوو گرنگە بۆ میللەتان))

مامۆستای بەڕێز/ لەم بارەوە دەرفەت بە قوتابیان بدە با گفتوگۆ سازبدەن.

بەشی پێنجەم:

ژینگەو پیس بوون

پێناسەی: بریتیە لە هەموو پێکهاتە زیندوو و نازیندووەکان، یا هەموو شتێ کە لە دەورەبەرمانەوەیە دێت، جا چ لەسەر رووی زەوی بێت یان لەژێر زەوی بێت. واتە ژینگە ئەو ناوەندە جوگرافی و کۆمەڵایەتیەیە کە دەوری مرۆڤ و گیانەوەرانی داوە، واتا ئەو شوێن و ئاوو هەوایەیە کە تێیدا ژیان بەسەر دەبەین و کاردەکاتە سەر ژیانمان، مرۆڤیش بەشێکە لەژینگەو ناتوانین لێی جیابکەینەوە. زۆرجار ئەو ژینگە پاک و بێگەردە رووبەڕووی پیس بوون دەبێتەوە بەهۆی چڕە دووکەل و پاشماوەی کارگەکان.

ژینگە دوو جۆری هەیە:

ا- ژینگەی سروشتی:

بریتییە لەو ژینگەی کە مرۆڤ تێیدا لەدایک دەبێت و ژیانی بەسەر دەبات، واتە هەموو ئەو رووخسارو ڕواڵەتە سروشتییانە دەگرێتەوە کە مرۆڤ و گیانەوەری لێدەژیت، وەکو (ئاووهەوا و خاک و بەرزی و نزمی زەوی و گەرمی و ساردی).

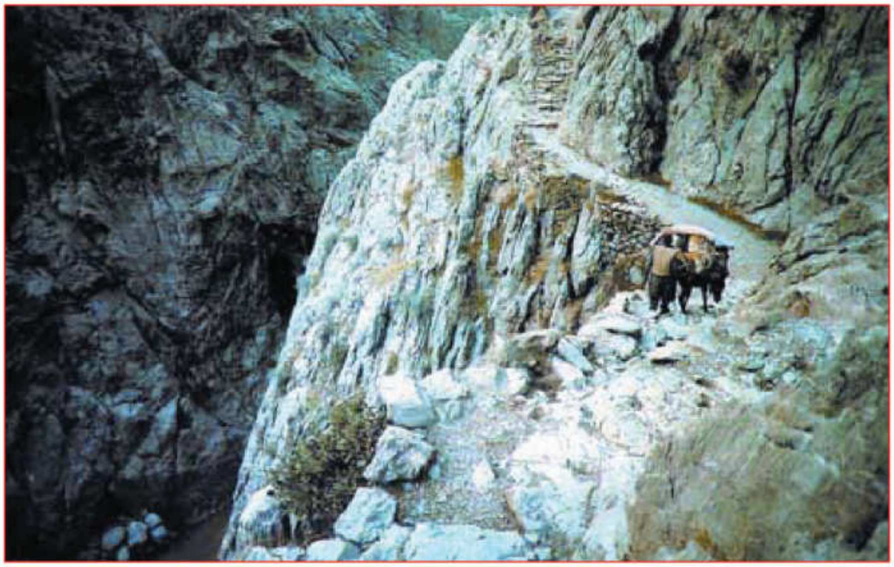

دیمەنێکی سروشتی

ڕاهێنان

قوتابی خۆشەویست:

ژینگەی یەکەمی هەموومان ناو ماڵی خۆمانە، دووەم ژینگەی قوتابخانەیە، چی بکەین باشە بۆ پاراستنی پاک و خاوێنی ژینگەی قوتابخانە؟

١- ....

٢- ....

٣- ....

٢- ژینگەی کۆمەڵایەتی:

مەبەست لەو ژینگەیەیە کە مرۆڤ لەگەڵ کەسانی دەوروبەری خۆی ژیان بەسەر دەبات واتە ژینگەی خێزان یاخود قوتابخانەو هەروەها ژینگەی مرۆڤ لەو گەڕەکەی تیایدا دەژێت یاخود ئەو گوندەی ژیانی لێ بوسەر دەبات، تێکەڵاوی و پەیوەندی لەگەڵ دراوسێ و کەسانی دەوروبەری خۆی پەیدادەکات و پێداویستییەکانی تێدا دابین دەکات.

ڕاهێنان

ژینگەی کۆمەڵایەتی پێکهاتووە لە خێزان و گەڕەک و ....و

....

چالاكی

مامۆستای بەڕێز: گرووپێک لە قوتابیان هەڵبژێرە با باس لە ژینگەی:

١- گەڕەک بکەن، کاریگەری ئەم ژینگەیە:

أ- لایەنە باشەکان.

ب- لایەنە خراپەکان.

پرسیار

چی بکەین بۆ بەرەو پێشبردنی ژینگەی گەڕەک؟

كارگەیەك كە چڕە دووكەڵی لێ هەڵدەستێ

بەشی شەشەم:
مافی مرۆڤ و مافەکانی منداڵ

ا- مـافـی مـرۆڤ:

مـرۆڤ هـەر لەسـەرەتای پەیدابوونیـەوە هەوڵـی بەدەسـت هێنانـی مافەکانـی خـۆی داوە، بـەردەوام تێکۆشـاوە تاوەکـو ڕزگاری بێـت لەبرسـێتی و نەخۆشـی و نەخوێنـدەواری وچەوسـانەوە، بۆیـە دەزگاو ڕێکخـراوە نێـو دەوڵەتییـەکان گرنگیـان بـەم لایەنـە داوەو تـا ڕۆژی ١٩٤٨/١٢/١٠ جاڕنامـەی جیهانی مافی مـرۆڤ لەشـاری پاریس بڵاوکرایـەوە کـە لە(٣٠)بەنـد پێکهاتـووە، بـاس لـە مـاف و ئازادییەکانـی دەکات.

گرنگترین مافە ئازادییەکانی مـرۆڤ:

١- ئـازادی تاکەکـەس: «هەمـوو کەسـێک بـە ئـازادی لەدایـک دەبێـت و بـە ئازادیش دەمرێت».

ئەمـە بـەو مانایـە دێـت کەهەمـوو کەسـێک ئـازادە لـە هاتووچـۆ ونیشـتەجێبوون و کارکـردن و بیـروڕا دەربڕیـن و سـەربەسـتی بیرکردنـەوە، ئەمـە بـە بنەمـای سـەرەکی مافـە ئازادییـەکان دادەنرێـت.

٢- ئـازادی خاوەنـداری: مـرۆڤ ئـازادە لـە خاوەنداریەتـی و بەئـارەزووی خـۆی بـەکاری بێنـێ و نابێـت مـاڵ و سـامانی دەسـتی بەسـەردا بگیـرێ و لێـی زەوت بکـرێ، بەپێـی یاسـا نەبێـت سـەندنی مـاڵ و سـامانی خەڵکـی قەدەغەیـە.

٣- ئـازادی کارکـردن: هەمـوو کەسـێک ئـازادە کارێـک یـا پیشـەیەک بـۆ خـۆی هەلبژێرێـت، لەبەرئەمـە یاسـا بێـکاری قەدەغەکـردووە بـۆ توێـژی تایبـەت.

چالاکی

قوتابی خۆشەویست: مافی تۆیە: فێربیت، بخوێنیت. بەشداری لە چالاکییەکاندا بکەیت، لەهەمان کاتدا چەند (ئەرکێک) هەیە پێویستە ئەنجامیان بدەیت.

لیستێک بە ئەرکەکان بە هاوکاری هاوڕێکانت بۆ وانەی داهاتوو ئامادەبکە.

چالاکی

قوتابی خۆشەویست: ئەم ڕاهێنانە لەناو پۆل بە هاوکاری هاوڕێکانت لیستێک بە ئەرکەکان بە هاوکاری هاوڕێکانت ئەنجام بدە.

١- قوتابی مافی خۆیەتی بخوێنێت و فێربێت.

٢- هەموو منداڵێک لە تەمەنی شەش ساڵیدا مافی خۆیەتی ....

٣- ڕەخساندنی مافی فێربوون بۆ منداڵانی کوردستان ئەرکی سەرشانی حکومەتی

....

یاریگەیەکی منداڵان

ڕاهێنان

مامۆستای بەڕێز: دووگروپ لە قوتابییان پێک بێنە:
لە هەردوو واتای (ماف) و (ئەرک): نموونەیان پێ بهێنەرەوە.

٤- ئازادی بیروڕا کۆبوونەوەو دامەزراندنی ڕێکخراوەکان: مرۆڤ ئازادە لە دەربڕینی بیروڕا بۆچوونی خۆی و بڵاوکردنەوەی هۆیەکانی ڕاگەیاندن و خەڵکی ئازادە لە کۆبوونەوەی تایبەت و گشتی کە زیان بەکەسانی دیکە و بەرژەوەندی گشتی نێو کۆمەڵگە نەگەیەنێ.

٥- ئازادی خوێندن و فێربوون: هەموو مرۆڤێک مافی ئەوەی ئەوەیە هەر لە تەمەنی منداڵییەوە بخوێنێ و فێری خوێندەواری ببێ، درێژە بە خوێندن بدات لە گشت قۆناغەکان.

٦- **ئـــازادی ئاییـــن و بـــاوەڕ:** هەمـوو مرۆڤیـک سـەربەسـتە لـە هەڵبژاردنـی هـەر بیروباوەڕێکـی ئایینـی.

٧- **یەکســـانی و دادوەری:** یەکســانی بەمانــای ئەوەدێـت کـە ئەندامانـی کۆمـەڵ هەمـوو وەکـو یەکـن لەمـاف و ئەرکەکانـی سـەرشـانیاندا بەرامبـەر بەیاسـاو دادپـەروەری و کارەگشـتیەکاندا و هیـچ جیاوازیـەک نییـە لـە نێوانیانـدا بەهـۆی ڕەگـەزو ئاییـن و ڕەنـگ و سـامانەوە.

چالاکی

قـوتــابی ئـــازیز: تۆ (ئازادی) لەوەی کە پرسیار لە بارەی وانەکە لە مامۆستای بەرێز بکەیت. . .

مامۆستا (ئازادە) لە ئاراستەکردنی پرسیار. .

وەڵامدانەوەی گونجاو. . .

هەموومان (ئازادیین) لە پاراستنی بەها پەسند کراوەکانی ژیان. .

بۆ وانەی داهاتوو چەند دێرێک لەبارەی واتای (ئازادی) بەهاوکاری برادەرو خێزانەکەت ئامادە بکەو لەگەڵ مامۆستای بەرێزت گفتوگۆی لەسەر بکە. .

جۆرەکانی یەکسانی:

١- یەکسانی بەرامبەر یاسا: هەموو ئەندامانی کۆمەڵ یەکسانن بەرامبەر یاساو یاسا بەسەر هەموو کەسێکدا بەبێ جیاوازی جێبەجێدەکرێت.

ڕاهێنان

کێ یاسا پێشێل دەکات؟ (گفتوگۆ لەمبارەوە دەکرێت)

٢- یەکسانی بەرامبەر دادپەروەری: دەسەڵاتی دادوەری بەسەر هەموو ئەندامانی کۆمەڵ جێبەجێ دەکرێت بەبێ جیاوازی ڕەگەزو ئایین و سامان.

٣- یەکسانی لە کارکردن: هەموو کەسێک مافی کارکردنی هەیەو هیچ جیاوازییەک ناکرێت لە نێوان دوو کەسدا تەنها بەگوێرەی تواناو لێهاتوویی و بڕوانامەی زانستی نەبێت.

٤- یەکسانی لە ئەرکدا: هەموو ئەندامانی کۆمەڵ یەکسانن بەرامبەر یاساو ئەرکەکانیان هەموو یەکسانن لەباج دان و خزمەتی سەربازی.

چالاکی

قوتابی ئازیز: تۆ مافت هەیە، ئەرکیشت لەسەر شانە.ئەرکەکانی تۆ چین؟

لەم خانە بەتاڵانە بیاننووسە.

چالاکی

قوتابی خۆشەویست: ئایینی پیرۆزی ئیسلام لەسەر بنەمای (یەکسانی) دامەزراوە، هەموو ئاینە ئاسمانییەکان بانگەشە بۆ یەکسانی دەکەن. .

(مامۆستا بەیەکسانی تەماشای هەموو قوتابییان دەکات):

ئێستاش وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەوە:

١- هەموو قوتابییان لەمافی فێربووندا ....

٢- مامۆستا بە .... تەماشای قوتابییات دەکات.

٣- یەکسانی بنەمای ڕاستەقینەی ....

٤- ئایینی پیرۆزی ئیسلام لەسەر بنەمای .... دامەزراوە.

٥- بەرامبەر بە .... ئەندامانی کۆمەڵ هەموو یەکسانن.

ڕاهێنان

لە کۆمەڵگەی (فرەڕەگەزو فرەمەزهەبی) چی بکەین؟ (√) (×):

١- دژایەتی یەکتر بکەین.

٢- پێکەوە بژین، دۆست بین، ڕێز لە یەکتری بگرین، تەبابیین.

٢- مافەکانی منداڵ:

منداڵ کێیە؟

منداڵ ئەو کەسەیە کە تەمەنی لە(١٨) ساڵ کەمترە، بەشێکی گرنگی کۆمەڵە، بڕبڕەی پشتی نەتەوەیەو نەوەی دواڕۆژی گەل و نیشتمانن.

چەند منداڵێك کە بەرەو قوتابخانە دەچن

تەمەنی ئازاد (٦) ساڵە، باوکی لە قوتابخانەدا ناونووسی کرد، چونکە مافی هەموو منداڵێکە لەو تەمەنەدا بچێتە قوتابخانە.

جەژنی منداڵانی جیهان

ڕۆژی ٦/١ ی هەموو ساڵێک کرا بە جەژنی منداڵانی جیهان، منداڵانی کوردستانیش بەشێکن لە منداڵانی جیهان و هەموو ساڵێک ئاهەنگ دەگێڕن، چونکە منداڵ نەوەی دوارۆژن و لەپیناو پێشکەوتن و گەشەکردنی گەل و وڵات هەوڵدەدەن، لە دوارۆژیشدا دەبنە سەرکردەو زانا و مامۆستا و پزیشک و ئەندازیاری زیرەک و بەتوانا، بۆ ئەوەی وڵاتەکەمان ئاوەدان بکەنەوە.

مافەکانی منداڵ:

هەندێک لەمافەکانی منداڵ:

١- هەموو منداڵێک مافی ئەوەی هەیە خاوەن ناسنامەی خۆی بێت و ناوی نیشتمان و نەتەوەکەی هەڵبگرێت.

ئاهەنگێکی منداڵانی کورد لە جەژنی منداڵانی جیهان

٢- دایک و باوک لە پەروەردەکردنی منداڵەکانیان بەرپرسیارن، دەوڵەتیش پێویستە هانیان بدات تاوەکو پەروەردەیەکی ڕاستەقینە بۆ منداڵەکانیان مسۆگەربکەن.

باوك و دايك منداڵەكانی

٣- پێویستە دەوڵەت بایەخ بەلایەنی پەروەردەو خوێندن و ڕۆشنبیری منداڵ بدات، بەلایەنی کەم دەبێ خوێندنی بەخۆڕایی لە قۆناغی بنەڕەتی دابین بکات.

٤- پێویستە دەوڵەت خزمەتگوزاری تەندروستی بۆ منداڵان دابین بکات، واتە لە لایەنی مێشک و لایەنی دەروونی و تەندروستی گشتی.

بنکەیەکی تەندروستی لەکاتی چارەسەری منداڵان

ڕاهێنان

بۆچی دەبێت دەوڵەت خزمەتگوزاری تەندروستی بۆ منداڵان دابین بکات؟

٥- پێویستە شوێن و کات بۆ یارییەکانی منداڵ و بەشداربووانی لە چالاکییە ڕۆشنبیری و هونەرییەکان تەرخان بکات و بایەخ بە چالاکی شانۆ لەقوتابخانەشدا گرنگی بەوانەی وەرزش و نیگار بدرێت.

کۆمەڵێك منداڵ گۆرانی و شایی پێشکەش دەکەن

٦- پێویستە دەوڵەت منداڵان لەکاری خراپەکاری و زیانبەخشەکان بپارێزێت.

٧- مندال مافی ئەوەی هەیە ڕاوبۆچوونەکەی خۆی بەئازادی دەرببڕێ و دەبێت ڕاوبۆچوونەکەی بەهەند هەڵبگیرێ.

٨- لەسەر دەوڵەت پێویستە قەرەبووی ئەو منداڵانە بکات کە لەسۆزی دایک و باوک بێبەشن و جێگەو شوێنیان بۆ دابین بکات و جل و بەرگ و پێداویستی ژیانیان بۆ دابین بکات.